

§ 24. [Põhiõigused kohtumenetluses]

Kedagi ei tohi tema vaba tahte vastaselt üle viia seadusega määratud kohtu alluvusest teise kohtu alluvusse.

Igähel on õigus olla oma kohtuasja arutamise juures.

Kohtuistungid on avalikud. Kohus võib seaduses sätestatud juhtudel ja korras oma istungi või osa sellest kuulutada kinniseks riigi- või ärisaladuse, kõlbluse või inimeste perekonna- ja eraelu kaitseks või kui seda nõuavad alaealise, kannatanu või õigusemõistmise huvid.

Kohtuotsus kuulutatakse avalikult, välja arvatud juhud, kui alaealise, abielupoole või kannatanu huvid nõuavad teisiti.

Igähel on õigus tema kohta tehtud kohtu otsuse peale seadusega sätestatud korras edasi kaevata kõrgemalseisvale kohtule.

Autorid: *Allan Plekksepp* (komm.-d 1–10, 23–26, 28–42, 47, 50–51, 55–58, 63–72, 75–81, 83–84, 96–105, 108–109, 113–114), *Vahur-Peeter Liin* (komm.-d 18, 27–29, 31, 43–45, 47, 50, 52, 59, 62, 71–75, 77, 79, 84, 93, 106, 108–109, 111–112, 115, 117–118), *Anneli Soo* (komm.-d 65, 69–71, 76, 80, 82), *Ragne Piir* (komm.-d 25, 28–30, 32, 46, 48–49, 53–54, 60–61, 64, 66, 68, 77, 79, 98, 100, 107, 110, 115–116), *Priit Pikamäe* (komm.-d 11–17, 19–22, 85–92, 94–95)

Ajaloolised tekstid

PS 1920: § 8. [---]

[---]

[---]

Ühtki kodanikku ei või vastu tema tahtmist temale seaduse poolt määratud kohtu alt viia teise alla.

PS 1937: § 10. [---]

[---]

[---]

Ühtki kodanikku ei või vastu tema tahtmist üle viia temale seaduse poolt määratud kohtu alt teise alla.

Olulised kohtulahendid

RKPJKo 25.03.2004, 3-4-1-1-04 (edasikaebeõigus väärteomenetluses); RKÜKo 04.11.2005, 3-1-1-24-05; RKPJKo 18.06.2010, 3-4-1-5-10 (edasikaebeõigus käskmenetluses); RKPJKo 10.05.2016, 3-4-1-31-15; RKÜKm 17.04.2013, 3-2-1-4-13; RKÜKm 30.04.2013, 3-1-2-3-12; RKÜKo 12.04.2016, 3-3-1-35-15; RKÜKo 10.11.2011, 3-3-1-28-11; RKÜKo 12.04.2011, 3-2-1-62-10; RKÜKm 30.03.2011, 3-3-1-50-10; RKPJKo 11.12.2012, 3-4-1-20-12; RKPJKo 15.12.2009, 3-4-1-25-09; RKPJKo 06.03.2002, 3-4-1-1-02; RKÜKo 30.04.2013, 3-1-1-5-13

EIK (SK) 06.11.2018 – Ramos Nunes de Carvalho e Sá *vs.* Portugal; 08.11.2016 – Pönkä *vs.* Eesti; 29.04.2014 – Natsvlshvili ja Togonidze *vs.* Gruusia; 26.04.2016 – Kashlev *vs.* Eesti; 04.06.2013 – Hanu *vs.* Rumeenia; 08.11.2012 – Neziraj *vs.* Saksamaa; 07.02.2012 – Proshkin *vs.* Venemaa; 02.11.2010 – Sakhnovskiy *vs.* Venemaa; 22.12.2009 – Makarenko *vs.* Venemaa; 05.10.2006 – Marcello Viola *vs.* Itaalia; (SK) 12.04.2006 – Martinie *vs.* Prantsusmaa; 01.03.2006 – Sejdivic *vs.* Itaalia; 12.11.2002 – Salomonsson *vs.* Rootsi; 25.03.1999 – Pélissier ja Sassi *vs.* Prantsusmaa; 09.07.2005 – Tolmachev *vs.* Eesti; 09.12.1994 – Hiro Balani *vs.* Hispaania; 23.11.1993 – Poitrimol *vs.* Prantsusmaa; 12.10.1992 – T. *vs.* Itaalia; 21.02.1990 – Håkansson ja Stureson *vs.* Rootsi; 19.12.1989 – Kamasinski *vs.* Austria

Valikkirjandus

Eerik Kergandberg. Õiguskaitsevahendid kriminaalmenetluses. Tallinn: Juura 2020.

Eerik Kergandberg. Kohtukaebeõigus, eriti edasikaebeõigus Riigikohtu ja eriti kriminaal-kollegiumi praktikas: kas lihtõiguslik tegelikkus võib tingida põhiseadusliku võimalikkuse ümberdefineerimist? – *Juridica* 2018/4, lk 276–288.

Eerik Kergandberg, Andreas Kangur, Sten Lind, Katrin Saaremäel–Stoilov, Virgo Saarmets. – Sissejuhatus kohtumenetluse õpetusse. Tallinn: Juura 2008.

Markus Kärner, Kaie Rosin. Teekaardidirektiivid kahtlustatavate ja süüdistatavate õiguste tagajana kriminaalmenetluses. Direktiiv (EL) 2016/343. – *Juridica* 2018/7, lk 497–511.

Markus Kärner, Sandra-Kristin Noot. Süüdistatava edasikaebeõigus ning apellatsioonimenetluses kohalduvad põhiõigused. – *Juridica* 2018/9, lk 686–700.

Uno Lõhmus. Põhiõigused kriminaalmenetluses. 3. trükk. Tallinn: Juura 2019, lk 68–71, 90–96, 188–196.

Sisukord

- I. Sissejuhatus
  - A. Üldised põhimõtted ja kujunemine Eesti õiguses
  - B. Allikad rahvusvahelises õiguses
  - C. Kohtumenetluse põhiõigused teiste riikide konstitutsiooniõiguses
- II. Õigus seadusega määratud kohtule
  - A. Määratlus, põhimõtted ja kaitseala
  - B. Kohtualluvuse kokkulepped
  - C. Kohtukoosseisu määramine
  - D. Õiguse seadusega määratud kohtule riive
- III. Õigus olla oma kohtuasja arutamise juures
  - A. Määratlus, põhimõtted ja kaitseala
  - B. Kohtuasja arutamise juures olemise õigusest loobumine ja süüdistatava kohustuslik osalemine kriminaalkohtumenetluses
  - C. Kohtuasja arutamise juures olemise õiguse piirangutest ja riivetest üldiselt
  - D. Kohtulik arutamine ilma isiku juuresolekuta ja tagaseljaotsus
  - E. Isiku eemaldamine kohtulikult arutamiselt
  - F. Kohtuliku ärakuulamisõiguse muud riived
  - G. Kohtuasja vahendlik arutamine
- IV. Õigus avalikule kohtuistungile
  - A. Määratlus, põhimõtted ja kaitseala
  - B. Kohtuistungile avalikkuse piiramise üldpõhimõtted ja viisid
  - C. Piiriklauslid ja teised piirangute alused
- V. Õigus kohtuotsuse avalikule kuulutamisele
  - A. Määratlus, põhimõtted ja kaitseala
  - B. Piiriklauslid ja riivete üldpõhimõtted

VI. Edasikaebeõigus**A. Määratlus, põhimõtted ja kaitseala****B. Piirangute kohaldamise üldtingimused****C. Kahekordse kaebemenetluse piirangud****D. Lihtmenetlused****E. Kohtu üksikküsimusi lahendavate otsuste vaidlustamise (määruskaebuste) piirangud****F. Kaebeõiguse rahalised piirangud****I. Sissejuhatus****A. Üldised põhimõtted ja kujunemine Eesti õiguses**

- 1 Kommenteeritavasse paragrahvi on koondatud mitmed **põhiõigused**, mille ühisosa seisneb selles, et need peavad tagama **õigusriikliku kohtumenetluse**: 1) õigus seadusega määratud kohtule (lg 1), 2) õigus olla oma kohtuasja menetlemise juures (lg 2), 3) õigus avalikule kohtuistungile (lg 3), 4) õigus kohtuotsuse avalikule kuulutamisele (lg 4) ja 5) edasikaebeõigus (lg 5). Neid põhiõigusi võib ühest küljest käsitada PS § 15 sätestatud kohtusse pöördumise põhiõiguse n-ö jätkuõigustena¹, mis reguleerivad kohtumenetluse sisemist korraldust, sõltumata kohtumenetluse liigist, sätestades sellekohased üldpõhimõtted. Need moodustavad koos kohtupõhiõiguse, mille sisesealt PS § 24 on erinorm § 15 suhtes.² Ühtlasi võib kõnealuseid põhiõigusi käsitada ka üldise menetluspõhiõiguse (PS § 14) erijuhuna.³ Sarnaselt on PS §-s 22 sätestatud süütuse presumptsiooni ja sellega seonduvate põhiõiguste näol tegemist menetluslike erinormidega süüteo- menetluse jaoks, mis hõlmavad lisaks kohtumenetlusele ka kohtueelset menetlust – nii saab süütuse presumptsiooni sisustada mh ka kui kohtu poolt kohtumenetluse osalisse erapooletu ja eelarvamusevaba suhtumise erijuhtu. Teiselt poolt tuleb selles paragrahvis loetletud põhiõigusi sisustada PSi 13. peatüki kontekstis, kus on antud justiitssüsteemi kui kolmanda võimuharu institutsionaalsed sätted ja garantiid. Nõnda tuleb mõisteid kohus, kohtuasi, kohtuistung, kohtuotsus ja kõrgemalseisev kohus sisustada PS §-de 146 jj lähtuvalt (vt lähemalt § 146 jj komm.-d), mistõttu kõnealused põhiõigused ei laiene vahekohtutele, haldusorganite õigusemõistmise-laadsele tegevusele (vaideorganid, töövaidluskomisjon, riigihangete vaidlustuskomisjon jms) ega laiemalt haldusmenetlusele⁴, küll aga tulevad riiklikul kohtuvälisel õigusvaidluse lahendamisel kohaldamisele PS §-st 14 tulenevad garantiid. Kohtumenetlus kommenteeritava paragrahvi tähenduses hõlmab üksnes õigusemõistmist⁵, jättes selles sisalduvate põhiõiguste kaitsealast välja nt kohtuhalduslikud meetmed ja n-ö funktsionaalse õigusemõistmise ülesanded.⁶

¹ RKPJKo 10.05.2016, 3-4-1-31-15, p 37; vt ka H. Sepp, V. Lapimaa, V. Saarmets, E. Kergandberg. – PSKV₅, PS § 24 komm. 11 ja 36.

² Vt ka I. Pilving. – PSKV₅, PS § 15 komm. 1 ja 10.

³ Vt ka E. Kergandberg jt. Sissejuhatus kohtumenetluse õpetusse. Tallinn: Juura 2008, lk 75.

⁴ Vt ka H. Sepp, V. Lapimaa, V. Saarmets, E. Kergandberg. – PSKV₅, PS § 24 komm. 1; G. Nolte, H. P. Aust. – P. Huber, A. Voßkuhle (toim.). Grundgesetz. Kommentar. 7. vlj. München: C. H. Beck 2018, art 103 äärenr 7.

⁵ RKÜKm 17.04.2013, 3-2-1-4-13, p 49; lähemalt: J. Jäätma. Kas õigusemõistmine on üksnes õiguse mõistmine? – Juridica 2016/2, lk 75 jj; H. Sepp, V. Lapimaa, V. Saarmets, E. Kergandberg. – PSKV₅, PS § 24 komm. 22.

⁶ Vt ka Chr. Brüning. – K. Stern, F. Becker (toim.). Grundrechte-Kommentar, 2. vlj. Köln: Carl Heymanns 2015, art 103 äärenr 14; funktsionaalse õigusemõistmise mõiste kohta vt J. Jäätma. Kas õigusemõistmine on üksnes õiguse mõistmine?, lk 79 jj.

- 2 Kui PS § 146 jj kaitseb kohtusse pöördujate õigusi vahendlikult, tagades nt kohtute ja kohtunike sõltumatuse, siis kommenteeritavas paragrahvis on sätestatud põhiõigused, mis peavad **kaitsema isikuid vahetult ning seda mh kohtuvõimu enda meelevaldse tegevuse või tegevusetuse eest**. Nii peab õigusemõistmise objektiivsus, õiguspärasus ja tõhusus olema tagatud seeläbi, et ükski kohtumenetluse pool, kolmas isik ega riik ei saa valida endale sobivat kohut või kohtunikku, vaid kohtu ja kohtuniku määramine toimub seaduse alusel (lg 1). Samuti on oluline kohtuasja osaliste (lg 2) ja avalikkuse teostatav kontroll (lg-d 3 ja 4) kohtumõistmise üle.⁷ Viimase, kuid mitte sugugi vähemtähtsana on tagatud kohtusüsteemi-sisene kontroll (lg 5), mis haakub PS §-des 148 ja 149 sätestatud kohtute liigitusega pädevuse ja kohtuastmete järgi. Need õigused on iseenesest neutraalsed kohtumenetluse mudeli osas, võimaldades nii uurimismenetlusel põhinevat või võistlevat protsessi, eeldusel, et see on aus ja õiglane. Erinevalt nt Skandinaavia õigussüsteemidest ei ole aga Eestis menetlusõiguse tasandil koondatud kõiki selle harusid hõlmavaid sätteid ühte kodifikatsiooni.⁸ Kohtute seadus reguleerib peamiselt institutsionaalseid ja kohtuteenistuslikke küsimusi.
- 3 Kommenteeritavas paragrahvis tagatud kohtupõhiõiguste ühisjooneks on ka nende isikuline kaitseala – selle kohaselt laienevad kõik need õigused kõigile füüsilistele ja juriidilistele isikutele. Sellele seab piirangu aga vastava põhiõiguse esemeline kaitseala (vt vastavate komm.-de juures).
- 4 **Sõjaeelsetes PSides** oli põhiõigusena tagatud üksnes kehtiva PS § 24 lg-s 1 sätestatud **põhiõigus seaduslikule kohtule**. Põhiõigus seadusjärgsele kohtualluvusele oli sätestatud praegusega üsna sarnases sõnastuses 1920. aasta PS § 8 lg-s 4 ja 1937. aasta PS § 10 lg-s 4, olles paigutatud isikupuutumatumust reguleerivasse paragrahvi. Seega on nimetatud põhiõigusel Eesti konstitutsiooniõiguses pikaajaline traditsioon. Kõnealust sätet sisustati omal ajal küll praegusest veidi erinevalt. Nimelt seostati erialakirjanduses seda normi peamiselt süüteomenetlusega, märkides, et süüdlasele saab karistust mõista vaid see kohus, kes oli selleks pädev süüteo toimepanemise ajal. Samuti nähti selles mh erakorraliste kohtute loomise keeldu. Kui seadusandja aga muudab vahepeal seadust kohtualluvuse kohta, siis seda tagasiulatavalt ei kohaldata.⁹ 1920. aasta PS § 8 ja 1937. aasta PS § 10 lg-te 4 redaktsiooni eeskujuks on peetud Šveitsi liidupõhiseaduse § 58 lg-t 1, Soome valitsuskorra § 13 ja Saksamaa Weimari põhiseaduse § 105 teist lauset.¹⁰ Teisi kommenteeritavas paragrahvis sätestatud põhiõigusi ei arvatud vähemalt otsesõnu PSi kaitse alla.
- 5 Kehtiva PSi teksti koostamisel oli Jüri Adamsi töögrupi **elnõusse**¹¹ 1920. ja 1937. aasta PSide eeskujul üle võetud ainult põhiõigus seaduslikule kohtule §-s 11, mis peamiselt reguleeris isikuvabadust ja -puutumatumust. Jüri Raidla töögrupi elnõus¹² oli lisaks õigusele seadusjärgsele kohtule (§ 17) ette nähtud ka kohtuistungite ja kohtuotsuste kuulutamise avalikkuse põhimõte (§ 18). PSi elnõu menetlemise käigus lisandusid elnimetatutele ka igäihe õigus olla oma kohtuasja arutamise juures ja kohtulahendi peale edasikaebamise õigus. Viimase osas oli PAs arutluse all kaebeõiguse piiramine ainult süüteomenetlustele, kuid viimaks otsustati siiski ette näha põhiõigus kohtulahendit puudutavale õiguskaitsevahendile sõltumata kohtumenetluse liigist.¹³ Sellega otsustati seada

⁷ Vt ka H. Sepp, V. Lapimaa, V. Saarmets, E. Kergandberg. – PSKV, PS § 24 komm. 20.

⁸ Kohtute seadus käsitleb peaaesjalikult kohtusüsteemi institutsionaalseid küsimusi sarnaselt nt Saksamaa Gerichtsverfassungsgesetziga (GVG). Vt nt Soome Oikeudenkäymiskaari.

⁹ Joh. Kaiv, J. Klesment. Eesti Vabariigi põhiseadus. Seletuste ja tähestikulise sisujuhiga. Tallinn: autorite kirjastus 1934, lk 9.

¹⁰ H. Vallikivi. Põhiõiguste peatükk Eesti 1920. aasta põhiseaduses. – Riigiõiguse aastaraamat 2020, lk 41–42.

¹¹ V. Peep (toim.). Põhiseadus ja Põhiseaduse Assamblee. Koguteos. Tallinn: Juura 1997, lk 1171.

¹² Samas, lk 1143.

¹³ Samas, lk 982–984, 1025.

edasikaebeõiguse osas kõrgemad standardid kui nt KPÕRP art 14 lg-s 5 ja EIÕK 7. lisaprotokolli art-s 2, mis mõlemad nõuavad edasikaebeõiguse kehtestamist üksnes kriminaalasjas tehtud kohtulahendi peale. Ka õigus olla oma kohtuasja arutamise juures on sõnastatud laiemalt kui rahvusvahelises õiguses, tagades selle põhiõiguse olenemata menetlusliigist.

B. Allikad rahvusvahelises õiguses

- 6 Kohtumenetluse põhiõigused on sätestatud ka Eestile siduvates **rahvusvahelistes konventsioonides**. Samuti on neist lähtunud PS § 24 redaktsiooni väljatöötamisel. Õigus seaduslikule kohtule on kaitstud rahvusvahelises õiguses KPÕRP art 14 lg 1 ja EIÕK art 6 lg 1 nõuetega, olles ausa ja õiglase kohtumenetluse üks olulisi tingimusi. Osutatud normid tagavad ka õiguse avalikule kohtumenetlusele ja kohtuotsuse avalikule kuulutamisele. Õigus viibida oma kohtuasja arutamise juures on sätestatud KPÕRP art 14 lg 3 p-s d) ja ka EIÕK art 6 lg 3 p-s c), seda küll üksnes süüteomenetluses ja tuletatud õigusena.¹⁴ Inimõigusena on tagatud ka edasikaebeõigus kriminaalmenetluses KPÕRP art 14 lg-s 5 ja EIÕK 7. lisaprotokolli art-s 2.
- 7 **EL**is on need õigused kaitstud esmase õiguse tasandil ELPH art 47 lg-s 2, mis hõlmab kõiki EIÕK art-s 6 täpsemalt sätestatud inimõigusi. Neist õigust viibida oma kohtuasja arutamise juures konkretiseerib kriminaalmenetluses¹⁵ liidu teise õiguse tasandil direktiiv (EL) 2016/343¹⁶, mille art 8 lg-s 1 seatakse liikmesriikidele ülesandeks tagada kahtlustatava ja süüdistatava õigus viibida enda kohtuasja arutelul. Direktiivi art 8 lg-tes 2–6 nähakse ette lubatud erandid kohalviibimise õigusest ja kohtuasja suulisest arutelust ning art-s 9 kahtlustatava ja süüdistatava õigus taotleda uut kohtulikku arutelu tagaseljaotsuste (ld *in absentia*) puhul. *In absentia* küsimust reguleerib kriminaalkohtu otsuste vastastikuse tunnustamise kontekstis ka raamotsus 2009/299/JSK¹⁷.

C. Kohtumenetluse põhiõigused teiste riikide konstitutsiooniõiguses

- 8 **Ameerika Ühendriikide konstitutsiooni** 6. täiendus tagab kriminaalsüüdistuste puhul mh kohtuasja kiire ja avaliku arutamise erapooletu vandekohtu ees (ingl *speedy and public trial, by an impartial jury*). See õigus kohaldub nii föderaalsete kui ka osariikide kohtute ees peetavates kriminaalprotsessides. Konstitutsiooni 7. täiendus sätestab aga varaliste või rahaliste tsiviilvaidluste (ingl *monetary suits*) korral õiguse föderaalkohtutes vandekohtule, kus asju menetletakse üldise õiguse reeglite (ingl *according to the rules of the common law*) kohaselt (siiski on ka see õigus enamasti ka osariigi tasandil tagatud). Eelnevale vaatamata on avalik suuline võistlev menetlus vandekohtu ees nii kriminaal- kui ka tsiviilasjades haruldane erandjuhtum, mis on taandunud valdavalt kokkulepluse (ingl *plea bargaining*), lihtmenetluste (ingl *summary trial*) ja muude täiemahulise kohtuliku arutamise

¹⁴ W. A. Schabas. The European Convention on Human Rights. A Commentary. Oxford University Press 2015, lk 316; M. Böse. Harmonizing procedural rights indirectly: The framework on trials in absentia. – North Carolina Journal of International Law and Commercial Regulation 37/2011/2, lk 497.

¹⁵ Laiendamise kohta kõigile süüteomenetlustele ja haldusmenetlustele halduskaristuste kohaldamisel vt M. Kärner, K. Rosin. Teekaardidirektiivid kahtlustatavate ja süüdistatavate õiguste tagajana kriminaalmenetluses. Direktiiv (EL) 2016/343. – Juridica 2018/7, lk 499.

¹⁶ Euroopa Parlamendi ja Nõukogu direktiiv (EL) 2016/343, 09.03.2016. – ELT L 65, 11.03.2016, lk 1–11.

¹⁷ Nõukogu raamotsus 2009/299/JSK, millega muudetakse raamotsuseid 2002/584/JSK, 2005/214/JSK, 2006/783/JSK, 2008/909/JSK ning 2008/947/JSK, edendades seeläbi isikute menetlusõigusi ja tõhusates selliste otsuste vastastikuse tunnustamise põhimõtte kohaldamist, mis tehakse, kui isik ei viibi isiklikult kohtulikult arutelul. – ELT L 81, 27.03.2009, lk 24–36.

alternatiivide ees.¹⁸ Edasikaebe põhiõigust üldises õiguses ei tunnustata, mistõttu pole seda ka sätestatud Ameerika Ühendriikide konstitutsioonis.¹⁹

- 9 **Saksamaa põhiseaduse** (GG) art 101 lg 1 ls 2 sätestab põhiõiguse seaduslikule kohtunikule (sks *Niemand darf seinem gesetzlichen Richter entzogen werden*), art 103 lg-s 1 aga õiguse kohtulikule ärakuulamisele. Viimati mainitud põhiõigus hõlmab ka isiku õigust viibida oma kohtuasja arutamisel. Kohtumenetluse avalikkuse põhimõtte on osana ausast ja õiglasest kohtumenetlusest põhiseaduslikult kaitstud, kuid mitte PSi sätetega otsesõnu tagatud. Seevastu põhiõigust edasikaebele ei ole PSi tasandil ette nähtud, kuid kui seadus sellise võimaluse sätestab, tuleb seda üldise õiguse menetlusele kohaselt ka tõhusalt tagada.
- 10 **Lähiiriikidest** tagab Soome PS (*perustuslaki*) § 22 (*Oikeusturva*) lg 1 põhiõigused pöörduda kohtusse ja asja läbivaatamiseks mõistliku aja jooksul seaduse alusel moodustatud sõltumatus kohtus. Sama paragrahvi lg 2 sätestab põhiõigused kohtuliku arutamise avalikkusele ja kohtulikule ärakuulamisele, samuti edasikaebeõiguse ja igaühe õiguse põhjendatud kohtuotsusele. Seega on Soome PS kohtumenetluse põhiõiguste hulgal võrreldav kommenteeritavas paragrahvis loetletud põhiõigustega, kuid neile on otsesõnu seatud lihtseaduse reservatsioon („*turvataan lailla*“). Soome eripäraks on ka eraldi kohtumenetluse üldosa seaduse olemasolu ja eriseadus, milles sätestatakse kohtupidamise avalikkuse põhimõtte detailsem regulatsioon. Rootsi 1809. aasta valitsemiskorralduse § 2:11²⁰ sätestab ausa ja õiglasel, avaliku ja mõistliku kestusega kohtumenetluse põhimõtte ja erakorraliste kohtute loomise keelu (lg 2). Leedu 1992. aasta PS²¹ art 31 lg 2 tagab põhiõiguse ausale ja avalikule kohtulikule arutamisele sõltumatus ning erapooletus kohtus üksnes süüdistatavale, st kriminaalmenetluses. Läti 1922. a PS²² § 92 esimene lause sätestab üksnes põhiõiguse pöörduda oma õiguste rikkumise korral ausasse ja õiglasesse kohtusse. Seega on vaadeldud naaberriikides kohtupõhiõigused võrreldes kommenteeritavas paragrahvis sätestatuga tagatud märksa tagasihoidlikumalt.

II. Õigus seadusega määratud kohtule

A. Määratlus, põhimõtted ja kaitseala

- 11 Lõige 1 sätestab igaühe põhiõiguse sellele, et teda puudutava kohtuasja alluvus ehk **kohtualluvus määratakse seadusega**. Tegemist on põhiõigusega, mis moodustab jätku ühelt poolt PS § 15 lg-s 1 sätestatud kohtusse pöördumise põhiõigusele ja käesoleva paragrahvi lgs 5 ette nähtud edasikaebeõigusele, ning teisest küljest PS §-dega 148–149 kindlaks määratud kohtusüsteemi institutsionaalsele ülesehitusele. Kohtualluvuse määramine seaduslikul teel peab teenima samaaegselt mitut, kuid omavahel tihedalt seotud põhiseaduslikult olulist sihti.

¹⁸ C. Steiker. Criminal Procedure – M. Tushnet jt (toim.). The Oxford Handbook of the U.S. Constitution. Oxford University Press 2015, lk 659; C. B. Robertson. The right to appeal. – North Carolina Law Review 91/2013/4, lk 1258 jj.

¹⁹ USA ülemkohus (1894) 153 US 684 – *McKane vs. Durston*; (1983) 103 S. Ct. 3308 – *Jones vs. Barnes*; küll aga mitmete osariikide konstitutsioonides, vt lähemalt: J. A. Lobsenz. A constitutional right to an appeal: Guarding against unacceptable risks of erroneous conviction. – University of Puget Sound Law Review 8/1985, lk 375; C. B. Robertson. The right to appeal, lk 1219.

²⁰ Sverige 1809 års regeringsform, inglise keeles: https://socialsciences.exeter.ac.uk/media/universityofexeter/collegeofsocialsciencesandinternationalstudies/politics/research/statorg/sweden/ngolawsite/constitution/Constitution_-_Instrument_of_Government_-English.pdf.

²¹ Lietuvos Respublikos Konstitucija, inglise keeles: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.21892>.

²² Latvijas Republikas Satversme 1922, inglise keeles: <https://likumi.lv/ta/en/id/57980-the-constitution-of-the-republic-of-latvia>.

- 12 Esmalt põhiõiguslikust vaatenurgast kujutab nõue määrata kohtualluvus seadusega endast PS §-s 146 sätestatud õigusemõistmise sõltumatuse ja erapooletuse põhimõtte üht peamist eeldust ja seeläbi ka EIÕK art 6 mõttes **ausa ja õiglase kohtumenetluse printsiipide rakendamise eeltingimust**. Seaduslik kohtualluvus kindlustab ühest küljest, et kohtusüsteemis arutatakse kõigi isikute kohtuasju ühesugustel alustel ja samasuguses korras, ning teiselt poolt, et riigivõim ei saa mistahes poliitilistel vm eesmärkidel meelevaldselt muuta üksiku kohtuasja kohtualluvust õigusemõistmise mõjutamiseks. Selles mõttes korrespondeerub käesoleva paragrahvi lg-s 1 sätestatud põhiõigus vahetult PS § 148 lg-s 3 sisalduva erakorraliste kohtute moodustamise keeluga. Seega konkretiseerib seadusliku kohtualluvuse põhimõte sisuliselt PS §-s 12 sätestatud võrdsuspõhiõigust õigusemõistmise valdkonna jaoks ja keelab mistahes kohtuasja lahendamiseks pädeva kohtu määramisel muude tegurite arvestamise peale eelnevalt kindlaks määratud kohtukorralduslike kriteeriumide.
- 13 Teisest kohtukorralduslikust aspektist täiendab kommenteeritava paragrahvi lg 1 PS XIII ptk-s ette nähtud kohtusüsteemi **institutsionaalset raamistikku**. Nimelt näevad viimati nimetatud peatüki kohtukorralduslikud sätted ette kolmeastmelise kohtusüsteemi, mis moodustub maa- ja halduskohtutest kui esimese astme kohtutest, ringkonnakohtutest kui teise astme kohtutest ja Riigikohtust kui üheaegselt kõrgemast kohtust ja põhiseaduskohtust. Kohtualluvus kirjeldatud kontekstis tähendab vastuse leidmist küsimusele, milline kindel kohus on üksiku kohtuasja lahendamiseks kompetentne. Kohtualluvuse korraldus peab justiitshaldustasandil tagama kohtu suurust arvestava kohtunikevahelise tööjaotuse ja seeläbi kohtusüsteemi tõhusa toimimise ning teiselt poolt isikute optimaalse juurdepääsu õigusemõistmisele, hoides ära kohtuasjade kohtutevahelise meelevaldse *ad hoc* korras jaotamise.²³ Kui seadusandja otsustab PS § 148 lg-s 2 sätestatud alusel luua erikohtuid teatud liiki asjade lahendamiseks, tuleb ka nende kohtualluvus määrata seadusega. Konkreetse kohtu siseselt suunab kommenteeritava paragrahvi lg 1 seadusandjat määrama kindlaks need tunnused, mille põhjal toimub kohtuasjade jagamine vastava kohtu kohtunike vahel. Nii pädeva kohtu kui kohtukoosseisu üle otsustamine seadusest tulenevate objektiivsete kriteeriumide alusel väldib mistahes kohtumenetluse poole lootust saada kohtualluvuse muutmise abil soovitud sisuga kohtulahend.²⁴ Seega vastab kommenteeritavast sättest tulenevale põhiõigusele omakorda seadusandja kohustus luua selline kohtualluvuse regulatsioon, mis võimaldab selle määramist parlamendiseaduse tasandil kehtestatud reeglistikust lähtudes.
- 14 Osutusega seadusele selgitatakse kommenteeritava paragrahvi lg-ga 1, et kohtualluvuse reeglite määramine täitevvõimu poolt määrusandlusõiguse alusel pole lubatud. Kohtualluvuse reeglistik tuleb kehtestada parlamendis vastu võetud seadusega. Suunates kohtualluvust reguleerima **parlamendiseadusega**, kujutab paragrahvi lg-s 1 sätestatud põhiõigus endast ühtlasi edasiarendust PS § 149 lg-s 4 ette nähtud riigikorralduslikule printsiibile, mille kohaselt reguleeritakse kohtukorralduse ja -menetluse kord ainult seadustega. Kuivõrd PS ei luba viimati nimetatud sätte järgi kohtukorraldust ega -menetlust jätta täitevvõimu diskretsiooniliseks otsuseks (§ 149 komm. 18), moodustab selle paragrahvi lg 1 nõue määrata kohtualluvus seadusega selle ainuvõimaliku järele. Kuna kohtukorralduse ja menetluse küsimuste süstemaatiline piiritlemine üksteisest pole lõpuni võimalik²⁵, pole võimalik ammendavalt vastata ka küsimusele, kas kohtualluvus kuulub olemuslikult neist esimese või teise reguleerimisesemesse. Kehtivas õiguskorras võibki leida kohtualluvuse reeglistikku nii kohtukorralduslikust KSist (nt §-d 9 lg 1,

²³ RKPJKo 10.05.2016, 3-4-1-31-15, p 40.

²⁴ RKKKm 04.02.2008, 3-1-1-95-07, p 11; RKPJKo 10.05.2016, 3-4-1-31-15, p 40.

²⁵ Selle kohta lähemalt koos edasiste allikaviidetega vt P. Pikamäe (peatöim.). Kohtute seadus. Kommenteeritud väljaanne. Tallinn: Juura 2018, § 1 komm. 4 jj (E. Kergandberg).

§ 18 lg 1 ja § 22 lg 1) kui ka kohtumenetluse seadustikest (komm. 11). Selle probleemi praktilist tähtsust vähendab siiski märkimisväärselt asjaolu, et PS § 104 lg 2 p 14 kohaselt on mõlemad nimetatud õigusaktide hierarhia mõttes konstitutsioonilised seadused, mille vastuvõtmiseks on vajalik Riigikogu koosseisu häälteenamus (§ 104 komm. ja § 149 komm. 18).

- 15 Kohtualluvuse reeglite üle otsustades on parlamendil suur diskretsiooniruum.²⁶ Reeglilikku kehtestades tuleb silmas pidada nii vajadust võrdsustada võimalikult suurel määral eri kohtute töökoormus kui ka õigusemõistmise kättesaadavust kohtusse pöörduja jaoks. Teoreetiliselt on asjade kohtusüsteemisisene jagamine võimalik **kolme enim levinud põhiprintsiipi aluseks võttes**. Nendeks on kohtualluvuse kindlaks määramine isikulise, esemelise või territoriaalsuse kriteeriumi alusel. *Isikulise kohtualluvuse põhimõte* (ld *ratione personae*) tähendab asja arutamiseks pädeva kohtu määramist, lähtudes kohtumenetluse keskset isikut (nt süüdistatav, kaebaja) iseloomustavatest omadustest. Seda printsiipi järgides näeb nt tsiviilkohtumenetlus ette hagi esitamise füüsilise isiku vastu tema elukoha järgi (TsMS § 79 lg 1) või saab kriminaalmenetluses *de lege ferenda* kehtestada eraldi kohtualluvuse nt alacalise süüteoasjade arutamiseks. *Esemelise kohtualluvusega* (ld *ratione materiae*) on seevastu tegemist siis, kui kohtuasja arutamiseks pädev kohus määratakse kohtuasja objekti silmas pidades. Nii nt võib seda põhimõtet kohaldades esitada tsiviilkohtumenetluses intellektuaalomandi lepingust tuleneva hagi Harju maakohtule (TsMS § 91¹) või allutatakse kriminaalmenetluses trükise vahendusel toimepandud kuritegu puudutav kriminaalasi selle väljaandmise koha kohtule (KrMS § 25 lg 1). Territoriaalse kohtualluvuse põhimõte (ld *ratione loci*) järgi määratakse kompetentne kohus lähtudes vaidluse eseme tekke geograafilisest asukohast. Tegemist on kohtualluvuse määramise enamlevinud põhimõttega. Nii määratakse selle printsiibi alusel nt kuriteo toimepanemise kohast lähtuvalt kindlaks kriminaalasia kohtualluvus kriminaalmenetlusõiguses (KrMS § 24 lg 1) või kinnisasja piiri kindlaksmääramise hagi kohtualluvus tsiviilkohtumenetluses (TsMS § 99 lg 1 p 2), samuti toimub samale põhimõttele tuginedes halduskohtumenetluses piirkondliku struktuuriüksuse või ametiisiku tegevuse vaidlustamine viimaste asu- või teenistuskoha järgi (HKMS § 7 lg 1). Seadusandjal on ulatuslik otsustusruum loetletud kohtualluvuse põhimõtete vahel valimiseks, sealhulgas nende kombineeritud rakendamiseks, kui seda nõuab üksiku kohtumenetluse eripära. Eri printsiipide kohaldamine kogumis kujutabki endast valdavalt lahendust kehtivate kohtumenetluse kordade jaoks. Kohtualluvuse põhimõtete rakendamise üle otsustades on seadusandja pädev arvestama sedagi, mil määral on ühistranspordi kättesaadavus ja infotehnoloogiliste lahenduste levik mõjutanud õigusemõistmisele juurdepääsetavust, samuti kohtunike spetsialiseerumisvajadust ning õigustatud sellest tulenevalt koondama vajadusel teatud kohtuvaidluste lahendamise üleriigiliselt vaid ühe kohtu kätte. Kohtualluvuse reeglite kindlaksmääramine ei tohi siiski olla meelevaldne, olgugi et olemuslikult on tegemist parlamendi õiguspoliitilise otsustusega.²⁷
- 16 Sättega ei ole vastuolus kohtualluvuse määramine tulenevalt **rahvusvahelistest kokkulepetest** või **ELi õigusest**, kuivõrd PS § 3 lg 1 ls 2 ja PSTS § 2 kohaselt on viimased Eesti õiguskorra lahutamatu osa. Kohaldamise esimuse tõttu tuleb vastuolu korral riigisisese seaduse ja riigiülese kohtualluvuse eeskirja vahel võtta aluseks viimane. Kohtualluvuse eeskirjad ei laiene mitte ainult kohtuasja sisulisele arutamisele, mis päädib sisulise lõppotsuse tegemisega, vaid juhul kui asja menetlus eeldab ka sellele eelnevate kohtulike menetlusotsuste tegemist, siis ka nendele. Nii peavad nt kriminaalmenetluse kohtueelses menetluses menetlustoiminguteks luba andvad kohtud olema määratud kommenteeritava paragrahvi lg 1 reegleid järgides.

²⁶ RKPJKo 10.05.2016, 3-4-1-31-15, p 43.

²⁷ RKPJKo 10.05.2016, 3-4-1-31-15, p 43 jj.

B. Kohtualluvuse kokkulepped

- 17 Keelates kohtualluvuse muutmise isiku vaba tahte vastaselt, ei välista kommenteeritav säte **kohtualluvuse kokkuleppelist muutmist** ehk kohtumenetluse poolte kokkulepete põhjal (n-ö prorogatsiooni alusel). Kohtualluvuse kokkuleppeline määramine tähendab vaidluse tekkides selle lahendamiseks mõne muu pädeva kohtu määramist kui see, mis pidanuks selle üle otsustama seadusjärgselt. Kui sellise kokkuleppe sõlmimine vastab asjaosaliste vabale tahtele, pole neil juhtudel põhjust rääkida kõnealuse põhiõiguse riivist.
- 18 Kohtualluvuse kokkulepete sõlmimise võimalus on spetsiifiliselt ette nähtud **tsiviilkohtumenetluses**. Kuigi väljendades üldiselt isiku vaba tahet, ei pruugi siiski iga kohtualluvuse muutmise kokkulepe olla isiku vaba tahte väljendus. Eelkõige on problemaatilised sellised kokkulepped, mille pooltel ei olnud kokkuleppe sõlmimisel võrdset läbirääkimiste positsiooni. Olukord, kus kohtualluvuse kokkulepe on poolele peale sunnitud või kui ta ei suuda kokkulepet sõlmides aru saada selle tagajärgedest, võib kaasa tuua selle, et kohtualluvus muutub isiku vaba tahte vastaselt. Selle vältimiseks on TsMS §-s 104 piiratud isikute ringi, kes saavad kehtivat kohtualluvuse kokkulepet sõlmida. Üldjuhul on see lubatud vaid isikute vahel, kes tegutsevad majandus- või kutsetegevuses, samuti avalikõiguslike juriidiliste isikute, kohalike omavalitsuste ja riigiga. Tegemist on isikutega, kes eelduslikult omavad läbirääkimistel võrdset positsiooni. Muude isikutega, st eelkõige füüsilisest isikust tarbijatega kohtualluvuse kokkuleppe sõlmimine on lubatud üksnes TsMS § 104 lg-tes 2 ja 3 sätestatud erandlikel asjaoludel, mil on kas suurem tõenäosus, et isik on sõlminud kokkuleppe teadlikult ja vabatahtlikult (kokkulepe on sõlmitud pärast vaidluse teket), või kui seda õigustab vajadus tagada efektiivselt teise poole õigus kohtusse pöörduda (poole elu- või asukoht välisriigis või kui seda kohta ei ole teada). Seevastu kehtivas halduskohtumenetluses ja kriminaalmenetluses ei ole kohtualluvuse muutmise prorogatsiooni alusel lubatud, kuivõrd erinevalt tsiviilkohtumenetlusest on nimetatud menetlustes juba eelduslikult tegemist ebavõrdsete pooltega.
- 19 Kuna seadusliku kohtualluvusega määratakse konkreetse kohtuasja lahendamiseks pädev kohus, näevad menetlusseadused põhjendatult ette kohtule suunatud **kohustuse kontrollida asja kohtualluvust** enne asja sisulise lahendamise juurde asumist (KrMS § 28, VTMS § 14, HKMS § 10, TsMS § 75). Kui kohus tuvastab, et kohtuasi ei allu antud kohtule, siis üldreeglina järgneb sellele asja määрусega pädevale kohtule üle andmine. Kui ka asja saanud kohus ei loe end selle lahendamisel pädevaks, lahendatakse pädevusvaidlus Riigikohtu erikogus (TsMS § 372, HKMS § 10). Sama menetlusliigi raames ei ole kohtutevahelised alluvusvaidlused siiski lubatud ja asja saanud kohtul lasub kohustus see menetlusse võtta (HKMS § 10, TsMS § 76). Teatud juhtudel tuleb alluvusküsimus lahendada Riigikohtu esimehel (KrMS § 28, VTMS § 14) või vastava Riigikohtu kolleegiumi esimehel (HKMS § 10).

C. Kohtukoosseisu määramine

- 20 Kuna kommenteeritava paragrahvi lg-s 1 sätestatud põhiõigus seaduslikule kohtualluvusele ei nõua riigilt mitte ainult kohtuasjade kohtutevaheliste jaotamispõhimõtete kehtestamist, vaid ka ühe kohtu sees nende **kohtunike vaheliste jaotamisreeglite** otsustamist, peab seadusandja loodav kohtualluvuse regulatsioon hõlmama samuti nimetatud küsimuste lahendamist. Põhiõiguse toime seaduslikule kohtualluvusele jääks paratamatult poolikuks, kui selle kaitseala tõlgendada kitsalt ainult seadusandja kohustusena määrata ette kindlaks vaid need juhised, mille sisuks on kohtute pädevus. Nii sõltumatu ja erapooletu õigusemõistmise kui ka ausa ja õiglase kohtumenetluse põhimõtete realiseerimine võib sattuda kahtluse alla, kui puuduvad objektiivsed reeglid kohtuasjade jaotamiseks ühe kohtu kohtunikonna sees (§ 146 komm. 21). Kohtunik

nagu iga teinegi inimene omab oma maailmavaadet ja veendumusi, mistõttu kohtuasjade suunamine *ad hoc* meetodil üksikutele kohtunikele kätkeb endas paratamatult tulevase kohtulahendi sisu mõjutamise riski. Loetletud põhjustel tuleb käesoleva paragrahvi lg 1 kontekstis mõistet *kohus* tõlgendada laiendavalt viisil, et see hõlmab ka konkreetset asja lahendavat kohtukoosseisu.²⁸ Viimast lähenemist toetab ka EIÕK art 6 lg 1 tõlgenduspraktika. Nimelt leiab EIK, et nimetatud artikli nõue moodustada kohtud seaduse alusel ei ammendu vaid kohtuasutuse loomisega, vaid hõlmab ühtlasi iga kohtuasja arutava kohtukoosseisu moodustamist²⁹, ning ainuüksi väljakujunenud praktika ei saa olla aluseks kohtu ega kohtukoosseisu kujundamisele.³⁰ Eelõeldu ei tähenda siiski seda, nagu peaksid kõik kohtute organisatsioonilised ja jurisdiktsioonilised küsimused olema tingimata otsustatud parlamendiseaduses. Kui seadusandja on teinud põhimõttelised valikud, võib detailsema regulatsiooni kehtestamiseks volitada ka täitevvõimu kohtuliku kontrolli tingimusel.³¹ Üldisemal rahvusvahelisel tasandil nõuavad ka ÜRO peaassambleel 1985. aasta resolutsiooniga 40/32 kinnitatud kohtunikonna sõltumatuse põhiprintsiibid (p 14) kohtusise tööjaotuse korraldamist selliselt, et asjade jagamine kohtunike vahel toimuks eelnevalt kindlaks määratud plaani järgi, mida saab muuta vaid selgelt fikseeritud juhtumitel.

- 21 Eestis loobuti varasemast praktikast, mille järgi kohtuasjade jagamist kohtunike vahel korraldas vastava kohtu esimees, 2002. aasta kohtute reformiga, mille teostamiseks vastu võetud KS § 37 näeb otsesõnu ette kõigis esimese ja teise astme kohtutes teatud perioodiks ette määratud **tööjaotusplaani** kehtestamise. Selle vastuvõtmise pädevus on kohtu üldkogul (KS § 36 p 1) ning dokumendi väljatöötamisel tuleb lähtuda reast seaduses sätestatud põhimõtetest, millest olulisemad on nõue, et tööjaotusplaani peab kindlustama jaotamisreeglid kõigi kohtusse saabunud asjade jaoks ning et asjade jaotamine kohtunike vahel saab tugineda vaid juhuslikkuse põhimõttele (KS § 37 lg 2). Tööjaotusplaani abstraktsuse nõude kohaselt peavad kohtunike tööjaotuse aluseks olema objektiivsed asjaolud, kindlaks peavad olema määratud mitte üksikjuhud, vaid üldpõhimõtted sellise täpsusega, mis annaks vaieldamatu lahenduse igaks konkreetseks juhuks.³²

D. Õiguse seadusega määratud kohtule riive

- 22 Eelnevast tulenevalt **riivab** käesolevas sättes nimetatud põhiõigust seadusega määratud kohtule iga regulatsioon, mis hälbib seadusega eelnevalt kindlaks määratud objektiivsetest reeglitest kohtuasjade jagamiseks kas kohtute vahel või ühe kohtu siseselt. Esmajoones on kõnealune põhiõigus riivatud juhtumitel, kui kohtukorralduses puuduvad üldse reeglid, mille alusel on määratud teatud liiki kohtuasjade arutamiseks pädev kohus ja kohtukoosseis. Lisaks sellele võib põhiõigust seaduslikule kohtule riivata ka olukord, mis jätab asja arutamiseks pädeva kohtu ja kohtukoosseisu määramisel ulatusliku otsustusruumi teatud ametiisikutele. Seetõttu ja muidu igati kommenteeritava sätte nõuetele vastavate, KSis ette nähtud kohtusiseste asjade jaotamisepõhimõtete valguses on siiski äärmiselt problemaatiline 2011. aastal samas KS § 45 lg 1¹ p-desse 3–4 lisatud regulatsioon, mis lubab taas kohtu esimehel mõistliku menetlusaja tagamiseks vastavalt jagada kohtunike vahel ümber kohtuasju ja kalduda asjade jagamisel kõrvale tööjaotusplaanist. Kuigi mõistliku menetlusaja tagamine on legitiimne eesmärk, ei saa sellega õigustada kohtu esimehe suvaõigust kohtuasjade ümberjagamisel, kuna nõnda seatakse ohtu sõltumatu ja

²⁸ Sama seisukoht: H. Sepp jt. – PSKV, PS § 24 komm. 8.

²⁹ EIK 04.03.2003 – Posokhov *vs.* Venemaa, p 39.

³⁰ EIK 27.10.2009 – Pandjikidzé jt *vs.* Gruusia, p 103–111.

³¹ Vt nt D. J. Harris, M. O'Boyle, E. P. Bates, C. M. Buckley (toim.). *Law of the European Convention on Human Rights*. 4. tr. Oxford University Press 2018, lk 458.

³² 2002. a KSi seletuskiri.

erapooletu õigusemõistmine. Mõistetavalt tuleb justiitshalduses näha ette mehhanism, kuidas toimida mõne kohtuniku ülekoormuse korral, optimeerides vajadusel talle jaotatud kohtuasjade arvu, kuid ka nimetatud kriteeriumid tuleb sätestada tööjaotusplaanis eelnevalt otsustatud tingimustena.

III. Õigus olla oma kohtuasja arutamise juures

A. Määratlus, põhimõtted ja kaitseala

- 23 Lõige 2 annab igaühele õiguse viibida oma kohtuasja arutamise juures. Kuigi osutatud sätte tekst viitab justkui passiivsele kohtus viibimise õigusele („juuresolek“), on selle põhiõiguse **esemeline kaitseala** laiem, hõlmates sarnaselt Saksa ja Soome konstitutsiooniõigustega ka põhiõigust kohtulikule ärakuulamisele.³³ Eelnevast johtuvalt on isikul kohtumenetluses ühtlasi järgmised osaõigused: õigus olla teavitatud arutatava kohtuasja sisust ning õigus kohtulikult arutamisel oma seisukohtade esitamisele ja nendega arvestamisele (kolmetasandiline kaitse).³⁴ Need õigused peavad igaühele tagama võimaluse enda kohtuasja arutamisel aktiivselt osaleda ja seda mõjutada.³⁵ Protsessi mõjutamise ja kaasatuse kaudu saavutab isik kohtumenetluses subjekti staatuse.³⁶ Nii peetaksegi kohtuliku ärakuulamisõiguse peamiseks sihiks kohtumenetluses inimväärikuse ja üldise vabadusõiguse kaitse sisustamist.³⁷ Ärakuulamisõigus kuulub seejuures samuti ausa ja õiglase kohtumenetluse põhimõtte juurde.³⁸ Oma olemuselt on tegemist soorituspõhiõigusega, mis eeldab normi adreessadilt teatud aktiivsete sammude astumist (menetluse ja kohtute loomist) selle õiguse tagamiseks ja korraldamiseks. Kõnealune õigus pärineb Rooma ja kanoonilisest õigusest, kus seda tunti maksimina *audiatur et altera pars* – teise poole ärakuulamine – ja mis on üldise õiguse ning valgustusajastu kaudu jõudnud ka tänapäeva konstitutsiooni- ja kohtumenetlusõigusse.³⁹
- 24 Kohtuasja arutamise mõiste kohta vt komm. 1. Kohtu ja kohtumenetluse sisustamisel tuleb lähtuda PS §-des 146 jj sätestatust, mis määrab koosmõjus kommenteeritava sättega juuresviibimise kaitseala piirid. Sellest tulenevalt on ka **õigusemõistmine Riigikohtus ja ringkonnakohtutes** hõlmatud selle kaitsealast.⁴⁰ Teisalt on aga isiku kaitsevajadus ja seega ka põhiõiguse kaitse nõrgem, kui isiku vahetu osalemine kohtulikult arutamisel on juba tagatud esimese või teise astme kohtus⁴¹ ning kassatsioonimenetluses ei toimu tõendite vahetut uurimist ega faktiliste asjaolude tuvastamist.⁴² Küll aga võib teatud juhtudel olla võimalik ja vajalik esimese astme kohtus isiku juuresoleku õiguse rikkumise heastamine

³³ RKPJKo 18.06.2010, 3-4-1-5-10, p 24; RKHKm 22.09.2015, 3-3-1-40-15, p 14; H. Sepp, V. Lapimaa, V. Saarmets, E. Kergandberg. – PSKV₅, PS § 24 komm. 11.

³⁴ A. Uhle. – D. Merten, H.-J. Papier (toim.). Handbuch der Grundrechte. Band IV. Grundrechte in Deutschland. Heidelberg: C. F. Müller 2011, § 129 äärenr 45.

³⁵ Chr. Brüning. – K. Stern, F. Becker (toim.). Grundrechte-Kommentar, art 103, äärenr 15.

³⁶ Vastupidiselt üksnes olekule menetluse objektina: H. Sepp, V. Lapimaa, V. Saarmets, E. Kergandberg. – PSKV₅, PS § 24 komm. 11; G. Nolte, H. P. Aust. – P. Huber, A. Voßkuhle (toim.). Grundgesetz. Kommentar, art 103 äärenr 4.

³⁷ G. Nolte, H. P. Aust. – P. Huber, A. Voßkuhle (toim.). Grundgesetz. Kommentar, art 103 äärenr 4.

³⁸ RKHKm 22.09.2015, 3-3-1-40-15, p 14; Chr. Brüning. – K. Stern, F. Becker (toim.). Grundrechte-Kommentar, art 103 äärenr 13.

³⁹ G. Nolte, H. P. Aust. – P. Huber, A. Voßkuhle (toim.). Grundgesetz. Kommentar, art 103 äärenr 1; vt ka H. Sepp, V. Lapimaa, V. Saarmets, E. Kergandberg. – PSKV₅, PS § 24 komm. 11.

⁴⁰ Vt ka RKPJKo 18.06.2010, 3-4-1-5-10, p 24; vastupidine seisukoht: RKKKo 24.09.2001, 3-1-3-11-01, p 8.8.

⁴¹ Vt ka EIK 12.11.2002 – Salomonsson *vs.* Rootsi, p 36; 19.12.1989 – Kamasinski *vs.* Austria, p 106.

⁴² Kui esimese astme halduskohtumenetluses on tegemist on puhtõiguslike või äärmiselt tehniliste küsimustega, pole suuline arutamine vajalik: EIK 10.12.2009 – Kootummel *vs.* Austria, p 19.

kõrgema astme kohtu menetluses.⁴³ PS § 24 lg-s 2 sätestatud õiguse tagamisega tuleb arvestada ka (EL) **välisriigi kohtuotsuse tunnustamise ja täitmise menetluses**.⁴⁴

- 25 Mõistet „**oma**“ kohtuasi saab piiritleda isikliku puudutusega kohtumenetlusest. Selle all tuleb mõista isikuid, kelle subjektiivsed õigused on kohtuvaidluse esemeks. Nt tunnistajad või eksperdid on küll kohtumenetlusest isiklikult puudutatud, kuid kindlasti ei saa pidada neid PS § 24 lg 2 õigustatud isikuks – tegemist pole *nende* kohtuasjaga, mille esemeks on nende subjektiivsed õigused või kohustused. See esemelise kaitseala piirang määratleb isikute ringi, kellel on põhiõigus osaleda kohtumenetluses. Kahtlemata on õigustatud menetlussubjektidena käsitatavad kohtumenetluse pooled, st süüdistatav kriminaalmenetluses, menetlusalune isik väärteomenetluses, hageja ja kostja tsiviilkohtumenetluses ning kriminaalmenetluses (v.a kui selleks on riik ja tema organid) ja kaebaja halduskohtumenetluses. Ühtlasi tuleb ülal esitatud kriteeriumi kohaselt kaitseala laiendada ka kolmandatele isikutele, kelle varaliste või muude õiguste üle kohtulikult arutatakse.⁴⁵ Ka Riigikohus on eraldi rõhutanud kolmanda isiku PS § 24 lg-st 2 tulenevat õigust olla kohtuasja juures, kus arutatakse tema õiguste üle, ning õigust kasutada seejuures advokaadi abi.⁴⁶
- 26 Samas tekib küsimus, kas piiritlemine subjektiivsete õiguste kaudu hõlmab ka **kannatanut**, kes ei ole **kriminaalasjas** esitanud tsiviilhagi või siis väljaspool haginõuet. Sellele küsimusele tuleb vastata jaatavalt, kuivõrd süüdistatava süüditunnistamise või õigeks-mõistmisega otsustatakse ka kannatanu õigusliku staatuse ja tema väidete õigsuse üle, mis omab sisulisi sarnasusi nt tuvastushagiga. Kohtulahendiga võivad tema jaoks kaasnedada nt võimaliku valekaebuse esitamise või valeütluse andmise karistusõiguslikud tagajärjed, kui süüdistatav õigeks mõistetakse.
- 27 Tsiviilkohtumenetluses peaksid hagemenetluses üldiselt tagama isiku õiguse olla oma kohtuasja arutamise juures TsMSis sätestatud menetlusosaliste ja poolte õigused (TsMS §-d 199 ja 206) koostoimes sellega, et üldjuhul on hagemenetluses tehtud otsus siduv vaid menetlusosalistele, st neile isikuile, kes on **menetlusse kaasatud** ja kellel on seega olnud võimalus olla enda õigusi puudutava kohtuasja menetlemise juures. Hagita menetluses on suurem osakaal lahenditel, mis kehtivad kõikide isikute suhtes. Selle, et asjas ei tehtaks isiku õigusi puudutavat lahendit, ilma et teda oleks menetlusse kaasatud, peaks tagama TsMS § 198 lg 1 p-st 2 ja lg-st 3 tulenev kohtu kohustus kaasata asjast puudutatud isikud menetlusse omal algatusel. See tähendab, et isegi juhul, kui konkreetse hagita menetluse puhul on seaduses nimetatud isikuid, keda tuleks kaasata, peab kohus hindama, kas asi võib puudutada ka seaduses otseselt nimetamata isikute õigusi, ning need isikud menetlusse kaasama⁴⁷. See kehtib ka juhul, kui lähtudes üldistest tõlgendamispõhimõtetest võiks järeldada, et seaduses on menetlusosaliste ringi sätestatud ammendavalt, kuigi menetluses tehtav lahend võib puudutada rohkemate isikute õigusi. Näiteks on TsMS § 614 lg 2 kohaselt asjas, mis puudutab korteriühistu organi kehtivust menetlusosalisteks avaldaja ja korteriühistu. Sisuliselt võiks järeldada, et tegemist on menetlusosaliste ringi kitsendava erisättega TsMS § 614 lg 1 suhtes, mis näeb korteriomanditeks jaotatud kinnisasja puhul menetlusosalistena ette korteriomaniikud ja korteriühistu. Samas võib organi otsuse kehtivus puudutada rohkemate isikute õigusi. Seega tuleb ka sellisel juhul kaasata menetlusse kõik asjast puudutatud isikud.⁴⁸

⁴³ Chr. Brüning. – K. Stern, F. Becker (toim.). Grundrechte-Kommentar, art 103 äärenr 49.

⁴⁴ Lähemalt: M. Böse. Harmonizing procedural rights indirectly: The framework on trials in absentia, lk 503.

⁴⁵ Vt nt RKÜKm 30.04.2013, 3-1-2-3-12, p 58 jj.

⁴⁶ RKHKo 11.12.2020, 3-20-1198, p 27; vt ka RKHKm 13.02.2001, 3-3-1-66-00, p 2.

⁴⁷ RRTKo 12.04.2006, 3-2-3-2-06, p 6.

⁴⁸ RRTKm 13.05.2020, 2-18-15388, p 18–21.

- 28 Selleks, et isik saaks enda seisukohti kohtumenetluses esitada või teadlikult otsustada neid mitte esitada, peab ta teadma, et tema vastu on kohtumenetlus algatatud või et tema asjas on kohtuistung aeg määratud. Kohtuliku ärakuulamise osaõigus teabele hõlmab esiteks **õigust õigeaegselt teada, kus ja millal toimub asja kohtulik arutamine**, et sellel osaleda.⁴⁹ Sellele vastab kohtu põhiseaduslik kohustus anda isikule seda teavet.⁵⁰ Menetlusseaduse tasandil on nimetatud eesmärgi saavutamise reguleeritud kohtukutsete kätetoimetamisega (vt nt KrMS § 263 lg 1 koos §-dega 163 jj, TsMS § 343 jj koos § 306 jj). Alles siis, kui isik on kutse kätte saanud, st on sisuliselt teavitatud kohtuliku arutamise toimumisest, tuleb kõne alla nt isiku loobumine PS § 24 lg-s 2 sätestatud põhiõigusest.⁵¹ PS § 24 lg-s 2 sätestatud põhiõiguse tagamiseks on oluline, et kohus teeks kõik mõistlikult võimaliku, et menetlusdokumendid jõuaksid saajani. Sellest tulenevalt peab kohus olukorras, kus talle ilmneb, et teise poole esitatud vastaspoole kontaktandmed ei vasta tõele, tegema omal algatusel täiendavaid pingutusi kontaktandmete väljaselgitamiseks ja menetlusdokumentide kätetoimetamiseks.⁵² Üldjuhul tuleks süüdistatava ja teiste isikute, kellel on õigus viibida oma kohtuasja arutamisel (kannatanu, tsiviilhageja, tsiviilkostja, kolmas isik), osavõtt kriminaalkohtumenetlusest tagada neid sellest teavitades, s.o neile kutsete kätetoimetamisega (KrMS § 265 lg 1 koos §-ga 163 jj).
- 29 Teiseks peab isikul olema võimalus ja piisavalt aega **tutvuda kohtuasja materjalidega**, sh hagiavalduse, vastuhagi, kohtutoimiku, menetlustoimingu protokollide, süüdistusakti ja vastaspoole tõenditega, et valmistada ette ja esitada kohtulik arutamisel enda seisukohti, argumente ning vastuväiteid (HKMS §-d 72–76 ja 81–82, § 88 lg 1).⁵³ Tegemist on laiemas tähenduses kaitseõigusega (mitte segamini ajada kitsalt õigusega kaitsja abile ega põhiõiguste tähenduses tõrjeõigusega) süüteomenetluses (EIÖK art 6 lg 3 p a) (õigus saada viivitamata talle arusaadavas keeles üksikasjalikku teavet tema vastu esitatud süüdistuse iseloomust) ja b) (saada piisavalt aega ja võimalusi enda kaitse ettevalmistamiseks) (lähemalt komm. 32). Süüdistatava kohtulik ärakuulamisõigus kriminaalmenetluses eeldab lisaks vormilisele teavitamisele ka süüdistuse tõendite (KrMS § 47 lg 1 p 7, § 224; ingl *disclosure*, sks *Akteneinsicht*), kokkuleppe (KrMS § 244 ja § 247 lg-d 1 ja 2) ja süüdistusaktiga tutvumise (KrMS § 226 lg 3) õigust (vt ka EIÖK art 6 lg 3 p-d a) ja b)). Seda õigust tagab tsiviilkohtumenetluses mh menetlusosalise õigus kohtutoimikuga tutvuda ja saada seal olevatest menetlusdokumentidest ärakirju (TsMS § 59 lg 1). Ka halduskohtumenetluses on sätestatud sellised juuresolekuõiguse menetluslikud garantiid nagu menetlusosalise õigus muu hulgas tutvuda toimiku ja kõigi asja juurde võetud tõenditega ning võtta osa kohtuistungist (HKMS § 27 lg 1).⁵⁴ Kolmandaks tuleb kohtul temal lasuva selgitamiskohustuse raames isikut teavitada tema asja menetluse käigus toimunud õigusliku olukorra muutusest (nt süüdistuse korrigeerimine, hagi muutmine), mis võib kahjustada tema subjektiivseid õigusi⁵⁵, kui isik ei saa muidu teadmatusest või üllatuslikkusest esitada sellesisulisi vastuväiteid. Järelikult ei oleks viimasel juhul tagatud tema sisuline osalemine ja ärakuulamine kohtuasja arutamisel – sellega riivataks tema

⁴⁹ A. Uhle. – D. Merten, H.-J. Papier (toim.). Handbuch der Grundrechte. Band IV. Grundrechte in Deutschland, § 129 äärenr 46.

⁵⁰ Samas.

⁵¹ EIK 12.10.1992 – T. vs. Itaalia, p 28; W. A. Schabas. The European Convention on Human Rights. A Commentary, lk 317; M. Böse. Harmonizing procedural rights indirectly: The framework on trials in absentia, lk 498.

⁵² RKTkm 06.01.2005, 3-2-1-155-04, p 15.

⁵³ RKPJKo 10.05.2016, 3-4-1-31-15, p 48; RKKKo 23.05.2008, 3-1-1-18-08, p 14.1; RKHKm 22.09.2015, 3-3-1-40-15, p 14; EIK 25.03.1999 – Pélissier ja Sassi vs. Prantsusmaa, p 51–52; H. Sepp, V. Lapimaa, V. Saarmets, E. Kergandberg. – PSKV₃, PS § 24 komm. 11.

⁵⁴ Vt ka RKHKm 22.09.2015, 3-3-1-40-15, p 14.

⁵⁵ Vt nt RKTko 19.12.2018, 2-17-284, p 53; 13.12.2017, 2-15-15138, p 47.2: üllatusliku lahendi tegemise keeld; vt ka nt KrMS § 360¹; A. Uhle. – D. Merten, H.-J. Papier (toim.). Handbuch der Grundrechte. Band IV. Grundrechte in Deutschland, § 129 äärenr 46.

õigust olla oma kohtuasja arutamise juures. Ühtlasi nõuab ka menetlusökonoomika, et kohtuasja seisukohalt olulised küsimused saaksid lahendatud kohtulikult arutamisel esimese astme kohtus.

- 30 **Õigus oma seisukohtade esitamisele** kohtulikult arutamisel hõlmab isiku võimalust esitada väiteid ja argumente arutatava kohtuasja kohta, anda asjas ütlusi, kutsuda tunnistajaid, esitada teisi tõendeid ja taotlusi.⁵⁶ See eeldab üldjuhul suulist ja vahetut kohtumenetlust⁵⁷, kuid ka kirjalikus või tehnilise lahenduse vahendusel peetaval kohtuistungil on reeglina põhimõtteliselt võimalik tagada isiku ärakuulamisõigus.⁵⁸ Menetlusosalise õigusega oma seisukohti esitada on tihedalt seotud ka menetlusosaliste võrdsus, mida kindlustab HKMSis sätestatud kohustus tagada kõigis asja lahendamiseks olulistest küsimustest menetlusosalistele tõhus ja võrdne võimalus esitada ja põhjendada oma seisukohti ning vaielda vastu teiste menetlusosaliste seisukohtadele või neid toetada (HKMS § 2 lg 6). Menetlusosalisele peab seega olema tagatud võimalus viibida teiste menetlusosaliste ärakuulamise juures, et ta saaks nende seisukohtadele vastata, samuti kõigi tõendite uurimise juures. Sõltumata kohtupidamises osalemise viisist, tuleb menetlusosalisele tagada sisuline võimalus juuresolekuõigust realiseerida. See tähendab muu hulgas võimaluse andmist arvamuse avaldamiseks kaebuse täiendamisel uue nõudega⁵⁹, mõne asjaolu ümberhindamisel teises kohtuastmes (HKMS § 157 lg 2, § 201 lg 2)⁶⁰ või ka varem uurimata tõendi hindamisel teises kohtuastmes.⁶¹
- 31 Erinevus laiemalt juuresoleku kui menetlusse kaasatuse ning kitsamalt **suulise ja vahetu menetluse** nõude vahel seisneb nende õiguste kaitse tugevuses, kuigi kaitseala ulatus on iseenesest samaväärne. Kirjaliku menetluse kohaldamise eeldused on reeglina märksa leebemad kui isiku tema kohtumenetlusest osaliselt või täielikult kõrvale jätmisel. Eristus kaitseala tugevuse osas on vajalik ka kohtuasja sisulise lõpliku lahendi ja n-ö vaheotsuste (vara arestimine, konfiskeerimine, poolte taotluste lahendamine jms), samuti kohtukaebuste menetlemise vahel. Nii peab nt konfiskeerimise otsustamisel olema menetlusse kaasatud ka kolmas isik, kui otsustus puudutab tema omandiõigust.⁶² Samas ei saa ainuüksi sellest tuletada isiku õigust suulisele ja vahetule menetlusele.⁶³ Samuti on menetlustes, mis eriti intensiivselt ja otseselt mõjutavad isikute põhiõigusi, nagu isikule eestkoste seadmise menetluses ja kinnisesse asutusse paigutamise menetluses, ka piiratud teovõimega isikutel õigus menetluses ise vahetult osaleda. Neis menetlustes on kohtul kohustus isik vahetult ära kuulata sõltumata tema teovõimest. Ärakuulamata jätmine on õigustatud üksnes erandlikel asjaoludel, kui isik ei ole võimeline tahet avaldama või kui ärakuulamine võib kahjustada tema tervist.
- 32 Õiguse saada ära kuulatud tõhus tagamine eeldab kohtu poolt **isiku seisukohtade arvesse võtmist**, mille väljundiks on nende ammendav käsitlemine põhistatud kohtulahendis, vastates sisuliselt esitatud argumentidele, kui need ei leidnud juba käsitlemist kohtuliku arutamise enda raames (nt menetlustaotluste lahendamise käigus, vt nt HKMS § 157 lg 2).⁶⁴ Kohtu vastavad põhistused peavad olema vastuoludeta ja jälgitavad.⁶⁵ Samuti on

⁵⁶ H. Sepp, V. Lapimaa, V. Saarmets, E. Kergandberg. – PSKV, PS § 24 komm. 11, vt ka RKKKm 22.09.2015, 3-3-1-40-15, p 14.

⁵⁷ RKKKm 21.04.2011, 3-1-1-17-11, p 6.2.

⁵⁸ H. Sepp, V. Lapimaa, V. Saarmets, E. Kergandberg. – PSKV, PS § 24 komm. 14.

⁵⁹ RKKKo 12.11.2019, 3-16-1573, p 25.

⁶⁰ RKKKo 05.11.2020, 3-19-990, p 23 jj.

⁶¹ RKKKo 21.02.2020, 3-12-1512, p 12.

⁶² RKÜKm 30.04.2013, 3-1-2-3-12, p 58 ja 60.

⁶³ H. Sepp, V. Lapimaa, V. Saarmets, E. Kergandberg. – PSKV, PS § 24 komm. 16.

⁶⁴ Samas, § 24 komm. 11; Chr. Brüning. – K. Stern, F. Becker (toim.). Grundrechte-Kommentar, art 103/50; U. Lõhmus. Põhiõigused kriminaalmenetluses. 3. trükk. Tallinn: Juura 2019, lk 94.

⁶⁵ Vt nt RKKKo 15.11.2010, 3-1-1-70-10, p 14; EIK 09.12.1994 – Hiro Balani *vs.* Hispaania, p 27 jj; U. Lõhmus. Põhiõigused kriminaalmenetluses, lk 94 jj.

süüdistuse arusaadavus ja süüdistuse piirid, mis on ühtlasi ka süüteoasjade kohtuliku arutamise piirideks (KrMS § 268), ning ka isiku õigeaegne teavitamine nende või õigusliku hinnangu muutmisest (KrMS § 268 lg 4) vältimatult vajalikud tõhusaks kaitseõiguse teostamiseks.⁶⁶ Kohtuotsuses võib tugineda vaid nendele tõenditele ja asjaoludele, mille kohta menetlusosalisel oli võimalus arvamust avaldada. Kõnealune põhiõigus seondub ka üllatusliku kohtuotsuse keeluga (vt ka HKMS § 157 lg 2 ls 1 ja lg 3).

- 33 Õigus olla oma kohtuasja arutamise juures on igäühe õigus („igäühel“), mille **isikuline kaitseala** hõlmab ka juriidilisi isikuid. Kui füüsiline isik saab kohtumenetluses osaleda isiklikult või esindaja kaudu, siis juriidiline isik kui õiguslik konstruktsioon kas oma seadusliku või lepingulise esindaja kaudu. Valitseva arvamuse kohaselt ei anna PS § 24 lg 2 õigust advokaadist esindajale või kaitsjale kohtumenetluses.⁶⁷
- 34 Ülal toodud põhimõtted kehtivad *mutatis mutandis* ka **psüühikahäiretega isiku** ja piiratud teovõimega isiku suhtes. See tähendab, et nt psühhiaatrilise sundravi kohaldamise menetlusele allutatud isikule tuleb võimaldada sisuline osalemine tema kohtuasja arutamisel maksimaalsel määral, mida võimaldab tema tervise seisund.⁶⁸ Kui küsimuse all on isiku psüühiline seisund, tuleb tema osalemist suulisel arutamisel pidada reeglilis. Selleks, et kohus saaks lisaks eksperdi arvamuses väidetule vahetu mulje isiku vaimsest seisundist, on vajalik tema küsitlemine kohtuistungil.⁶⁹ Ka psüühikahäirega inimene tuleb üldjuhul ära kuulata ja seda sõltumata sellest, kas tema teovõime on piiratud või mitte. Riik peab näitama üles piisavat hoolsust, vältimaks vaimselt haigete isikute sattumist ebarõrdsesse olukorda võrreldes teiste süüdistatavatega.⁷⁰
- 35 Põhiõigus olla oma kohtuasja arutamise juures on **piiriklauslita põhiõigus**.⁷¹ Samas pole tegemist absoluutse õigusega, vaid seda on võimalik piirata teiste põhiõiguste ja põhi-seaduslike väärtuste kaitseks.⁷²

B. Kohtuasja arutamise juures olemise õigusest loobumine ja süüdistatava kohustuslik osalemine kriminaalkohtumenetluses

- 36 Kuivõrd juuresoleku näol on tegemist dispositiivse subjektiivse põhiõigusega, saab isik sellest **loobuda** vaikimisi (minetamine, ingl *forfeiture*) või tahteavaldusega (ingl *wavier*).⁷³ Menetluse poole vaba tahte alusel kohtumenetluses osalemisest loobumine on tsiviil- ja halduskohtumenetluses enamasti lubatud, samuti nt tsiviilhageja puhul kriminaalmenetluses. Reeglina on vabatahtlik ja otsesõnu väljendatud loobumine osalemisest kohtumenetluses kompenseeritav lepingulise esindaja osalemisega või siis kaasnevad sellega nt hagi või kaebuse läbivaatamata jätmine. Sama võib tõdeda ka konkludentse ehk vaikimisi loobumise korral, nt kui isik ei ilmu kohtuistungile, ei esita tähtjaks seisukohti või kohtus vastuväiteid vastaspoole seisukohtadele. Märksa nüansirikkam on süüdistatava loobumine osalemisest kriminaalkohtumenetluses. Olgu siinkohal märgitud vaid kohustuslik isiklik osavõtt kriminaalkohtumenetlusest, vahistamine jt tõkendid selle tagamiseks, *nemo tenetur* põhimõte (PS § 22 lg 3) ja vaikimisõigus.

⁶⁶ EIK 25.03.1999 – Pélissier ja Sassi *vs.* Prantsusmaa, p 51–52; RKKKo 23.05.2008, 3-1-1-18-08, p 14.1.–14.2.

⁶⁷ H. Sepp, V. Lapimaa, V. Saarmets, E. Kergandberg. – PSKV₅, PS § 24 komm. 17.

⁶⁸ Vt nt RKKKm 19.10.2017, 1-16-7389, p 20 jj; 31.03.2017, 3-1-1-105-16, p 47.2; Chr. Gusy. – P. Huber, A. Voßkuhle (toim.). Grundgesetz. Kommentar, art 104 äärenr 50.

⁶⁹ RKKKo 06.03.2013, 3-1-1-17-13, p 10 ja 11; RKKKm 19.10.2017, 1-16-7389, p 24.

⁷⁰ EIK 07.02.2012 – Proshkin *vs.* Venemaa, p 101 ja 102; RKKKm 19.10.2017, 1-16-7389, p 24.

⁷¹ RKPJKo 10.05.2016, 3-4-1-31-15, p 39.

⁷² H. Sepp, V. Lapimaa, V. Saarmets, E. Kergandberg. – PSKV₅, PS § 24 komm. 12.

⁷³ EIK 09.07.1995 – Tolmachev *vs.* Eesti, p 50.

- 37 Süüdistataval, menetlusel isikul ja kannatanul on ka süüteomenetluses **õigus** vaba-
tahtlikult **loobuda** kohtulikult arutamisel osalemise õigusest. See eeldab aga tingimust, et
isiku kohalolu ei ole nõutav avaliku huvi kohaselt, isiku tahteavaldus on selgelt väljendatud,
isik on teadlik õigusest loobumise tagajärgedest ja rakenduvad muud garantiid (kaitsja
osavõtt kohtumenetlusest, täiendav põhistamiskohustus, kontroll kõrgema astme kohtu
poolt).⁷⁴ Isiku nõustumine lihtmenetluste kohaldamisega kriminaalmenetluses (KrMS
§-d 234, 243, 254 lg-d 6 ja 7) on seevastu käsitatav osalise loobumisena kohtulikust
ärakuulamisõigusest, kuna sellisel juhul ei toimu täiemahulist vahetut kohtulikku
arutamist, mille käigus oleks isikul võimalus vaidlustada süüdistuse tõendeid ja esitada
enda seisukohti. Ka neil juhtudel on vajalik isiku tahteavaldus (nt KrMS § 237 lg 2 ja
§ 247 lg 2) või siis loobumine kirjalikus menetluses ilma isiku osavõtuta tehtud kohtu-
otsuse vaidlustamisest (KrMS § 254 lg 7).
- 38 **Kriminaalkohtumenetluses on süüdistatava osalemine** aga reeglina **kohustuslik**.
Süüdistatava ilmumata jätmise korral lükatakse kohtulik uurimine edasi (KrMS § 269
lg 1). Kuivõrd menetluseaduse tasandil on subjektiivne põhiõigus sätestatud kohustusena
nii süüdistatavale endale kui ka kohtule, on selline regulatsioon PS § 24 lg 2 valguses
märkimisväärne. See on seletatav avaliku huviga, et süüdistatav viibiks oma asja kohtulikult
arutamisel. Mainitud kohustuse panemine süüdistatavale on põhjendatud esiteks kohtu-
võimu teostamise vajadusega – süüdistatav võib juhul, kui ta ei kasuta enda PS § 22 lg-tes
2 ja 3 sätestatud õigust vaikida, olla ühtlasi tõendi allikaks ehk menetluse objektiks, kelle
väiteid, argumente ja tõendeid (ütlusi) on vaja vahetult ja suuliselt kohtus uurida (KrMS
§-d 293 ja 294).⁷⁵ Ka võimaldab isiku vahetu kohalviibimine kohtul hinnata isiku
käitumist, suhtumist ja ütluste usaldusvärsust võrreldes kannatanu ning tunnistajatega.⁷⁶
Kohtumõistmine on käsitatav mh õigusrahu taastamise vahendina, mille käigus püütakse
lahendada suulise diskursuse käigus sotsiaalset konflikti. Seda sunduslikku diskursiivsust
iseloomustab veel kohtuvõimu teostamise rituaalne aspekt, mis väljendub nt kohustusel
järgida kohtu korraldusi, kohtu poole pöördudes ja kohtukoosseisu kohtusaali sisenemisel
püsti tõusta jms (KrMS § 266 lg-d 1–3), samuti KrMS §-s 267 lg-tes 1–3 sätestatud
korralekutsumise meetmetes. Aga ennekõike on kriminaalmenetluse eripäraks sellega
kaasnevad eksistentsiaalsed riskid süüdistatava jaoks, mis väljenduvad mainekaotusest
kuni vangistuse kohaldamiseni süüdimõistmisel. Seetõttu omandab isiku osavõtt
kriminaalkohtumenetlusest erilise tähenduse, vähendades ebaõige süüditunnistamise
tõenäosust ja andes ühtlasi kohtuotsusele tugevama legitiimsuse. Sellele tuginebki avalik
huvi, mille tagamiseks on vajalik süüdistatava isiklik osavõtt protsessist. Lisaks on kohtule
antud lai pädevus tagada süüdistatava kohtuistungile ilmumine – vahistamise (KrMS
§ 130 lg 4), sundtoomise (KrMS § 138 lg 3 ja § 139), tagaotsimise (KrMS § 140) ja EVMi
kohaldamisega (KrMS §-d 490 ja 507), mis ilmestab süüdistatava osavõtu kohustuslikkuse
olulisust.⁷⁷ Süüdistatava osavõtt kohtuistungist kriminaalasjas ei ole ka asendatav tema
kaitsja osalemisega, kuivõrd neil on erinevad menetluslikud rollid ja kaitsja ei ole kehtivas
kriminaalmenetlusõiguses kitsalt süüdistatava esindaja.⁷⁸ Seega on seadusandja
võimaldanud kriminaalkohtuvõimu teostamiseks hulga põhiõigusi piiravaid meetmeid,
mis kinnistavad PS § 24 lg-s 2 sätestatud subjektiivse põhiõiguse peegelpilti – isiku
kohustust viibida oma kriminaalasja kohtulikult uurimisel. Selle tulemusel jääb kriminaal-
menetlusõiguses süüdistatava subjektiivse dispositiivse põhiõiguse viibida oma kohtuasja

⁷⁴ Vt nt EIK 26.04.2016 – Kashlev *vs.* Eesti, p 42, 45, 46 ja 51; 22.12.2009 – Makarenko *vs.* Venemaa, p 135; 01.03.2006 – Sejdovic *vs.* Itaalia, p 86.

⁷⁵ E. Kergandberg, P. Pikamäe (koost.). Kriminaalmenetluse seadustik. Kommenteeritud väljaanne. Tallinn: Juura 2012, § 269 komm. 1.1 (A. Plekksepp).

⁷⁶ Vt ka EIK 08.11.2012 – Neziraj *vs.* Saksamaa, p 47; 23.11.1993 – Poitrimol *vs.* Prantsusmaa, p 35.

⁷⁷ E. Kergandberg, P. Pikamäe (koost.). Kriminaalmenetluse seadustik. Kommenteeritud väljaanne, § 269 komm. 1.1 (A. Plekksepp).

⁷⁸ Lähemalt: U. Lõhmus. Põhiõigused kriminaalmenetluses, lk 154–155.

arutamisel kaitseala tegelik ulatus mõnevõrra piiratuks, tagades peamiselt õigust taotleda asja uut läbivaatamist pärast kohtmenetlust ilma süüdistatavata ja tagaseljaotsuse tegemist. EIKi kohtupraktika ei pea iseenesest sellist lähenemist konventsiooni õigustega vastuolus olevaks (kaudselt viitavad sellele samuti EIÕK art 5 lg 1 p-d b) ja c) ja PS § 20 lg 2 p-d 2 ja 3).⁷⁹

C. Kohtuasja arutamise juures olemise õiguse piirangutest ja riivetest üldiselt

- 39 Kõik normid, millega õiguslikult või faktiliselt raskendatakse isiku võimalust olla oma kohtuasja arutamise juures, **riivavad** seda põhiõigust.⁸⁰ Selline raskendamine võib seisneda mh kirjalikus⁸¹ või tehnilise lahenduse (nt videokonverentsi) vahendusel peetavas kohtulikus arutamises⁸², lihtsustatud menetluse kohaldamises, kohustuslikus advokaadist kaitsja või esindaja vahendusel osalemises, tõendite, toimiku või menetlusedokumentidega tutvumise õiguse piiramises.⁸³ Seda õigust võivad riivata ka kohtu või menetluse poole käitumine, nt kohtukutse saatmata jätmine, süüdistusakti ebaselgus, teise poole tõenditele ligipääsu piiramine, selgitus- või põhistaniskohustuse täitmata jätmine vms. Kõik need riived võivad puudutada osalemispõhiõiguse erinevaid osaõigusi. Lähtuvalt nende osaõiguste erinevast kaitsealast ja kaitse tugevusest võib ka riive olulisus sellest sõltuda. Nii võib kirjalik või lihtsustatud menetlus olla teatud tingimustel iseenesest mõõdukas riive, kuigi sellega jääb isik ilma põhiõigusest suulisele ja vahetule menetlusele. Kui aga isikule ei võimaldata menetluses sisuliselt osaleda, jättes ta kohtuistungile kutsumata või andmata talle võimalusi enda seisukohti ja tõendeid esitada, on tegemist ülemäärase riivega, millega *prima facie* rikutakse PS § 24 lg-s 2 sätestatud põhiõigust. Kõige ulatuslikum PS § 24 lg 2 riive seisneb aga kohtuasja arutamises ilma isiku juuresolekuta (ld *in absentia*) sõltumata vormist ja tagaseljaotsuse tegemises, mis saab nt kriminaalmenetluses olla lubatud ainult väga erandlikel juhtudel ja kaalukatel põhjustel – teiste põhiõiguste (kannatanu ja tsiviilhageja õigused) ja põhiseaduslike väärtuste (nt kohtusüsteemi toimimine, mõistlik menetlusaeg) kaitseks – ning täiendavate garantiidega, milleks saab peamiselt olla asja täiemahuline uus läbivaatamine isiku osavõtul pärast tema väljajärmumist.⁸⁴

D. Kohtulik arutamine ilma isiku juuresolekuta ja tagaseljaotsus

- 40 **Kriminaalasja kohtulik arutamine esimese astme kohtus ilma süüdistatava osavõtuta** (ld *in absentia*), kui ta pole nõuetekohaselt PS § 24 lg-s 2 sätestatud põhiõigusest loobunud (EIK: *waiwer*), võib olla lubatud seega vaid väga kitsastel alustel ja kaalukatel põhjustel (komm. 36 jj) – nt konkreetse menetluses mõistliku menetlusaja, tõendite hävinemise vältimiseks ja üldisemalt kohtusüsteemi toimimise tagamiseks. Kriminaalmenetlusõiguses on kohtumenetlusest kõrvalehoidumine (KrMS § 269 lg 2 p 2) aluseks kohtulikaks arutamiseks ilma süüdistatava osaluseta. Isiku kõrvalehoidumine kriminaalkohtumenetlusest ei ole samastatav põhiõigusest (konkludentse ehk käitumusliku ehk vaikimisi)

⁷⁹ EIK 23.11.1993 – Poitrimol *vs.* Prantsusmaa, p 35; 01.03.2006 – Sejdovic *vs.* Itaalia, p 86; 21.02.1990 – Håkansson ja Stureson *vs.* Rootsi, p 66.

⁸⁰ RKPJKo 10.05.2016, 3-4-1-31-15, p 37.

⁸¹ EIK 08.11.2016 – Pönkä *vs.* Eesti, p 39.

⁸² EIK 05.10.2006 – Marcello Viola *vs.* Itaalia, p 61; 02.11.2010 – Sakhnovskiy *vs.* Venemaa, p 98; U. Lõhmus. Põhiõigused kriminaalmenetluses, lk 93.

⁸³ RKKKo 21.05.2021, 1-20-1578, p 18–22 (Covid-19 leviku oht); vt ka H. Sepp, V. Lapimaa, V. Saarmets, E. Kergandberg. – PSKV, PS § 24 komm. 13.

⁸⁴ Nt RKKKm 30.03.2016, 3-1-1-24-16, p 6; EIK 26.04.2016 – Kashlev *vs.* Eesti, p-d 42, 45, 46 ja 51; 22.12.2009 – Makarenko *vs.* Venemaa, p 135; 01.03.2006 – Sejdovic *vs.* Itaalia, p 86.

loobumisega (EIKi käsituses „õiguse minetamine“ ehk ingl *forfeiture*).⁸⁵ Esmalt võib küsida, kui palju ruumi jääb isiku vabale tahtele põhiõiguse minetamisel, kui tema pakkumineku alternatiivideks on nt vahistamine või pikaajalise vangistuse kohaldamine. Põhiõigusest loobumiseks on vajalik isiku selge tahteavaldus.⁸⁶ Seepärast tuleb pärast paos olnud isiku tabamist viia ta kohtu ette ja tagada talle vahetu kohtulik ärakuulamine nii õiguslike kui ka faktiliste asjaolude osas.⁸⁷ Analoogiliselt tuleb ka nt käskmenetluses, mis toimub väiksemate süütegude korral kirjalikult ja ilma süüdistatava vahetu osalemiseta, süüdistatava taotlusel lahendada kriminaalasi suuliselt ja vahetult üldmenetluses (KrMS § 254 lg 6).⁸⁸

- 41 Eraldiseisva olukorraga on tegemist **kaebemenetluses** esimese astme kohtu (apellatsioonimenetlus) või kohtuvälise menetleja otsuse peale maakohtus (VTMS § 114 jj). Sellisel juhul ei ole lubatud jätta süüdistatava või menetlusaluse isiku kaebust läbi vaatamata, kui isik ise kohtulikule arutelule ei ilmu, kuid kohtuistungile ilmub isiku kaitsja.⁸⁹
- 42 Ka **käskmenetluse** (KrMS § 251 jj) kui ühe lihtmenetluse kohaldamisega kaasneb oluline kohtuliku ärakuulamisõiguse riive, kuivõrd seda toimetatakse kirjalikult ilma süüdistatava vahetu osavõtuta sellest.⁹⁰ Selle riive legitiimseks eesmärgiks on menetlusökoonoomia⁹¹ ja isiku õiguste täiendavaks tagamiseks võimalus vaidlustada selliselt tehtud kohtuotsus üldises kriminaalkohtumenetluses (KrMS § 254 lg 6 ja § 255). Samuti saavad süüdistatav ja tema kaitsja esitada kirjalikult, s.o vahendlikult oma seisukohti käskmenetluses (KrMS § 252 lg-d 2 ja 3).
- 43 Isiku õigust viibida enda kohtuasja arutamise juures võivad riivata ka **tsiviilkohtumenetluses** sätestatud võimalused lahendada asi juhul, kui **vastaspool ei ole enda seisukohti esitanud või kohtuistungile ilmunud**. Sellisteks võimalusteks on hagimenetluses tagaseljaotsus või asja sisuline lahendamine poole istungile ilmunuta jätmisel ning maksekäsu kiirmenetluses maksekäsk, mille tegemise üheks eelduseks ongi asjaolu, et võlgnik maksettepanekule ei vasta. Need asja lahendamise võimalused lähtuvad eeldusest, et isikule on antud võimalus oma seisukohad esitada ning selle võimaluse kasutamata jätmine tähendab, et tal (rohkem) vastuväiteid ei ole. Eesmärgiks on tagada efektiivselt vastaspoole õigus pöörduda kohtusse.⁹² Ilma selliste asja lahendamise võimalusteta võiks üks pool takistada asja lahendamist pelgalt sellega, et ta menetluses ei osale. Seega ei ole iseenesest sellised asja lahendamise viisid problemaatilised, kui isik on tegelikult menetlusest teadlik ning otsus menetluses mitte osaleda on tema enda valik. See on aga otseselt seotud menetlust algatava dokumendi või kohtukutse kättetoimetamisega (komm. 27–28).
- 44 TsMS näeb lisaks ette teatud **otsustuste langetamist poole suhtes, keda ei ole eelnevalt ära kuulatud**. Eelkõige on selleks hagi tagamine, kus üldjuhul enne hagi tagamise otsustamist vastaspoolt ära ei kuulata ega isegi ei teavitata hagi tagamise avalduse esitamisest. Seda õigustab hagi tagamise eesmärk, milleks on tagada tulevase võimaliku hagi rahuldava otsuse täitmine, mis kaitseb hageja PS §-st 15 tulenevat õigust kohtusse pöörduda ning ka seda õigust, mille kaitseks hageja kohtusse pöördub. Juhul kui kostja

⁸⁵ Nii aga EIK 09.07.1995 – Tolmachev *vs.* Eesti, p 50 koos edasiviidetega kohtupraktikale.

⁸⁶ M. Böse. Harmonizing procedural rights indirectly: The framework on trials in absentia, lk 500.

⁸⁷ EIK 23.11.1993 – Poitrimol *vs.* Prantsusmaa, p 35 ja 38. Vt ka direktiivi (EL) 2016/343 art 8 lg 4 ja art 9.

⁸⁸ Vt ka RKPJKo 18.06.2010, 3-4-1-5-10, p 24.

⁸⁹ EIK 09.07.1995 – Tolmachev *vs.* Eesti, p 51–56; 08.11.2012 – Neziraj *vs.* Saksamaa, p 51.

⁹⁰ RKPJKo 18.06.2010, 3-4-1-5-10, p 17.

⁹¹ Samas, p 19.

⁹² V. Kõve jt. Tsiviilkohtumenetluse seadustik II, VI–X osa (§-d 306–474). Kommenteeritud väljaanne. Tallinn: Juura 2017, § 407 komm.

oleks teadlik hagi tagamise avaldusest enne selle lahendamist, tooks see kaasa ohu, et kostja asub enda vara kõrvaldama ja muudab sellega hagi tagamise eesmärgi saavutamise võimatuks. Hagi tagamise korras vaidlusaluse õigussuhte reguleerimise korral on vähem tõenäoline, et kostja teadlikkus hagi tagamise avaldusest kahjustaks hagi tagamise eesmärki, mistõttu sel eesmärgil hagi tagades peaks kohus jätma kostja eelnevalt ära kuulamata üksnes juhul, kui seda õigustavad hageja ülekaalukad huvid.⁹³ Isiku põhiõiguste riivet aitab leevendada võimalus tehtud hagi tagamise määrus vaidlustada ning esitada selles menetluses enda seisukohad.

- 45 Siiski on teatud **hagimenetluses tehtavad otsused, mis kehtivad rohkemat isikute suhtes kui üksnes menetlusosalised** (TsMS § 457 lg-d 4–7). Selliste lahendite tegemise võimalus võib riivata menetlusosaliseks mitte olnud isikute õigust olla enda asja arutamise juures, kui kohtuotsusest tulenevad neile mingid õiguslikud tagajärjed. Seda riivet õigustavad üldjuhul õigusselguse ja õiguskindluse põhimõtted. Tegemist on peamiselt olukordadega, kus vastuolulised kohtulahendid võiksid tekitada olulist segadust.⁹⁴ Võimaliku põhiõiguste riive leevendamiseks on isikutel, kelle õigusi lahend puudutaks, võimalus taotleda enda kaasamist menetlusse kolmanda isikuna või esitada enda huve kaitsev vastunõue esitatud hagiga koos menetlemiseks. Samuti võib teatud juhtudel hea usu põhimõtte rikkumine välistada lahendi üldise õigusjõu.⁹⁵ Lisaks on võimalik, et isiku suhtes kehtib lahend, mis on tehtud menetluses, milles ta ei ole saanud osaleda, juhul kui ta on saanud menetlusosalise eriõigusjärglaseks pärast hagi esitamist. Seda õigustab aga asjaolu, et tegemist on isiku teadliku valikuga omandada vaidlusalune ese, kuivõrd lahend kehtib tema suhtes ainult juhul, kui ta seda omandades teadis toimuvast kohtumenetlusest.
- 46 Ka halduskohtupidamises piirab oma kohtuasja arutamise juures olemise õigust HKMSis sätestatud võimalus vaadata asi läbi ilma **kohtuistungile tulemata jätnud menetlusosaliseta** (HKMS § 143). Kui istungi toimumise ajast ja kohast teavitatud menetlusosaline jätab kohtuistungile ilmumata, teavitamata kohut eelnevalt mõjuvast põhjusest, ei takista see HKMS § 143 lg 1 kohaselt asja läbivaatamist ilma temata. Kui menetlusosaline jätab korduvalt istungile ilmumata ja on juba saanud esitada kõigi asjas tähtsust omavate asjaolude kohta avaldused, väited ja tõendid, on kohtul kaalutusõigus asja läbivaatamise osas isegi sellest sõltumata, kas menetlusosalisel on mõjuv põhjus istungilt puudumiseks. Sellises olukorras tuleb kohtul siiski hinnata menetlusosalise kohtuistungile ilmumata jätmise põhjuse kaalukust ja menetlusosalise huvi ning vajadust istungist osa võtta.⁹⁶ Veelgi enam piirab isiku põhiõigust oma kohtuasja arutamise juures viibida HKMS § 143 lg 3 regulatsioon, mis võimaldab asja mõjuval põhjusel istungile ilmumata jätnud menetlusosalise osavõtuta läbi vaadata ka juhul, kui asja arutamise edasilükkamine kahjustaks ebaproportsionaalselt avalikku huvi või teiste menetlusosaliste õigusi. Sel alusel on kohtul kaalutusõigus ilmumata jäänud menetlusosaliseta asi läbi vaadata isegi juhul, kui menetlusosaline ei ole saanud kõigi asjas tähtsust omavate asjaolude kohta seisukohti, tõendeid ja avaldusi esitada, ent kohus peab siis puuduoleva menetlusosalise õiguste kaitse seisukohast oluliste asjaolude väljaselgitamisel ise aktiivsem olema.⁹⁷

⁹³ V. Kõve jt. Tsiviilkohtumenetluse seadustik II, VI–X osa (§-d 306–474). Kommenteeritud väljaanne, 40. ptk, komm. 2.1; § 384 komm. 3.4.c.

⁹⁴ Samas, § 457 komm. 3.6.1.a.

⁹⁵ Samas, § 457 komm. 3.6.4.b.

⁹⁶ K. Merusk, I. Pilving (koost.). Halduskohtumenetluse seadustik. Kommenteeritud väljaanne. Tallinn: Juura 2013, § 143 komm. B.II (K. Siigur).

⁹⁷ Samas, § 143 komm. B.III (K. Siigur).

E. Isiku eemaldamine kohtulikult arutamisel

- 47 Kõigis menetlusharudes on ette nähtud kohtu pädevus eemaldada **kohtuistungi korda rikkuv või menetluskõlbmatus seisundis isik** kohtusaalist (KrMS § 267 lg 1 p 1 koos § 269 lg 2 p-ga 1, § 269 lg 2 p 3, TsMS § 45 lg 1, HKMS § 1 lg 3 koos TsMS § 45 lg-ga 1). Sõltuvalt eemaldamise kestusest võib isiku kohtulikult arutamisel osalemise riive olla samaväärne tagaseljaotsuse tegemisega. Seda riivet õigustab vajadus tagada tõhus kohtumenetlus ning kohtu autoriteet.⁹⁸ Tegemist on eesmärkidega, mis põhimõtteliselt võivad õigustada isiku kaitseõiguse riivet, kuid igal konkreetsel juhul tuleb kaaluda riive proportsionaalsust.⁹⁹ Osalemisõiguse riivet tuleks võimalusel (kui istungi korra rikkumine või sündsusetu käitumine on lõpetatud) leevendada kas isiku osavõtuga videoülekande teel või siis isikule tema äraolekul tehtud menetlustoimingute tagantjärele tutvustamisega (KrMS § 276 lg 2), tagades ka tema õiguse esitada tõendeid ja taotlusi. KrMS § 269 lg 1 viimases lauses ja lg 2 p-s 5 sätestatud erandid ei riiva aga kommenteeritavas sättes tagatud põhiõigust, vaid puudutavad ainult avalikust huvist lähtuvat süüdistatava kohustuslikku osalemist kohtulikult arutamisel.
- 48 Võimalikud erandid õigusest olla oma kohtuasja menetlemise juures seonduvad halduskohtumenetluses eelkõige **vajadusega kaitsta konfidentsiaalset teavet ning eesmärgiga tagada mõistlik menetlusaeg ja õigusrahu**.¹⁰⁰ Kõnealust põhiõigust riivab esmalt HKMS §-s 79 sätestatud, tsiviilkohtumenetlusest erinev võimalus eemaldada menetlusosaline kinniseks kuulutatud menetluse menetlustoimingult, sealhulgas kohtuistungilt või selle osalt. Kuna tegu on intensiivse riivega, on eemaldamisele, mille alused vastavad üldjoones tsiviilkohtumenetluse kinniseks kuulutamise alustele, seatud ranged tingimused (HKMS § 79 lg 2). Oma kohtuasja arutamise juures olemise põhiõiguse riive on põhjendatud vaid juhtudel, kui tegu on teabega, millele menetlusosalisel juurdepääsu olla ei tohiks, kuid millela halduskohtul pole võimalik uurimis põhimõtte täitmiseks vaidlustatud haldustegevuse õiguspärasust selle kõigis aspektides hinnata.¹⁰¹ Menetlusosalise eemaldamiseks ei piisa üksnes eemaldamise alusele viitamisest, vaid kaaluda tuleb eemaldamise vajalikkust konkreetsel juhul, veendudes, et huvi saladuse hoidmise vastu on ilma kõhklusteta ülekaalukas.¹⁰² Selline põhiõiguse riive saab olla põhjendatud juhul, kui üksnes menetluse kinniseks kuulamisega kaasnevast kohustusest teatavaks saanud saladust hoida ei piisa, põhjusel, et saladust tuleb hoida ka menetlusosalise enda eest (näiteks konkurendi ärisaladus, kolmandate isikute delikaatsed isikuandmed), või on saladuse hoidmine vajalik julgeolekukaalutlustel. Menetlusosalise saab menetlustoimingult eemaldada minimaalses võimalikus ulatuses (HKMS § 79 lg 4 ls 1). Seega tuleb kohtul kaaluda menetlusosalise õigusi ja huvi saladuse hoidmise vahel ning tagada, et õiguste piirang oleks minimaalne ja menetlustoimingul osalemine võimaldatud maksimaalses ulatuses. Vajadusel saab kohus näiteks kuulutada menetluse üksnes osaliselt kinniseks ning eemaldada menetlusosalised osalt menetlustoimingutelt ja piirata nende õigust tutvuda toimikuga vastavalt HKMS §-le 88.¹⁰³

⁹⁸ V. Kõve jt. Tsiviilkohtumenetluse seadustik I, I–V osa (§-d 1–305). Kommenteeritud väljaanne. Tallinn: Juura 2017, § 45 komm. 1.

⁹⁹ EK 02.04.2009, C394/07 – Marco Gambazzi vs. DaimlerChrysler Canada Inc. ja CIBC Mellon Trust Company, p 30–33.

¹⁰⁰ Vt halduskohtumenetluse seadustiku eelnõu 902 SE seletuskiri, 15. ptk; K. Merusk, I. Pilving (koost.). Halduskohtumenetluse seadustik. Kommenteeritud väljaanne, § 2 komm. C.VII.3 (R. Narits, I. Pilving).

¹⁰¹ K. Merusk, I. Pilving (koost.). Halduskohtumenetluse seadustik. Kommenteeritud väljaanne, § 79 komm. A.I.1 (V. Saaremets).

¹⁰² RKHKm 15.05.2014, 3-3-1-36-14, p 6.

¹⁰³ Vt RKHKo 19.06.2020, 3-17-2766, p 29.2 ja RKHKo 21.02.2019, 3-16-2348, p 21.

- 49 Lisaks on isiku **eemaldamine menetlustoimingult** vajalik juhul, kui **menetlusosalisel puudub juurdepääsuõigus teabele, millele on seadusega kehtestatud juurdepääsu-piirangud**, näiteks riigisaladusele ja välisteabele. Riigikohus on selgitanud, et kui menetlusosalisel ja tema esindajal pole RSVSis sätestatud juurdepääsuõigust tõendina esitatud salastatud teabekandjale, puudub kohtul kaalumisevõimalus ja toimikuga tutvumise õiguse andmisest tuleb keelduda ning menetlusosaline ja tema esindaja vastavas osas menetlustoimingult eemaldada.¹⁰⁴

F. Kohtuliku ärakuulamisõiguse muud riived

- 50 Kuigi on oluline, et kohus oleks teinud kõik mõistlikult võimaliku, et isik menetlusest ka tegelikult teada saaks, on samas ilmselge, et kõikidel juhtudel ei ole võimalik isiku tegelikke kontaktandmeid välja selgitada. Samuti on võimalik, et nt tsiviilkohtumenetluses vastas-pool hoiab ise pahatahtlikult dokumentide vastuvõtmisest kõrvale, et takistada kohtu-menetlust. Ka sellises olukorras peab olema võimalik tagada teise poole PS §-st 15 tulenev kohtusse pöördumise põhiõiguse efektiivne teostamine, mistõttu on ette nähtud mitmed **kättetoimetamise fiktsioonid**, mille puhul loetakse, et isik on menetlusest teadlik, kuigi tegelikult ei pruugi see nii olla.¹⁰⁵ Ka kriminaalmenetluses võib isiku kohtusse kutsumisel olla kättetoimetamise fiktsioonide kasutamine õigustatud õigusemõistmise ja mõistliku menetlusaja tagamisega, eriti kui kriminaalasjas on kohtu all mitu süüdistatavat. Isiku kutsumata jätmise, kuigi tema elukoht on teada, on aga riive intensiivsusest võrdne kohtu-menetlusega ilma isiku osaluseta. Ka EIK aksepteerib fiktsioonide kasutamist kutsete kättetoimetamisel, kuid nõuab seejuures isikule täiemahulise võimaluse andmist sellise eeldamise vaidlustamiseks.¹⁰⁶
- 51 Kui **süüdistataval ei võimaldata tutvuda tema vastu kogutud tõenditega**¹⁰⁷, toimikuga või talle esitatud süüdistusakt on ebaselge¹⁰⁸, riivatakse tema kaitseõigust laias tähenduses (EIÕK art 6 lg 3) ja ühtlasi PS § 24 lg-s 2 sätestatud põhiõigust osalemisele kohtu-menetluses nii teabe saamise kui ka seisukohtade esitamise tähenduses. Kaitse õiguse tutvuda tema suhtes kriminaalasjas kogutud tõenditega riive võib olla erandjuhul põhjendatud juhul, kui tegemist on kaaluka avaliku huvi või hüve (riigi julgeolek, uurimis-asutuste salajased töömeetodid), samuti teiste isikute (kannatanu, tunnistaja, uurimis-asutuse ametnik) põhiõiguste (nt PS § 16) kaitseks hädavajaliku meetmega.¹⁰⁹ Ka sellisel juhul tuleb riive proportsionaalsust iga kord kaaluda ja kohtumenetluses näha ette täiendavad garantiid, mis võimaldavad tasakaalustada seda ulatuslikku kaitse- ja osalemiseõiguse riivet. Sellisteks garantiideks võivad olla täiendavate tõendite kogumine, mis kinnitavad varjatud tõendiallikate usaldusväärsust ja mis on süüdistatavale ja tema kaitsjale kättesaadavad, kaitsja kaasamine tõendile ligipääsu üle otsustamise protsessi, kohtulik kontroll ja sellekohase otsustuse sisuline põhjendatus kohtu poolt.¹¹⁰
- 52 Hagimenetluses poolte **õigust toimikuga tutvuda piirata** ei saa. Hagita menetluse menetlusosaliste ning hagimenetluses kolmandate isikute õigust toimikuga tutvuda on siiski võimalik TsMS § 59 lg 1¹ alusel piirata, kui see oleks vastuolus teise menetlusosalise

¹⁰⁴ RKHKm 22.11.2017, 3-17-911, p 26.1.

¹⁰⁵ RKTkm 6.01.2005, 3-2-1-155-04, p 15, 16; EK 17.11.2011, C-327/10 – Hypoteční banka a.s. vs. Udo Mike Lindner, p 48–54.

¹⁰⁶ EIK 15.09.2005 – Maaß vs. Saksamaa, (vastuvõetavuse otsus).

¹⁰⁷ Nt EIK 06.03.2012 – Leas vs. Eesti, p 78 ja 81.

¹⁰⁸ Nt RKÜKo 04.11.2005, 3-1-1-24-05, p 11–14.

¹⁰⁹ EIK 04.04.2017 – Matanović vs. Horvaatia, p 153; 31.03.2009 – Natunen vs. Soome, p 40.

¹¹⁰ RKKKo 01.07.2011, 3-1-1-10-11, p 19; 30.06.2014, 3-1-1-14-14, p 725; EIK 04.04.2017 – Matanović vs. Horvaatia, p 150; 06.03.2012 – Leas vs. Eesti, p 78; 31.03.2009 – Natunen vs. Soome, p 40.

või muu isiku kaaluka huviga. Arvestades asjaolu, et tegemist on põhiõiguse piiramisega, tuleks seda sätet tõlgendada selliselt, et toimikuga tutvumise õiguse piiramist õigustab üksnes teise isiku kaalukam põhiõigus või põhiseaduslik väärtus.¹¹¹

- 53 Menetlusosalise menetlustoimingult eemaldamise sätetega on sarnane ja sellega seotud teinegi konfidentsiaalse teabe kaitsmisele suunatud piirang – **võimalus piirata menetlusosalise õigust kinniseks kuulutatud menetluses toimikuga tutvuda** (HKMS § 88 lg 2). See peaks toimuma paralleelselt, samadel alustel ning samas ulatuses tema menetlustoimingult eemaldamisega, sest vastasel juhul ei täidaks eemaldamine oma eesmärki.¹¹² Ainuüksi menetlusosalise menetlustoimingult eemaldamise puhuks sätestatud aluse esinemine ei anna siiski automaatselt põhjust piirata ka tema juurdepääsu toimikule, vaid kogutud tõendi avaldamata jätmine saab toimuda üksnes HKMS § 88 lg 2 alusel.¹¹³ Juhul, kui saladuse hoidmist on vaja tagada väljaspool kohtuistungeid jms – seega eelkõige kirjaliku menetluse puhul –, ei ole tarvis menetlusosalist üheltki toimingult eemaldada, vaid kohtul on võimalik HKMS § 88 lg 2 alusel jätta menetlusosalisele andmata luba toimikuga tutvumiseks ja ära kirjade saamiseks.¹¹⁴
- 54 **Menetlusosalise juurdepääsu tõenditele** võib **piirata** üksnes eeldusel, et seeläbi ei piirata õiguse tõhusale õiguskaitsele tuuma ning kohus võtab meetmeid juurdepääsupiirangu tasakaalustamiseks.¹¹⁵ Iseenesest ei ole keelatud haldusasja lahendamisel tugineda ka tõenditele, mida kohtutoimikusse ei lisatud ja mille suhtes pole mõnel menetlusosalisel juurdepääsupiirangute tõttu olnud võimalik oma seisukohta kujundada, kuid kohtuotsusest peab nähtuma kohtu järeldus tõendite kohta ning menetlusosalist tuleb siiski teavitada kõigist dokumentidest, millele kohus kavatses tugineda.¹¹⁶
- 55 Kui kohus **väljub kohtulikult arutamisel süüdistuse piiridest**¹¹⁷ või käsitleb kohtuotsuses **tõendeid, mis ei ole olnud kohtuliku arutamise esemeks** süüdistatava osavõtul, on tegemist isiku PS § 24 lg-s 2 sätestatud põhiõiguse riivega. Kuna selliste riivete legitiimset eesmärki on raske ette kujutada, tuleb need riived lugeda mh kohtuliku ära kuulamise põhiõiguse rikkumiseks.
- 56 Isiku kohtuliku ära kuulamisõiguse riive võib kaasneda ka talle **ebasoodsa kohtu asukohaga**. Riigikohus on leidnud, et olukord, kus isik peab oma kohtuasja arutamise juures olemiseks sõitma kaugemale kui lähimasse kohtumajja, raskendab võimalust võtta osa asja kohtulikust arutamisest, mistõttu on tegu PS § 24 lõikes 2 sätestatud põhiõiguse riivega.¹¹⁸ Seda riivet võivad aga õigustada menetluse teise poole põhjendatud huvid, õigusemõistmise huvid ja menetlusökoonoomia, kui isiku ligipääsu kohtulikule arutamisele hõlbustavad nt infotehnoloogilised lahendused või kui on tagatud piisavad transpordivõimalused.¹¹⁹

¹¹¹ V. Kõve jt. Tsiviilkohtumenetluse seadustik I, I–V osa (§-d 1–305). Kommenteeritud väljaanne, § 59 komm 3.2.b.

¹¹² K. Merusk, I. Pilving (koost.). Halduskohtumenetluse seadustik. Kommenteeritud väljaanne, § 88 komm. B.I.2 (V. Saaremets).

¹¹³ Vt RKHKo 09.06.2017, 3-3-1-8-17, p 19; RKHKm 21.11.2018, 3-18-124, p 11.

¹¹⁴ RKHKm 15.05.2014, 3-3-1-36-14, p 8.

¹¹⁵ RKHKm 22.11.2017, 3-17-911, p 23; EIK 19.09.2017 – Regner vs. Tšehhi, p 148–149 ja 151–161; EK 04.06.2013, C-300/11 – ZZ, p 55 jj.

¹¹⁶ K. Merusk, I. Pilving (koost.). Halduskohtumenetluse seadustik. Kommenteeritud väljaanne, § 88 komm. B.I p 2 ja 3 (V. Saaremets); RKHKo 20.04.2011, 3-3-1-94-10, p 18.

¹¹⁷ RKÜKo 04.11.2005, 3-1-1-24-05, p 11–14; vt ka nt RKKKo 03.03.2016, 3-1-1-12-16, p 7; RKKKm 06.10.2015, 3-1-1-70-15, p 11.1–11.2.

¹¹⁸ RKPJKo 10.05.2016, 3-4-1-31-15, p 37.

¹¹⁹ Samas, p 41 jj.

G. Kohtuasja vahendlik arutamine

- 57 Kirjalik või tehnilise lahenduse vahendusel läbiviidav kohtulik arutelu riivab põhiõigust viibida enda kohtuasja juures kitsamas, s.o vahetu kohalolu mõttes, tajudes protsessi, protsessiasalisi ning veendes kohut vahendatud kommunikatsiooni käigus. Selline riive võib olla põhjendatud isikute elu (PS § 16) ja tervise (PS § 28) kaitse¹²⁰, samuti menetlus-ökonoomia¹²¹ eesmärgil. **Riive intensiivsuse** alusel saab kohtuliku arutamise vorme isiku osavõtul astmestada nii: täiemahuline suuline ja vahetu arutamine (riivet ei ole), kohtupidamine tehnilise vahendi abil (möödukas riive) ja kirjalik menetlus kui intensiivne riive, mida saab tasakaalustada muude menetluslike garantiidega ja mille õigustamiseks on vaja teisi põhiõigusi või põhiseaduslikke väärtusi.¹²² Vahenditu ja suulise kohtuliku arutamise tähendus sõltub ka suuresti konkreetse kohtuasja olemusest (mis on isiku jaoks kaalul), mistõttu võib riive kaalukus erineda kohtumenetluse liigi ja menetluse eseme osas. Nt vanemlike õigusi puudutavate perekonnaõiguslike vaidluste ja kriminaalmenetluse puhul võib eeldada suulise ja vahetu kohtumenetluse õiguse suuremat kaalu võrreldes lihtsamate võlaõiguslike hagide asjadega. Järelikult on mõistlik käsitada ka neid piiranguid ja riiveid lähemalt konkreetsete menetlusliikide kaupa.
- 58 Kuivõrd reeglina vaadatakse **apellatsioon- ja kassatsioonimenetluses** kohtuasju läbi **kirjalikus menetluses** (vastavalt KrMS § 331 lg 1¹ ja § 352 lg 2, HKMS § 185 lg 2 ja § 223, TsMS §-d 647 ja 685), siis kaasneb sellega isiku vahetu ärakuulamisõiguse oluline riive. Selle riive legitiimseks eesmärgiks on eelkõige menetlusökonoomia ja mõistliku menetlusaaja tagamine. Riive mõõdukuse tagab aga üldjuhul see, et kassatsioonimenetluses saab vaidlustada üksnes õiguslikke küsimusi ja enamasti on isiku vahetu ärakuulamine tagatud esimese astme kohtumenetluses. Kui appellatsioonimenetluse pool on appellatsioonis või sellele esitatud vastuväidetes arusaadavas vormis teatanud, et ta taotleb kriminaalasja läbivaatamist suulises menetluses, on see taotlus kohtule siduv ning kohtul ei ole kriminaalasja läbivaatamise viisi osas kaalutusõigust.¹²³ KrMS §-s 334 on sätestatud üsna laiad alused kohtuistungi pidamiseks ringkonnakohtus ilma süüdistatava osavõtuta. Seevastu EIKi kohtupraktikas leitakse, et reeglina tuleb ka teise astme kohtumenetluses korraldada suuline istung ja võimaldada isiku osavõtt sellest.¹²⁴ Seega tuleks KrMS § 331 lg-s 5¹ sätestatud nõude täitmata jätmise korral jätta appellatsioon käiguta ning anda tähtaeg puuduste kõrvaldamiseks (KrMS § 326 lg 1), et süüdistatav saaks selgelt märkida, kas ta taotleb suulist istungit või mitte.¹²⁵
- 59 Isiku õigust olla oma kohtuasja arutamise juures riivavad ka TsMS §-des 404 ja 405 sätestatud võimalused **menetleda väikse hagihinnaga asja** sõltumata poolte nõusolekust kohtuistungit pidamata **kirjalikus menetluses**. Sellise regulatsiooni eesmärk on menetlus-ökonoomia.¹²⁶ EIK on aga leidnud, et üksnes asja väike hind ei ole piisav õigustamiseks seda,

¹²⁰ H. Sepp, V. Lapimaa, V. Saarmets, E. Kergandberg. – PSKV₅, PS § 24 komm. 14.

¹²¹ RKPJKo 10.05.2016, 3-4-1-31-15, p 52; H. Sepp, V. Lapimaa, V. Saarmets, E. Kergandberg. – PSKV₅, PS § 24 komm. 14: põhjendus, et menetlusökonoomia kaalutus õigustab kirjalikku menetlust juhul, kui on garanteeritud edasikaebeõigus, tundub mõnevõrra ebaloogiline, kuna edasikaebeõiguse kasutamine võib olla konkreetsetes kohtuasjas kulukam kui asja vahetu lahendamine esimese astme kohtus.

¹²² Nt EIK 08.11.2016 – Põnkä vs. Eesti, p 39.

¹²³ RKKKo 26.02.2014, 3-1-1-123-13, p 8.2; 06.06.2016, 3-1-1-44-16, p 12.

¹²⁴ Nt EIK 04.06.2013 – Hanu vs. Rumeenia, p 39–40; M. Kärner, S.-K. Noot. Süüdistatava edasikaebeõigus ning appellatsioonimenetluses kohalduvad põhiõigused. – Juridica 2018/9, lk 629 koos edasi viidetega EIKi kohtupraktikale; U. Lõhmus. Põhiõigused kriminaalmenetluses, lk 191.

¹²⁵ M. Kärner, S.-K. Noot. Süüdistatava edasikaebeõigus ning appellatsioonimenetluses kohalduvad põhiõigused, lk 693.

¹²⁶ V. Kõve jt. Tsiviilkohtumenetluse seadustik II, VI–X osa (§-d 306–474). Kommenteeritud väljaanne, § 404 komm. 1.

et isik jäetakse kohtumenetluses suuliselt ära kuulamata.¹²⁷ Suulise ära kuulamise õigus on ka TsMS § 404 lg 3 ja § 405 lg 3 järgi tagatud. See ei pea toimuma kõiki kohtuistungile ettenähtud menetlusõiguse norme järgides, kuid soovi korral peab olema isikul võimalus enda seisukohad kohtule suuliselt esitada. Isiku õigus olla enda asja suulise arutamise juures ei pruugi olla tagatud ka olukorras, kus kohtuistung on isikust tuleneva mõjuva põhjuse tõttu ühel korral juba edasi lükatud ning isik ei saa mõjuval põhjusel ka järgmisele istungile tulla. Sellisel juhul võimaldab TsMS § 414 lg 3 lahendada kohtul asi sisuliselt poole osavõtuta. Isiku õiguste riivet leevendab iseenesest asjaolu, et kohus võib asja selliselt lahendada üksnes juhul, kui poolel on olnud võimalik esitada asjas enda seisukohad ja tõendid kõigi asja lahendamisel oluliste asjaolude kohta. Siiski võib olla olukordi, kus isikule suulise ära kuulamise võimaldamata jätmine võib olla ebaproportsionaalne. Seega peaks kohus otsustades, kas lahendada asi isiku kohaloluta, kaaluma isiku põhiõiguste riive proportsionaalsust.

- 60 Õigust viibida oma kohtuasja arutamise juures riivab **halduskohtumenetluses ka asja lahendamine kirjalikus menetluses**, mida õigustab aga teiste menetlusosaliste õigus asja läbivaatamisele mõistliku aja jooksul.¹²⁸ Samuti piirab kõnealust põhiõigust lihtmenetluses asja kiirema lahendamise huvides kohtu poolt kohtuistungist loobumine. HKMS § 2 lg-st 6 ei tulene õigust tingimata suulisele ära kuulamisele.¹²⁹ Kohtuistungist võib kirjaliku menetluse kasuks üldreeglina loobuda menetlusosaliste nõusolekul, mille kohustuslik eeldus on siiski kohtu hinnang, et asja lahendamiseks olulised asjaolud on võimalik välja selgitada kohtuistungit korraldamata. Ka asjaolu, et menetlusosalised on nõus asja lahendamisega kirjalikus menetluses, ei vabasta kohut vajadusest hinnata, kas kohtuistung võib olla vajalik asja õigeks lahendamiseks.¹³⁰
- 61 Sõltumata menetlusosalise tahtest ja seega isegi **menetlusosaliste tahte vastaselt** on halduskohtul kaalumisõigus vaadata asi läbi **kirjalikus menetluses** ka siis, kui menetlusosalistel puudub ilmselgelt põhjus kohtuistungit korraldamist nõuda, kuna kaalul ei ole tema üliolulised õigused ning vaidlus on ennekõike õiguslik või uuritakse asjaolusid üksnes kirjalike tõendite põhjal (HKMS § 133 lg 1 p 2).¹³¹ Sellisel juhul kaalub teiste menetlusosaliste õigus asja lahendamisele mõistliku aja jooksul eelduslikult üles isiku õiguse olla oma kohtuasja arutamise juures. Samas on Riigikohus rõhutanud, et isegi üksnes õigusküsimuste üle vaidlemisel peab kohus asja läbivaatamise vormi määramisel arvestama menetlusosalise jaoks kaalul olevaid õigushüvesid ja vaidluse iseloomu, sest kohtuistung garanteerib menetlusosalisele eelduslikult tõhusaima menetlusliku kaitse tema kaalukat õigushüve ja selle intensiivset riivet puudutavas vaidluses.¹³² Niisiis tuleb kaaluda isiku õigust olla oma kohtuasja läbivaatamise juures menetlusökoonomia tagamisega selliste asjade arutamisel, kus kaebaja õiguste väidetav rikkumine ei ole intensiivne ning vaidlus faktiliste asjaolude üle puudub.¹³³
- 62 Õigust viibida enda kohtuasja arutamise juures on piiratud ka **piiratud teovõimega isikute** puhul. Üldjuhul saab tsiviilkohtumenetluses menetlusõigusi teostada üksnes tsiviilkohtumenetlusteovõimeline isik. Selle eesmärk on eelkõige piiratud teovõimega

¹²⁷ EIK 08.11.2016 – Põnka *vs.* Eesti, p 30–39.

¹²⁸ Halduskohtumenetluse seadustiku eelnõu 902 SE seletuskiri; EIK 23.11.2006 – Jussila *vs.* Soome, p 41–42.

¹²⁹ K. Merusk, I. Pilving (koost.). Halduskohtumenetluse seadustik. Kommenteeritud väljaanne, § 2 kömm. C.VII.2 (R. Narits, I. Pilving).

¹³⁰ RKHKo 05.11.2020, 3-19-990, p 26.3.

¹³¹ Halduskohtumenetluse seadustiku eelnõu 902 SE seletuskiri, lk 49; RKHKo 10.05.2016, 3-3-1-20-16, p 16.2.

¹³² RKHKo 10.05.2016, 3-3-1-20-16, p 16.2.

¹³³ K. Merusk, I. Pilving (koost.) Halduskohtumenetluse seadustik. Kommenteeritud väljaanne, § 131 kömm. B.IV (T. Saar).

isikute endi kaitse, kuivõrd enda vaimsest seisundist tulenevalt ei oleks nad ise menetluses osaledes võimelised enda õigusi kaitsma.¹³⁴

- 63 Kuigi **videoülekanne** vahendusel peetav kohtulik arutelu (vt nt KrMS § 269 lg 2 p 4) riivab neist piirangutest süüdistatava osalemisõigust kõige vähem (komm. 26), peab ka siis olema tagatud tema konfidentsiaalne suhtlus kaitsjaga ja muud menetlusõigused – mh küsitleda tunnistajaid, tutvuda dokumentide ja tõenditega, jälgida segamatult menetluse kulgu.¹³⁵

IV. Õigus avalikule kohtuistungile

A. Määratlus, põhimõtted ja kaitseala

- 64 Kohtuliku arutamise avalikkuse põhimõtte on osa **ausa ja õiglase kohtumenetluse** tagamise instrumentidest.¹³⁶ Ühelt poolt peab see kindlustama kohtuvõimu teostamise legitiimsust ja teisalt võimaldama kontrollida menetluse ausust ja erapooletust.¹³⁷ Tegemist ei ole ainult puht tehnilise või organisatsioonilise põhimõttega, vaid ka kohtumenetluse poolte subjektiivse põhiõigusega. Avalikkuse põhimõtte vastandiks saab pidada kohtuliku arutamise kinniseks kuulutamist ja asja arutamist ilma üldsuse või publikuta, samuti ilma menetlusosalisteta (ld *in camera*). Kohtupidamise avalikkuse põhimõtte on määratud tagama, et kohtupidamine ka näiks aus, õiglane ja erapooletu ning seega kindlustama kohtulahendite legitiimsiooni.¹³⁸
- 65 **Kohtuistung** all tuleb ennekõike mõista n-ö põhimenetluses peetavat arutamist, mis on suunatud kohtumenetluse esemeks oleva (süü tuvastamine ja karistuse mõistmine, hagi, taotluse või kaebuse lahendamine) lõppotsuse tegemisele.¹³⁹ Kriminaalmenetlusõiguses algab PS § 24 lg 3 kaitse (ning ühtlasi KrMS §-de 11 ja 12 kehtivus) alates hetkest, mil prokurör on süüdistusakti kohtusse saatnud. Sellest hetkest alates lakkab KrMS § 214 toime, mis tähendab seda, et kohtueelse menetluse andmete avaldamisel kohtumenetluse käigus isikut enam KrMS § 214 alusel trahvida ei ole võimalik.¹⁴⁰ KrMS § 11 lg 3 kohaselt toimib avalikkuse põhimõtte kohtuistungi avamisest kuni kohtulahendi kuulutamiseni KrMS §-des 12 ja 13 sätestatud piirangutega.
- 66 **Avalikkus** tähendab reeglina publiku võimalust jälgida kohtulikku arutamist vahetult kohtusaalis (saaliavalikkus).¹⁴¹ Selleks, et üldsus saaks kohtuistungit jälgida, tuleb avalikuks teha ka kohtuistungi aeg, koht ja muud asjaolud, mis on selle õiguse tagamiseks olulised (nt kohtuliku arutamise ese ja pooled) (HKMS § 11).¹⁴² Samuti peab kohtuliku arutamise koht olema ligipääsetav, mis ei välista nt turvakontrolli sissepääsul.¹⁴³ Avalik kohtupidamine ei eelda tingimata kohtuistungi pidamist alalises kohtumajas.

¹³⁴ V. Kõve jt. Tsiviilkohtumenetluse seadustik I, I–V osa (§-d 1–305). Kommenteeritud väljaanne, § 202 komm. 3.1.c

¹³⁵ EIK 05.10.2006 – Marcello Viola *vs.* Itaalia, p 61 ja 66; 02.11.2010 – Sakhnovskiy *vs.* Venemaa, p 98.

¹³⁶ EIK 12.04.2006 – Martinie *vs.* Prantsusmaa, p 39.

¹³⁷ Vt ka H. Sepp, V. Lapimaa, V. Saarmets, E. Kergandberg. – PSKV, PS § 24 komm. 19.

¹³⁸ K. Merusk, I. Pilving (koost.). Halduskohtumenetluse seadustik. Kommenteeritud väljaanne, § 2 komm. C.VIII (R. Narits, I. Pilving) ning § 77 komm. A.II (V. Saaremets).

¹³⁹ H. Sepp, V. Lapimaa, V. Saarmets, E. Kergandberg. – PSKV, PS § 24 komm. 22.

¹⁴⁰ RKKKm 02.11.2016, 3-1-1-80-16, p 15.

¹⁴¹ Samas, p 21.

¹⁴² Vt ka W. A. Schabas. The European Convention on Human Rights. A Commentary, lk 289; K. Merusk, I. Pilving (koost.). Halduskohtumenetluse seadustik. Kommenteeritud väljaanne, § 77 komm. A.II.1 (V. Saaremets).

¹⁴³ Chr. Grabenwarter, K. Pabel. – Europäische Menschenrechtskonvention. 6. vlj. München: C. H. Beck 2019, § 24 äärenr 86.

Kohtuistungi avalikkuse nõuet ei riku näiteks kohtuistungi korraldamine kinnipidamiskoha ruumides.¹⁴⁴

- 67 Vaieldav on, kuivõrd on tegemist **igaihe põhiõigusega** selles tähenduses, et isikul, kes ei ole menetlusosaline, tekiks kommenteeritavast sätestest alus või õigus vaidlustada kohtuistungi kinniseks kuulutamist.¹⁴⁵ Riigikohtu seisukoht nt ajakirjaniku õiguse osas nõuda kohtuistungi avalikkuse piirangu (kohtutoimikuga tutvumise keeld) lõpetamist või saladuse hoidmise kohustustest vabastamist kriminaalmenetluses on mõnevõrra ambivalentne, mis tuleneb eelkõige seaduse puudulikust regulatsioonist.¹⁴⁶

B. Kohtuistungi avalikkuse piiramise üldpõhimõtted ja viisid

- 68 Kuigi avalikkuse põhimõte on üks ausa kohtumenetluse alusprintsipi, võib see olulisel määral riivata omakorda teisi põhiõigusi – perekonna- ja eraelu kaitset (PS § 26), süütuse presumptsiooni süüteo menetluses (PS § 22 lg 1) ja laste kaitset (PS § 27 lg 4).¹⁴⁷ Samuti võib tekkida **konkurents** põhiseaduslike väärtustega (riigisaladuse kaitse, õigusemõistmise huvid). Seetõttu on PS § 24 lg 3 teises lauses sätestatud **piiriklausel**, mis lubab kohtuistungi avalikkust piirata või istungi kinniseks kuulutada järgmistel tingimustel: a) riigisaladuse kaitse, b) ärisaladuse kaitse, c) kõlbluse kaitse, d) perekonna ja eraelu kaitse, e) alaealise huvid, f) kannatanu huvid, g) õigusemõistmise huvid. Loetletud piirangud tuleb sätestada parlamendiseadusega („seadusega sätestatud juhtudel ja korras“). Otse PSI kvalifitseeritud seadusereservatsioonile tuginedes ei tohi seda põhiõigust piirata. Kohus saab lähtuvalt seaduslikkuse põhimõttest põhiõigusi kitsendada üksnes parlamendiseaduse alusel (PS § 10 ja § 149 lg 4; vt ka § 149 komm. 19). Kohtuistungi avalikkuse piiramise tingimuste osas, aga ka kohtuistungi edastamise ja salvestamise piiramise osas kohaldatakse halduskohtupidamises TsMSis sätestatud. Seega on kõnealuse põhiõiguse piiramise tingimused näiteks menetluse kinniseks kuulutamisel, kohtuistungil osalejate ringi piiramisel, isikute (sealhulgas ka menetlusosalise, tema esindaja või nõustaja) korra tagamiseks istungisaalist kõrvaldamisel või ka ennetavalt nende kohtuistungil viibimise keelamisel halduskohtupidamises samad kui tsiviilkohtumenetluses.
- 69 Üksikjuhul tuleb hinnata esmalt **piirangu ulatust** – kohtuistungi kinniseks kuulutamine on kõige ulatuslikum riive, samas kui kohtusaali pääsevate isikute ringi piiramine on üsna kerge või mõõdukas piirang. Samuti tuleb hinnata vastassuunalise põhiõiguse (nt eraelu puutumatus) või õigushüve (nt õigusemõistmise toimimine) kaalu asjas. Piirangute kohaldamine eeldab kohtu aktiivset rolli menetlusliku olukorra hindamisel ja vajalike ümberkorralduste tegemisel. Kohtul on kohustus kohtuistungi avalikkuse piiramisel (kriminaalmenetluse kontekstis KrMS § 12 alusel) valida eesmärgi saavutamist võimaldav leebem meede ning jooksvalt hinnata, kas selle meetme jätkuv rakendamine on vajalik. Lubamatu on avalikkuse piiramine ulatuslikumalt kui (KrMS § 12 lg-s 1) loetletud õiguste või huvide kaitseks vajalik.¹⁴⁸ Kõik otsused avalikkuse piiramiseks tuleb teha konkreetsete asjaolude pinnalt. Põhistatud määrusest peab nähtuma, millist õigust või huvi

¹⁴⁴ K. Merusk, I. Pilving (koost.). Halduskohtumenetluse seadustik. Kommenteeritud väljaanne, § 2 komm. C.VIII (R. Narits, I. Pilving).

¹⁴⁵ H. Sepp, V. Lapimaa, V. Saarmets, E. Kergandberg. – PSKV₅, PS § 24 komm. 20: välistatud, kuna PS § 15 kaitseala ei hõlma reeglina populaarkeebust kohtule; inimõiguste kontekstis vastupidine seisukoht: Chr. Grabenwarter, K. Pabel. – Europäische Menschenrechtskonvention, § 24 äärenr 87 („*Volksöffentlichkeit*“).

¹⁴⁶ RKKKm 16.04.2020, 1-19-8262: määruskaebeõigust kriminaalmenetluses eitatakse, samas õigust teabenõude esitamiseks kohtu esimehele jaatatakse; RKKKm 29.05.2020, 1-17-9149, p 8–10: kaebeõigust saladuse hoidmise kohustuse osas jaatatakse; vt ka RKHKm 03.11.2016, 3-3-1-58-16, p 8; RKHKo 10.06.2016, 3-3-1-84-15, p 18–24; RKHKm 25.02.2020, 3-19-2317/7, p 12–13.

¹⁴⁷ Vt ka Chr. Grabenwarter, K. Pabel. – Europäische Menschenrechtskonvention, § 24 äärenr 89.

¹⁴⁸ RKKKm 04.12.2020, 1-17-9149/626, p 11.

kaitstakse, millises ulatuses ja kui kauaks piirang kehtestatakse ning miks on kohtuistungil avalikkuse sel moel piiramine konkreetsetes menetluses vajalik. Piirangu kasuks kõnelevad argumendid peavad olema seda kaalukamad, mida suuremas ulatuses kohtuistungil avalikkust piiratakse, sh mida pikem on piirangu kehtivus ja mida suurem on avalik huvi konkreetse kriminaalasja vastu.¹⁴⁹ Kohtuistungil avalikkuse piiramise määrust on võimalik määruskaebe korras vaidlustada ka pärast kohtuistungil toimumist ja kriminaalasjas tehtud kohtuotsuse jõustumist.¹⁵⁰ Siiski, arvestada tuleb, et kohtuistungil kinniseks kuulutamise otsustus laieneb KrMS § 11 lg 3 kohaselt kohtumenetlusele alates kohtuistungil avamisest kuni kohtuotsuse kuulutamiseni.

- 70 **Kohtuistungil** osaline või täieulatuslik **kinniseks kuulutamine** on PS § 24 lg 3 kõige intensiivsem riive. See välistab avalikkuse osalemise kohtuistungil jälgimisest tervikuna või siis teatud osades. PS § 24 lg 3 seob just kohtuistungil kinniseks kuulutamise selle teises lauses sätestatud seaduse kvalifitseeritud reservatsioonidega. Kinnisel kohtuistungil hoiatab kohus KrMS § 12 lg 4 alusel kriminaalkohtumenetluse pooli ja istungisaalis viibijaid, et menetlusandmeid pole kaitsmisväärsetes ulatuses lubatud avaldada.
- 71 TsMS § 41 lg 3 näeb menetluse kinniseks kuulutamise kõrval ette samadel alustel võimaluse kohustada istungisaalis viibijaid **hoidma saladuses** mingit **istungil teatavaks saanud asjaolu**. Tegemist on võrreldes istungi tervikuna kinniseks kuulutamise vähem-intensiivse avaliku menetluse riivega. Seega peaks kohus otsustades menetluse kinniseks kuulutamise üle kaaluma, kas sama eesmärki ei ole võimalik saavutada pelgalt konkreetse asjaolu saladuses hoidmise kohustusega. Sarnaselt TsMSis sätestatule võib kohus menetlusandmete avaldamist piirata KrMS § 12 lg 4¹ alusel ka juhul, kui istung ei ole kinniseks kuulutatud, kuid saladuse hoidmine on ilmselt vajalik KrMS § 12 lg-s 1 nimetatud õiguse või huvi kaitseks. See on istungi osaliselt või täielikult kinniseks kuulutamise võrreldes leebem meede ning tuleb kohaldamisele siis, kui istungi kas või osaliselt kinniseks kuulutamine oleks ebaproportsionaalne.¹⁵¹ Nii KrMS § 12 lg 4 kui ka lg 4¹ puhul tuleb kohtul selgelt piiritleda, milline osa istungil teatavaks saanud teabest on saladuses hoidmise kohustusega hõlmatud. Korraldus, millega kohus keelab avalikul kohtuistungil kõlanud menetlusandmete avaldamise, ei kuulu KrMS § 267, vaid KrMS §-de 11 ja 12 reguleerimisalasse.¹⁵²
- 72 Kohtuistungil avalikkuse põhimõtet riivatakse ka juhul, kui **kohtumenetlus** viiakse osaliselt või täielikult läbi **kirjalikult**, st kohtuistungil ei korraldatagi.¹⁵³ Kuid ka sellist piirangut võib õigustada õigusemõistmise tõhususe tagamise eesmärk. EIK on leidnud, et suulise avaliku kohtuistungil pidamine ei ole vajalik, kui asjas ei ole vaidlust tuvastatud asjaolude üle, tegemist on võrdlemisi lihtsate õigusküsimustega ja kui kohtuasi puudutab üksnes tehnilisi küsimusi.¹⁵⁴ Arvestades asjaolu, et kolmandatel isikutel on kohtutoimikuga tutvumine menetluse kestel piiratud, riivab õigust avalikule kohtumenetlusele ka asja läbi-vaatamine kirjalikus menetluses, kuna sel juhul ei toimu kohtuistungil, millel avalikkus saaks osaleda. Iseenesest võib leida, et olukorras, kus pooled on kirjaliku menetlusega nõus, see poolte õigusi ei riku.¹⁵⁵ Samas tuleb arvestada, et menetluse avalikkuse põhimõte ei ole pelgalt menetlusosaliste subjektiivne õigus. Menetluse avalikkus peaks aitama avalikkuse kontrolli kaudu tagada õigusemõistmise erapooletust ja seaduslikkust, mitte üksnes kitsalt ühe kohtuasja piires, vaid ka üldiselt. See on oluline põhiseaduslik väärtus, mis aitab ellu

¹⁴⁹ Samas, p 12.

¹⁵⁰ RKKKm 16.04.2020, 1-19-8262, p 29–31.

¹⁵¹ RKKKm 04.12.2020, 1-17-9149/626, p 9.

¹⁵² RKKKm 24.10.2016, 3-1-1-74-16, p 10–12.

¹⁵³ Chr. Grabenwarter, K. Pabel. – Europäische Menschenrechtskonvention, § 24 äärenr 88.

¹⁵⁴ EIK 06.11.2018 – Ramos Nunes de Carvalho e Sá *vs.* Portugal, p 190–191.

¹⁵⁵ EIK 21.02.1990 – Häkansson ja Stureson *vs.* Rootsi, p 66.

viia õigusriigi põhimõtet. Olukorras, kus avalikku kohtuistungit ei toimu, st menetlus ise on sisuliselt kinnine, ning avalik on üksnes kohtuotsus, on see menetluse avalikkuse funktsioon oluliselt piiratud. Võiks mõelda selle peale, et menetluse avalikkuse põhimõtte paremaks toimimiseks võiks laiendada menetlusväliste isikute õigust toimikuga tutvuda.

- 73 Problemaatiline on istungi avalikkuse põhimõtte tagamine ka olukorras, kus istung viiakse TsMS § 350 alusel läbi **menetluskonverentsina**. Sel juhul ei pruugi üldsusel olla võimalik istungil toimuvast osa saada. Seega peab kohus virtuaalistungit korraldades tegema eraldi samme kohtuistungit avalikkuse tagamiseks. Selleks võib nt võimaldada üldsusel istungi ülekannet jälgida mõnes kohtumaja ruumis või tehes avalikuks andmed, mis võimaldavad üldsusel kohtuistungit ka ise virtuaalselt jälgida.
- 74 Ka olukorras, kus istungit ei ole kinniseks kuulutatud, on võimalikud teatud piirangud istungi avalikkusele. Kohtul on võimalus TsMS § 37 lg 2 kohaselt keelata asja avalikul arutamisel viibimise kohtu suhtes lugupidamatust väljendanud isikul, samuti alaealisel tema huvide kaitseks. TsMS § 45 lg 1 võimaldab **istungilt kõrvaldada** ka isiku, kes ei täida kohtuistungit korra tagamiseks antud kohtu korraldust või käitub istungil sündsusetult ja kohtu või teise menetlusosalise vastu lugupidamatult. Samuti on TsMS § 44 järgi kohtul õigus piirata isikute hulka kohtuistungil, kui istungisaal on ületäitunud ja see takistab asja arutamist. Tegemist on asja avaliku arutamise piirangutega, mis on õigustatavad PS § 24 lg-s 3 nimetatud eranditega vastavalt õigusemõistmise ja alaealiste huvidega.
- 75 Õigust avalikule kohtuistungile riivab ka KrMS § 13 lg-st 2 ja TsMS § 42 lg-st 1 tulenev nõue, et kohtuistungit **salvestamiseks** ja sellest ülekande tegemiseks on vaja **kohtu luba**. Seda piirangut võib iseenesest õigustada õigusemõistmise huvidega. Mõeldav on, et istungist otseülekande tegemine võib mõjutada ülekuulatavaid ja ka veel ülekuulamata tunnistajaid. Samuti on võimalik, et istungi salvestamine ja ülekandmine võib häirida istungi käiku ja segada sellega kohtumenetlust. Kohus peab aga igal juhul loa andmisel otsustama, kas konkreetsel juhul kaaluvad õigusemõistmise huvid üles menetluse avalikkuse põhimõtte.¹⁵⁶ Kriminaalmenetluses võib avalikkuse huviorbiidis oleva kohtuistungit ülekandmine voogedastusena¹⁵⁷ riivata ülemääraselt süüdistatava põhiõigust eraelu kaitsele ja süütuse presumptsioonile. Küll aga võib selline meede olla põhjendatud avalikkuse huviorbiidis oleval arutamisel halduskohtus, kus on küsimus nt planeeringu vaidlustamises või muu põhiõiguste kaitse seisukohast neutraalse küsimuse lahendamises.
- 76 Pärast kriminaalmenetluse lõppu **kohtutoimikuga tutvumiseks** esitatud taotlus tuleb lahendada iseseisvalt, olenemata asjaolust, kas kohtuistung oli kinnine või mitte, kontrollides, kas taotluse lahendamise ajal on alus keelduda isikule kohtutoimikut tervikuna või osaliselt tutvustamast. Vajaduse korral tuleb kohtul seejuures kaaluda, kas tutvumistaotluse esitaja õigustatud huvi toimikuga tutvuda kaalub üles need õigused ja huvid, mis räägivad toimikule juurdepääsu võimaldamise vastu. Pärast kriminaalmenetluse lõppu ei saa kohtutoimikuga tutvumiseks loa andmisest keelduda üksnes põhjusel, et kriminaalasjas peetud kohtuistung oli kinnine.¹⁵⁸ Pärast otsuse jõustumist on taotlus tutvuda toimikuga võimalik vastavale maakohule esitada haldusmenetluses eeskätt avaliku teabe seaduse alusel ja tutvumisloa andmisest keeldumise korral vaidlustada see halduskohtumenetluse seadustikus ette nähtud korras.¹⁵⁹

¹⁵⁶ V. Kõve jt. Tsiviilkohtumenetluse seadustik I, I–V osa (§-d 1–305). Kommenteeritud väljaanne, § 42 komm. 3.1.b.

¹⁵⁷ Vt Riigikohtu esimehe Villu Kõve ülevaade Riigikogule kohtukorralduse, õigusemõistmise ja seaduste ühetaolise kohaldamise kohta (20.05.2021), lk 9.

¹⁵⁸ RKKKm 16.04.2020, 1-19-8262, p 38.

¹⁵⁹ Samas, p 48.

C. Piiriklauslid ja teised piirangute alused

- 77 PS § 24 ega laiemalt põhiõigusdogmaatika kontekstis ei ole **riigisaladuse** mõistet avatud ega piiritletud. See hõlmab esmajoonel luure- ja vastuluuretegevuse käigus saadud, riigikaitselise seadusega seonduvat ja diplomaatilist teavet.¹⁶⁰ Parlamendiseaduse tasemel on riigisaladuse määratletud RSVS § 3 p-s 1 kui Eesti Vabariigi julgeoleku või välissuhtlemise tagamise huvides avalikuks tuleku eest kaitset vajav üksnes RSVSis ja selle alusel antud õigusaktides sätestatud tunnustele vastav teave, välja arvatud salastatud välisteave. Viimase all mõistetakse välisriigi, Euroopa Liidu, NATO või mõne muu rahvusvahelise organisatsiooni või rahvusvahelise kokkuleppega loodud institutsiooni poolt salastatud ja Eestile avaldatud teave ning Eesti Vabariigi poolt välislepingu täitmiseks loodud teave, mis tuleb salastada välislepingu kohaselt (RSVS § 3 p 2). Probleemaatiliseks võib pidada TsMS § 38 lg 1 p-s 1 nimetatud alust, kus lisaks PS § 24 lg-s 3 nimetatud riigisaladuse kaitsele on istungi kinniseks kuulutamise alusena sätestatud ka salastatud välisteabe ja asutusesiseseks kasutamiseks mõeldud teabe kaitse ning riigi julgeolek. Kui salastatud välisteavet võiks pidada PSi mõttes riigisaladuse alla kuuluvaks, siis on küsitav, kas riigisaladuse PSi mõttes ikka hõlmab kõiki juhte, mil teabe võib AvTS § 35 alusel tunnistada asutusesiseseks kasutamiseks. Halduskohtumenetluses seonduvad kõnealuse piiranguga peamiselt juurdepääsupiiranguga teave (eelkõige seoses AvTS § 35 lg 1 mõistes asutusesiseseks kasutamiseks mõeldud dokumentidega, nt I kaitsekategooria kaitsealuse liigi elupaiga saladust sisaldav dokument keskkonnaasjades; vangla turvalisust puudutav teave, sealhulgas videokaamera salvestised või kinnipeetavate riskihindamise ankeedid vangistusasjades).¹⁶¹
- 78 **Ärisaladus** on üks PS § 24 lg-s 3 loetletud väärtusi, mille kaitsmiseks võib kohus kuulutada kohtuistungis või selle osa kinniseks. PS ei ava ärisaladuse mõistet ei kohtuistungis kinniseks kuulutamise ega muus kontekstis.¹⁶² Karistusõiguse kohaldamise kontekstis on Riigikohus leidnud, et ettevõtja konfidentsiaalseks loetud info on hinnatav ärisaladusena üksnes siis, kui see vastab kolmele tingimusele: a) selline teave on saladus selles tähenduses, et see ei ole kogumis või üksikosa täpsel paigutuses ja kokkupanus üldteada või kergesti kättesaadav isikutele ringkonnades, kes tavaliselt kõnesolevat laadi teabega tegelevad, b) sellel teabel on kaubanduslik väärtus tema salajasuse tõttu, c) selle teabe üle seaduslikku kontrolli omav isik on asjaoludest lähtuvalt võtnud vajalikke meetmeid, et hoida seda salajas.¹⁶³ Ka tsiviilõiguse kohaldamisel on Riigikohus jõudnud analoogilise, kuigi mõnevõrra raskepärasema määratluseni.¹⁶⁴
- 79 **Perekonna- ja eraelu kaitse** kui alus kohtuistungis kinniseks kuulutamiseks viitab otseselt kohtuliku arutamise avalikkuse põhimõtte konkurentsi PS §-s 26 sätestatud põhiõigusega. Peamiselt seonduv halduskohtumenetluses selle alusega eelkõige terviseandmete kaitse.¹⁶⁵ Lisaks TsMS § 38 lg 1 p-s 3 menetluse kinniseks kuulutamise alusena otse nimetatud eraelu kaitsele, võiks ka TsMS § 38 lg 1 p-s 4 nimetatud lapsendamissaladuse hoidmise eesmärgi paigutada PS § 24 lg-s 3 nimetatud perekonna- ja eraelu kaitse eesmärgi alla.

¹⁶⁰ Chr. Grabenwarter, K. Pabel. – Europäische Menschenrechtskonvention, § 24 äärenr 96.

¹⁶¹ Vt L. Reisberg. Haldusasja menetluse kinniseks kuulamine. Kohtupraktika analüüs. Tartu: Riigikohus 2017, lk 6, 9, 10 jj.

¹⁶² RKTko 09.12.2008, 3-2-1-103-08, p 20.

¹⁶³ RKKko 08.06.2009, 3-1-1-46-09, p 10.3; 15.05.2020, 1-18-4590, p 36.

¹⁶⁴ RKTko 09.12.2008, 3-2-1-103-08, p 20.

¹⁶⁵ Vt L. Reisberg. Haldusasja menetluse kinniseks kuulamine. Kohtupraktika analüüs, lk 6, 9, 10 jj.

- 80 Kohus peab eriti arvestama **alaealise** tunnistaja negatiivse mõjutamisega või süüdistatava stigmatiseerimise võimalusega, mistõttu peaks alaealise kaitseks olema kohtumenetlus reeglina tunnistatud kinniseks vähemalt teda puudutavas osas.¹⁶⁶ Ka ÜRO lapse õiguste konventsiooni art 40 lg-s 1 ja lg 2 p b) alap-i vii kohaselt tuleb igat süüteo kahtlustatavat või süüdistatavat last kohelda tema väärikustunnet arvestavalt, toetades tema ühiskonda reintegreerimise taotlust ja austades tema õigust privaatsusele.¹⁶⁷ Avalikult kohtuistungilt võib kohus KrMS § 11 lg 4 kohaselt kõrvaldada alaealise, kui see on vajalik alaealise huvide kaitseks.
- 81 **Kannatanu huvid** saavad aktualiseeruda reeglina üksnes süüteomenetluses, kuivõrd PS § 24 lg 3 piiriklausleid tuleks tõlgendada kitsalt. Tsiviil- ja halduskohtumenetluses tuleb seevastu kaaluda perekonna- ja eraelu ning alaealise huvisid võimalike kohtuistungi avalikkuse piirangutena, kui kohtumenetluse esemeks on nt isikule tekitatud mittevaraline kahju. See piirangu alus dubleerib ja tugevdab isiku eraelu kaitset juhul, kui ta on sattunud kuriteo ohvriks.
- 82 Kohtuistungi avalikkus võib ohustada kohtu või kohtumenetluse poole või tunnistaja julgeolekut. Kohtuistungi kinniseks kuulutamiseks **õigusemõistmise huvides** (KrMS § 12 lg 1 p 4) peavad olema kaalukad, erandlikud asjaolud. Riigikohtu kriminaalkolleegium on märkinud, et üldjuhul ei ole põhjendatud kohtuistungi osaliselt või täielikult kinniseks kuulamine üksnes tunnistajate mõjutamise vältimiseks, kuigi tegemist on väärtusega, mida PS § 24 lg 3 ja KrMS § 12 lg 1 p 4 võimaldab iseenesest kaitsta. Vastasel juhul hakkaks suuremat avalikku huvi tekitavate ja isikuliste tõendite vahetut uurimist eeldavate kriminaalasjade arutamine valdavalt toimuma kinnistel kohtuistungitel, mis oleks vastuolus PS § 24 lg-s 3 ja KrMS §-s 11 ette nähtud põhimõttega, mille järgi on avalikkuse esindajatel üldjuhul võimalik vahetult kohtuistungit jälgida ja talletada.¹⁶⁸ Ajakirjanduses avaldatu mõju veel üle kuulamata tunnistajate ütlustele aitab lisaks KrMS §-s 287 ette nähtud risküsitluse reeglistikule vähendada KrMS § 13 lg-s 1 sätestatu, mille kohaselt kohtuistungi avamisest kuni kohtulahendi kuulutamiseni on istungisaalis viibijal lubatud teha kirjalikke märkmeid, välja arvatud juhul, kui kohus lubab KrMS § 13 lg 2 alusel muid talletusvahendeid.¹⁶⁹ Vajadusel võimaldab teabe avaldamist piirata ka KrMS § 12 lg 4¹. Viimast, st saladuses hoidmise kohustust on võimalik kehtestada nii etteulatuvalt kui ka tagantjärele. Juhul, kui see kohustus on kehtestatud enne tunnistaja ülekuulamist, peab kohus viivitamata ülekuulamise järel hindama, kas ütluste andmise käigus avaldati mõni kaitsmist vajav asjaolu ja kas ennetavalt kohaldatud piirang on jätkuvalt põhjendatud. Vajadus piirangu jätkuva kohaldamise järele võib menetluse käigus ära langeda ka hiljem.¹⁷⁰
- 83 **Kõlbluse** näol on tegemist praktilise tähtsusetu alusega, mida seadusandja ei ole menetlusseadustesse üle võtnud (vt KrMS § 11–13 ja TsMS § 38). Kui ajalooliselt ohustasid ühiskondlikku moraali nt vägivalda- ja seksuaalkuritegude toimepanemisega seotud teave, samuti samasisulised küsimused tsiviilkohtumenetluses, siis tänapäeval on need kaetud eraelu ja alaealiste kaitseks seatud piirangutega kohtuistungite avalikkusele.
- 84 Lisaks otsesõnu mainitud kohtuistungi avalikkuse piiramise alustele võivad piiranguid õigustada ka **muud põhiõigused ja põhiseaduslikud väärtused**. Nt on TsMS §-s 38 istungi kinniseks kuulutamise aluste sõnastus osaliselt PS § 24 lg-s 3 lubatust laiem. Üldiselt võib liigitada need juhud kaheks. Esiteks on osal juhtudel püütud avada PS § 24

¹⁶⁶ Chr. Grabenwarter, K. Pabel. – Europäische Menschenrechtskonvention, § 24 äärenr 99; EIK 24.04.2001 – B. ja P. vs. Ühendkuningriik, p 38.

¹⁶⁷ RT 1991, 35, 428; RT II 1996, 16, 56.

¹⁶⁸ RKKKm 24.10.2016, 3-1-1-74-16, p 16.

¹⁶⁹ Samas, p 17–19.

¹⁷⁰ RKKKm 04.12.2020, 1-17-9149/626, p 10.

lg-s 3 nimetatud erandeid. Nendel juhtudel on oluline, et nimetatud erandeid ei tohiks tõlgendada laiemalt, kui PSis sätestatud alused seda võimaldavad. Teiseks on TsMS §-s 38 sätestatud ka istungi kinniseks kuulutamise aluseid, mida PS § 24 lg-st 3 ei leia. Üldjuhul on tegemist põhiõiguste või põhiseaduslike väärtustega, mis võivad olla kaalukamad kui istungi avalikkuse nõue (TsMS § 38 lg 1 p 2 järgi isiku elu, tervis ja vabadus ja § 38 lg 1 p 8 sõnumisaladus). Riigi julgeolek ja avalik kord on sätestatud küll lubatud istungi kinniseks kuulutamise alustena EIÕK art 6 lg-s 1, kuid see iseenesest ei saa õigustada neil alustel istungi kinniseks kuulutamist, kui PS seda ei luba. Riigi julgeolekut võib pidada iseenesest selliseks põhiseaduslikuks väärtuseks, mis võib õigustada avaliku kohtumenetluse piiramist. Samas avalik kord on niivõrd abstraktne mõiste, et kvalifitseeritud seadusereservatsiooniga põhiõiguse riive tohiks sellele tuginedes olla lubatav vaid äärmiselt erandlikel juhtudel.¹⁷¹

V. Õigus kohtuotsuse avalikule kuulutamisele

A. Määratlus, põhimõtted ja kaitseala

- 85 PS § 24 lg 4 sätestab põhiõiguse kohtuotsuse avalikule kuulutamisele, välja arvatud siis, kui alaealise, abielupoole või kannatanu huvid nõuavad teisiti. Seega kuulub selle sätte kaitsealasse igapäevane õigus, et tema asjas langetatud kohtuotsus tehakse avalikult teatavaks. Nagu juba eelnevalt kommenteeritavas paragrahvis loetletud põhiõiguste võrdlevõigusliku analüüsi raames näidatud, ei nimetatud Eesti sõjajärgsetes PSides otsesõnu põhiõigust kohtuotsuse avalikule kuulutamisele (komm. 3). Seevastu rõhutab EIÕK art 6 lg 1 ls 2 *expressis verbis* nõuet kuulutada kohtuotsus avalikult (komm. 5). Viimane on tõenäoliselt olnud ka peamine eeskuju kõnealuse põhiõiguse võtmisel kehtivasse PSi. Lisaks tuleb kõnealuse õiguse **tematiseerimise** põhjust põhiõigusena samuti otsida Eesti ajaloolisest kogemusest, mis tunneb ka selliseid kohtupidamisi, mille tulemust ei antud kunagi avalikkusele teada (nn erinõupidamised)¹⁷², ning sellest tõukuvat soovi vältida niisuguse olukorra kordumist tulevikus PSi autoriteedile tuginedes.
- 86 Menetlusõiguslikult moodustab kohtuotsuse kuulutamine kohtuliku arutamise osa, olles seda lõpetav menetlustoiming. Seega puudub **protsessiloogiliselt** kohtuotsuse kuulutamise eristamisel muust kohtulikust arutamisest sisuline tähendus, kuna lahendi kuulutamise näol on tegemist kohtulikule arutamisele immanentselt omase viimase staadiumiga. Eelöeldu tähendab ühtlasi sedagi, et kommenteeritava sättega oleks kohtuotsuse kuulutamine põhiõiguslikust vaatenurgast hõlmatud käesoleva paragrahvi lg-s 3 sätestatud kohtuistungi avalikkuse põhimõttega, mis laieneks automaatselt ka lahendi kuulutamisele. Seda arusaama kinnitab kaudselt ka EIÕK art 6 lg 1 ls 2 sõnastus, mis seostab kohtuotsuse avaliku kuulutamise kohtuistungi avalikkusele esitatavate nõuetega ega erista nende piiramise aluseid, samuti konventsiooni tõlgenduspraktika, mille kohaselt tuleb nõudeid kohtuotsuse kuulutamisele vaadelda nimetatud artikli kõigi nende tingimuste kontekstis, mis nõuavad protsessi kui terviku ausust ja õiglust.¹⁷³ Teisisõnu: nõudes kohtuliku arutamise (*resp.* kohtuistungi) avalikkust, on seeläbi ühtlasi garanteeritud ka kohtuotsuse kuulutamise avalikkus. Tõenäoliselt nendest kaalutlustest lähtuvalt puudubki kommenteeritava paragrahvi lg-s 4 sätestatud kohtuotsuse avaliku kuulutamise

¹⁷¹ Vt ka U. Lõhmus jt. Eesti Vabariigi põhiseaduse juriidilise ekspertiisi komisjoni lõpparuanne, 2. ptk, lk 7.

¹⁷² Nt: H. Lindmäe. Kohtuvälised repressioonid Eestis 1940-1950ndail aastail. – Eesti Akadeemiline Õigusteaduse Selts 1988. aastal. Tartu Riiklik Ülikool 1989, lk 44–47; J. Sootak. Õiguslik hinnang kohtuvälisetele repressioonidele ja alusetutele süüdimõistmistele Eestis. – Eesti Akadeemiline Õigusteaduse Selts 1993.–1995. aastal. Aastaraamat. Tartu Ülikool 1996, lk 171–177.

¹⁷³ EIK 01.03.2011 – Welke ja Białek vs. Poola, p 83–84.

põhiõigusele üldreeglina vahetu vaste nii muude riikide PSides (komm. 7 jj). Neil põhjustel võib nõuet kuulutada kohtuotsus avalikult pidada kohtuistungil avalikkuse põhimõtte ülekordamiseks või konkretiseerimiseks kohtuliku arutamise ühe olulisema staadiumi ehk kohtulahendi kuulutamise tarbeks arvestades selle sisulist tähtsust.

- 87 Kohtuotsuse kuulutamise kui ühe menetlusstaadiumi tähtsust ja eristamisvajadust muust kohtulikust arutamisest selgitab siiski kohtumenetluse paradigma **ajalooline areng**. Nimelt on väidetud, et keskaegne õigusemõistmise traditsioon ei tundnud kuni kohtunikuameti professionaliseerumiseni kommet eraldada kohtunikud otsuse tegemiseks muudest menetlusosalistest ega seega kohtunike nõupidamise saladust. Kohtunike omavaheline arupidamine ja otsuse langetamine toimus avalikult ja vahetult kohtumenetluse poolte juuresolekul pärast nende argumentide ärakuulamist. Nõnda moodustas kohtu otsuse tegemine eelneva protsessiga katkematu terviku ja selle eraldi rõhutamiseks puudus vajadus. Praktiline tarvidus kohtuotsuse kuulutamiseks tekkis pärast seda, kui kohtu otsustamisvabaduse kaitseks kujunes välja tava, mis nägi ette kohtunike eemaldumise otsuse tegemiseks istungisaalist. Kuna sel moel toimus otsusele jõudmise protsess muust kohtulikust arutamisest lahutatuna ja menetlusosaliste eest varjatult, vajas selle tulemus eraldi kuulutamist.¹⁷⁴
- 88 Õigus kohtuotsuse avalikule kuulutamisele kannab endas erinevaid eesmärke, mis oma põhiolemuselt kattuvad kommenteeritava paragrahvi lg-s 3 sätestatud põhiõigusega kohtuistungil avalikkusele. Mõlemad nimetatud põhiõigused taotleavad esmalt kohtuvõimu tuumikülesande – õigusemõistmise – **legitimeerimise eesmärki** (legitimeerimisfunktsioon) läbi selle toimimise üle demokraatliku kontrollivõimaluste loomise. Nende kaudu omakorda kindlustatakse kohtuliku arutamise ausus ja õiglus.¹⁷⁵ Nõudes kohtupidamise, sealhulgas kohtuotsuse kuulutamise avalikkust ning lubades selle piiramist vaid erandjuhtudel, garanteerivad need põhiõigused igaühe juurdepääsu kohtulikule arutamisele kui sotsiaalse kontrolli õigusemõistmise üle. Kui kohtuistungil avalikkus tähendab, et kõik võivad jälgida kohtuliku arutamise kulgu ja kohtu tegevust selle juhtimisel, siis kohtuotsuse avalik kuulutamine nõuab kohtult oma otsuse põhjenduste kõigile teatavakstegemist. Olles otsust tehes sõltumatu, st seotud otsustamisel ainult ühe seaduse ja oma siseveendumusega (PS § 146 ls 2), ei või kohtulahend siiski olla meelevaldne. Selle vältimiseks laieneb kohtuvõimule ühest küljest PS §-st 146 tulenevalt teiste riigivõimuharudega võrreldes oluliselt ulatuslikum põhjendamiskohustus (§ 146 komm. 10) ning teiselt poolt kommenteeritava paragrahvi lg 4 järgi kohustus oma otsus ja selle põhjendused avalikkusele teatavaks teha.
- 89 Kirjeldatud ülesande kõrval kannab kohtuotsuse avalik kuulutamine ka **avalikkuse teavitamise ülesannet** (manifesteerimisfunktsioon), millele viitab juba vahetult kõneluses keelendis sisalduv tegusõna *kuulutamine*. Selles tähenduses on kohtuotsuse avaliku kuulutamise eesmärk ühiskonna teavitamist õigusharu häirinud konflikti lahendamise tulemustest. Eelduslikult pälvib iga kohtule lahendamiseks usaldatud sotsiaalne konflikt üldsuse tähelepanu, andes märku, et ühiskonnale immanentselt omane ja oluline rahukord on üksikjuhtumil sattunud kahtluse alla. Kohtuvõimu ülesanne on vaidlusküsimuse lahendamine kooskõlas kehtivate õigusnormidega ja seeläbi õigusrahu taastamine. Kohtuotsuse avalik kuulutamine annabki üldsusele teada, et teatud kohtusse pöördunud isikute vaheline vaidlusküsimus on mingil kindlal viisil ära otsustatud ja seega potentsiaalselt rikutud õiguskord taastatud. Teatud juhtudel, eeskätt riigi nimel toimetatavas kriminaalmenetluses garanteerib kohtuotsuse avalik kuulutamine selle kõrval

¹⁷⁴ Nt M. Rousselet. Histoire de la Magistrature française. Des origines à nos jours. I kd. Paris: Plon 1957, lk 385–386.

¹⁷⁵ EIK 24.11.1997 – Werner vs. Austria, p 54.

ühtlasi sama olulist kohtuprotsessist puudutatud isiku maine taastamise ülesannet (nt süüdistatava õigeksmõistmise korral), teavitades kõiki, et süüteo toimepanemises süüdistatud isik ei ole millegi vastu eksinud ja talle esitatud süüdistus osutus põhjendamatuks. Tänapäeval, mil kohtuasjade arv näitab pidevat tõusutrendi ning nende olemus on muutumas järjest tehnilisemaks, on kohtuotsuse kuulutamise avalikkust informeeriv funktsioon siiski marginaliseerumas ja praktilistel kaalutlustel üha enam asendumas otsuse teatavaks tegemise muude viisidega (komm. 92 jj).

- 90 Kohtuotsusena tuleb käesoleva sättes mõista iga kohtulahendit, millega otsustatakse kohtuvaidlus sisuliselt, s.o asjas tehtavat **lõpplahendit**. Kohtuotsus lõpetab üksiku kohtuasja menetlemise vastavas kohtuastmes. Kommenteeritava paragrahvi mõttes tuleb kohtuotsus kuulutada, sõltumata sellest, kas selle peale saab edasi kaevata või mitte. Kas kohtuotsus jõustub selle teatavaks tegemisest või mitte, pole kommenteeritava sätte mõttes oluline, mistõttu põhiõiguse kohtuotsuse avalikule kuulutamisele kaitseala hõlmab ka selliseid otsuseid, mis ei ole lõplikud. Üldjuhul eristavad kõik kohtumenetlused kohtuotsuste kõrval veel ka kohtumääruseid, millega reeglina lahendatakse menetlustaotlusi ja korraldatakse menetluse juhtimist. Sellegipoolest pole välistatud, et teatud kohtumenetlustes toimub kohtumääruse kaudu ka kohtuasja sisuline otsustamine (nt tsiviilkohtumenetluses hagita menetluses tehtavad kohtumäärused). Tihti nähakse teatud kohtuasjade sisuline lahendamine ette nimelt kohtumääruse vormis menetlusökonomilistel põhjustel, kuivõrd üldreeglina on protsessiõiguses kohtumääruse vaidlustamise ja ümbervaatamise kord lihtsam.¹⁷⁶ Kui menetlusõigus sätestab kohtuasja sisulise lahendamise kohtumääruse vormis, on viimaste näol tegemist materiaalses mõttes kohtuotsustega, millele samuti laieneb käesolevast sättest tulenev kohustus need avalikult kuulutada (vt ka komm. 93). Igal juhul on kohtuotsuse avalikult kuulutamata jätmine rikkumine, mida saab järgmises kohtuastmes heastada.¹⁷⁷
- 91 Kohtuotsuse **kuulutamisena** tuleb tavapäraselt mõista selle täielikku ettelugemist kohtuniku poolt pärast seda, kui kohus on nõupidamise tulemusena jõudnud seisukohale, kuidas tema ette toodud vaidlus tuleb õiguslikult lahendada.

B. Piiriklauslid ja riivete üldpõhimõtted

- 92 Juhul, kui kohtuotsuse kuulutamisenäo mõista üksnes selle täielikku suulist ettekandmist kohtu poolt, tuleb seda põhiõigust riivavaiks lugeda kõik need normid, mis erinevatel, peamiselt menetlusökonomilistel ja tehnoloogia arengust tingitud põhjustel näevad ette sellest nõudest taandumise, **asendades selle muude otsuse avalikustamise viisidega**. Tuleb nõustuda seisukohaga, et kuivõrd kohtuotsuse kuulutamise eesmärk on selle avalikkusele teatavaks tegemine, ei ole otsuse ettelugemise asendamine muude, sealhulgas tänapäevasemate avalikuks tegemise vahenditega selle põhiõiguse olemust moonutav.¹⁷⁸ Diferentseeritult läheneb kohtuotsuse kuulutamisele ka EIKi praktika, milles on aktsepteeritud kõrgema astme kohtus tehtud otsuse täies mahus ette kandmata jätmist ja piirdumist kohtuotsuse kokkuvõttega¹⁷⁹, samuti lahendi kuulutamist kohtu kantselei vahendusel.¹⁸⁰ Erinevaid võimalusi kohtuotsuse ettelugemise ärajätmiseks sisaldab ka

¹⁷⁶ Nt V. Kõve jt. Tsiviilkohtumenetluse seadustik II, VI–X osa (§-d 306–474). Kommenteeritud väljaanne, 47. ptk sj.

¹⁷⁷ EIK 10.07.2001 – Lamanna vs. Austria, p 30–34.

¹⁷⁸ Nt H. Sepp jt. – PSKV₅, PS § 24 komm. 32.

¹⁷⁹ EIK 10.07.2001 – Lamanna vs. Austria, p 31 jj.

¹⁸⁰ EIK 08.12.1983 – Pretto jt vs. Itaalia, p 26–28; seevastu lahendi kuulutamine kohtu kantselei kaudu ei pruugi olla piisav, kui avalikkuse juurdepääs lahendile on piiratud: EIK 24.11.1997 – Werner vs. Austria, p 52–60.

Eesti kehtiv menetlusõigus. Nii näevad protsessiseadustikud esmalt ette võimaluse asendada kohtuotsuse täiemahuline ettelugemine üksnes selle lõpp- ehk resolutiivosa kuulutamise, samas kui terviklik kohtuotsus antakse tutvumiseks kirjalikult (nt HKMS § 173 lg 1, KrMS § 315 lg 4, TsMS § 452 lg 7, VTMS § 113 lg 2). Niisugune lähenemine säästab nii kohtu kui menetlusosaliste aega, eriti olukorras, kus kuulutatav kohtuotsus on iseäranis pikk. Teatud juhtudel lubavad menetlusseadustikud kohtulahendi kuulutamise sootuks ära jätta, asendades selle otsuse teatavaks tegemisega kohtukantselei kaudu või veebilehe vahendusel (nt HKMS § 232 lg 2, KrMS § 343 lg 1, TsMS § 452 lg 1, VTMS § 177). Silmas tuleb pidada siiski seda, et lahendi kohtukantselei kaudu n-ö kuulutamise korral tuleb see anda tutvumiseks kõigile asjast huvitatud isikutele, mitte ainult menetlusosalistele. Vastasel korral ei ole kohtuotsuse teatavaks tegemise eesmärk saavutatud. Vaieldav on seetõttu TsMS § 453 lg 1 regulatsioon, mis lubab kohtu kantseleis otsusega tutvuda ja selle ära kirju saada üksnes menetlusosalistel, kuna sellega ei tagata otsuse avalikkusele kättesaadavust kuulutamise võrdvärsel viisil.

- 93 Sootuks problemaatilisemad on kommenteeritava sätte mõttes aga sellised protsessi-normid, mis pööravad kohtuotsuse avaliku kuulutamise nõude kui **põhimõtte ümber erandiks**. Nii näiteks näeb TsMS § 479 lg 1 ette, et hagita menetluses tehtud määrus tehakse avalikult teatavaks üksnes seaduses ettenähtud juhul. Seega jäetakse hagita menetluses kohtulahendi avalik kuulutamine reegeljuhtumil ära, kui seadusest ei tulene vastupidist nõuet. Sätte eesmärgina nimetatakse soovi vabastada kohus kohustusest tegeleda eraldi oma lahendi avalikult teatavaks tegemisega, kuivõrd hagita menetluses koostatud määruksel on võrreldes otsusega piiratum õigusjõud ja lihtsam äramuudetavus.¹⁸¹ Arvestades, et hagita menetluses tehtav asja lahendav määrus on olemuselt lõpplahend (komm. 90) ning omab üldjuhul hagemenetluses tehtud kohtuotsusega sarnast või isegi laiemat mõju, võides kehtida suurema hulga isikute kohta, on küsitav, kas nimetatud eesmärgil kohtuotsuse avaliku kuulutamise nõudest loobumine on legitiimne.
- 94 Kohtulahendi teatavaks tegemine **veebis** vastab põhimõtteliselt otsuse kuulutamise eesmärkidele (komm. 88–89). Siiski kujutab see endast ühtlasi ka kõnealuse põhiõiguse riivet, kuna ei pruugi olla kättesaadav nendele, kes vastavaid infotehnoloogilisi lahendusi ei valda. Samuti ei saa mööda vaadata asjaolust, et asendades kohtuotsuse kuulutamise selle avaldamisega veebis ei ole tegemist enam lahendi ühekordse ettelugemisega konkreetse kohtu saaliavalikkusele, vaid sisuliselt selle üleilmalise levitamise ühes piiratud võimalustega seda lõpetada. Seeläbi riivab kohtuotsuse avaldamine veebis puudutatud isikute muid põhiõigusi, sealhulgas PS §-st 19 tuletatavat põhiõigust informatsioonilise enesemääramisele ja §-s 26 sätestatud eraelu põhiõigust. Seadusandja, märgates kõnealust probleemi, on asjassepuutuvaid eri huve püüdnud tasakaalustada menetlusseadustes eraldi regulatsiooni kehtestamisega selle kohta, millistele erilistele tingimustele peab vastama veebis avalikustatav kohtulahend. Näiteks sisaldavad menetlusseadused selleks otstarbeks lahendi anonümiseerimisnõuet ehk nõuet asendada otsuses nt menetlusosalise nimi initsiaalidega või luba jätta otsusest välja muud isiku identifitseerimist võimaldavad andmed (nt HKMS § 175, KrMS § 408¹, TsMS § 462). Kui ka nende sammude abil ei ole võimalik muid riivatud põhiõigusi kaitsta, võib kohus täiendavalt omal algatusel või menetlusosalise taotlusel otsustada **otsuse avaldamise sootuks ilma vastavate andmeteta**, sealhulgas vajadusel eraldada otsusest näiteks selle kirjeldav osa, avaldada üksnes otsuse resolutsioon või jätta otsus täielikult avaldamata (nt HKMS § 175 lg-d 4–5). Eelnevast nähtub, et võrreldes otsuse ettelugemisega või kohtukantselei kaudu teatavastegemisega on kohtulahendi avaldamine veebis oluliselt restriktiivsem, välistades muu hulgas teatud

¹⁸¹ V. Kõve jt. Tsiiviilkohtumenetluse seadustik III, XI–XV osa (§-d 475–759). Kommenteeritud väljaanne, § 479 komm. 3.1.a.

isikute nimede ja muu otsuse tegemise aluseks olnud olulise andmestiku äranäitamise, mis halvemal juhul võib märkimisväärselt raskendada ka lahendi sisust arusaamist. Olukord, kus avalikult teatavaks tehtav lahend muutub sellest teatud osade eemaldamise tõttu sisuliselt mõistetamatuks, sealhulgas võib kohtuotsusest puududa isegi teave, millise isiku kohta vastav lahend on tehtud, ei ole kooskõlas kohtuotsuse avaliku kuulutamise põhiõiguse eesmärkidega vähemalt ulatuses, mil see läheb otsuse teatavaks tegemise käripimisel kaugemale kui kommenteeritavas sättes sisalduv seadusereservatsioon seda lubaks (komm. 95). Seetõttu on kaheldav, kas ainuüksi lahendi avalikustamine veebis vastab igal üksikjuhtumil kohtuotsuse kuulutamise nõuetele käesoleva sätte mõttes. Seega saab kohtuotsuse avalikustamine arvutivõrgus üksnes täiendada, kuid mitte täielikult asendada kohtuotsuse kuulutamist, eeldades avalikkusele ka mingil tavapärasel moel kohtuotsuse kättesaadavaks tegemist (nt avaldades kohtuotsuse igale isikule, kes seda taotleb – HKMS § 175 lg 2).

- 95 Põhiõigus kohtuotsuse kuulutamisele on **seadusereservatsiooniga õigus**. Seda on võimalik piirata alaealise, abielupoole või kannatanu huvide kaitseks. Võimalust piirata kohtulahendi avalikustamist laste ja vanemate õiguste huvides on aktsepteeritud ka EIKi praktikas tingimusel, et need, kellel on põhjendatud huvi otsuse vastu, saavad sellega tutvuda.¹⁸² PS ei ole kommenteeritava paragrahvi lg-tes 3 ja 4 sätestatud põhiõiguste piiramise aluste käsitlemisel järjekindel. Kuna kohtuotsuse kuulutamine moodustab kohtuliku arutamise (*resp.* kohtuistung) ühe osa ning nende mõlema avalikkus on suunatud kaitsma sama õigushüve ehk eeskätt kohtumenetluse ausust ja õiglust, siis puudub *prima facie* põhjus näha ette nende põhiõiguste piiramiseks erinevad alused. Nii ei näe EIÕK art 6 lg 1 samuti erinevalt kohtuistung avalikkusest ette kohtuotsuse avalikult kuulutamise piiramise aluseid. Isesuguste seadusereservatsioonide kehtestamist kommenteeritava paragrahvi lg-tes 3 ja 4 vastavalt kohtuistung ja kohtuotsuse kuulutamise avalikkuse piiramiseks tuleb seega pidada vähemalt paradoksaalseks lahenduseks, seda enam, et kohtuotsuse kuulutamise piiramise alused on põhiseadusandja sätestanud märksa kitsamalt kui alused kohtuistung avalikkuse piiramiseks. EIÕK art 6 lg 1 ei näe erinevalt kohtuistung avalikkusest ette kohtuotsuse avalikult kuulutamise piiramise aluseid. Seega ei ole PSi tähenduses iseenesest välistatud, et kinniseks kuulutatud kohtulikule arutamisele järgneb siiski kohtuotsuse avalik kuulutamine. Välistada ei saa ka vastupidist, kuigi selle põhjendamine oleks tõenäoliselt keeruline.¹⁸³ Sättes esitatud piiramisaluste loetelu ei ole õnnestunud ka põhjusel, et ilmselgelt esineb veel muidki siin nimetatata põhiseaduslikku järku väärtusi, mis samuti võivad abstraktselt õigustada kohtuotsuse avaliku kuulutamise piiramist (nt riigi julgeoleku või riigisaladuse kaitse). Nii näiteks avalikustab TsMS § 462 lg 4 kohaselt kohus põhjendatult üksnes otsuse resolutsiooni, kui otsus sisaldab teavet, millele on seadusega ette nähtud muu juurdepääsupiirang, s.o riigisaladust, salastatud välisteavet või asutusesiseseks kasutamiseks mõeldud teavet.¹⁸⁴

¹⁸² EIK 24.04.2001 – B. ja P. vs. Ühendkuningriik, p 42 jj.

¹⁸³ Sama seisukoht: H. Sepp jt. – PSKV₅, PS § 24 komm. 33.

¹⁸⁴ V. Kõve jt. Tsiviilkohtumenetluse seadustik II, VI–X osa (§-d 306–474). Kommenteeritud väljaanne, § 462 komm. 3.4.

VI. Edasikaebeõigus

A. Määratlus, üldpõhimõtted ja kaitseala

- 96 Eesti põhiõiguste kataloogi üks märkimisväärseid sätteid on PS § 24 lg 5, mis tagab igapäevase õiguse kaevata tema kohta tehtud kohtuotsuse peale kõrgemalseisvale kohtule. Rahvusvahelised lepingud ega teiste riikide konstitutsioonid ei tunnista **edasikaebamisõigust** üldjuhul konstitutsioonilisel tasandil põhiõigusena (komm. 5 jj), vaid jätavad selle menetlusseaduste kaudu seadusandja reguleerida.¹⁸⁵ Retrospektiivselt võib pidada sellise laiaulatusliku edasikaebepõhiõiguse sätestamist ettenägelikuks seoses ulatusliku justiits- ja õigusreformide läbiviimisega pärast taasiseseisvumist, et tagada muutunud oludes õigussüsteemi kiire, stabiilne ja ühtlane areng. Edasikaebeõiguse eesmärk on esimese ja teise astme kohtute töö kontroll õiguse õigel kohaldamisel ja seaduse ühetaolisel tõlgendamisel. Õigusemõistmisel, nagu igasugusel inimtegevusel on paraku omadus, et selle käigus võib tulla ette vigu.¹⁸⁶ Kuivõrd need vead võivad endaga kaasa tuua isiku õiguste ja vabaduste rikkumise, on vajalik luua kõrgema astme kohtud, kes saaksid isiku kaebuse alusel kontrollida kohtulahendite seaduslikkust.¹⁸⁷ Seega on tegemist kohtusüsteemi sisemise kontrolliga, mis ühtlasi peab aitama hoida kohtusüsteemi sõltumatust (PS § 146).¹⁸⁸ Samuti on edasikaebeõigus õigusriigi põhimõtte osa¹⁸⁹, tagades õigusemõistmise ja õigusnormide tõlgendamise ühetaolisust ning piirates kohtuvõimu enda meelevaldsust (vt ka § 146 komm. 7).
- 97 Kommenteeritav säte annab põhiõiguse kohtulahendi vaidlustamisele sõltumata menetlusliigist või kohaldatavast materiaalõiguslikust küsimusest. Selles ei ole ette nähtud ka otsest piirangut nt lähtuvalt kohtuasja vähesest tähtsusest. Ka mõistet „kohtu otsus“ tõlgendab Riigikohus laiendavalt, viies kommenteeritava sätte esemelisse kaitsealasse ka kohtumääruste peale esitatavad kaebused. Tulenevalt kohustusest tõlgendada põhiõigusi sätestavaid norme laiendavalt ja tagamaks põhiõiguste lünkadeta kaitse, peab edasikaebeõigus põhimõtteliselt olema tagatud kõigi kohtulahendite puhul sõltumata nende nimetusest, st ka kohtumääruse vaidlustamisel.¹⁹⁰ PS § 24 lg-s 5 tagatud edasikaebepõhiõiguse **esemelisse kaitsealasse** kuulub olukord, kus on olemas isiku õigusi ja vabadusi puudutav kohtu otsustus.¹⁹¹ Kõrgemalseisva kohtu osas ei näe kõnealuse paragrahvi lg 5 ette selgeid piiranguid, st mitu astet võib kohtuotsust edasi kaevata, kuid need üldised immanentsed raamid tulenevad PS §-dest 148 ja 149.¹⁹² PS § 24 lg 5 esemelise kaitseala alla paigutub eelkõige õigus esimese astme kohtus tehtud lahendi peale edasi kaevata kõrgemalseisvale kohtule.¹⁹³ Edasikaebepõhiõigus on olemuselt neutraalne ka kõrgema astme kohtus asja läbivaatamise ulatuse ja vormi osas, mis on sätestatud PS § 149 lg-tes 1–3.¹⁹⁴ Samas ei saa PS § 24 lg 5 esemelise kaitsealaga hõlmatuks lugeda kaebusi rahvusvahelisele (EIK) või riigiülesele (EK) kohtule, kuivõrd need institutsioonid ei allu

¹⁸⁵ Vt ka H. Sepp, V. Lapimaa, V. Saarmets, E. Kergandberg. – PSKV₅, PS § 24 komm. 37.

¹⁸⁶ RKÜKm 21.04.2015, 3-2-1-75-14, p 59.

¹⁸⁷ Nt RKÜKo 14.04.2011, 3-2-1-60-10, p 45; H. Sepp, V. Lapimaa, V. Saarmets, E. Kergandberg. – PSKV₅, PS § 24 komm. 36.

¹⁸⁸ H. Sepp, V. Lapimaa, V. Saarmets, E. Kergandberg. – PSKV₅, PS § 24 komm. 36.

¹⁸⁹ RKÜKo 12.04.2011, 3-2-1-62-10, p 36.

¹⁹⁰ RKÜKo 10.11.2011, 3-3-1-28-11, p 25; RKÜKm 21.04.2015, 3-2-1-75-14, p 61–62; vt ka E. Kergandberg. Õiguskaitsevahendid kriminaalmenetluses. Tallinn: Juura 2020, lk 22.

¹⁹¹ Erinevalt PS §-st 15: RKÜKm 30.03.2011, 3-3-1-50-10, p 48; RKÜKm 21.04.2015, 3-2-1-75-14, p 60.

¹⁹² Vt ka B. Aaviksoo, M. Laaring. Kohtukorralduse põhiseaduslikud piirid: kas selged reeglid ja/või paindlikud printsiibid? – Juridica 2018/9, lk 606 jj.

¹⁹³ RKÜKo 12.04.2011, 3-2-1-62-10, p 36.

¹⁹⁴ Nende kohta vt lähemalt: H. Sepp, V. Lapimaa, V. Saarmets, E. Kergandberg. – PSKV₅, PS § 24 komm. 41 ja 44.

otse Eesti PSi kohaldamisalale.¹⁹⁵ Samas võib selles kontekstis tekkida küsimus riigisisese kohtu kohustusest esitada nt eelotsusetaotlus EIKile või EK-le, kui see on vajalik isiku õiguste tagamiseks.

- 98 Tegemist on kõigi ja igäihe põhiõigusega¹⁹⁶ („igäihel“), mis tähendab, et selle **isikuline kaitseala** laieneb kõigile füüsilistele ja juriidilistele isikutele (vt ka komm. 3). Samas piirab isikulist kaitseala isiku subjektiivsete õiguste vahetu riive kohtulahendiga („tema kohta tehtud kohtu otsuse“).¹⁹⁷ Edasikaebeõiguse kaitsealas on üksnes isiku subjektiivseid avalikke õigusi rikkuvad otsustused.¹⁹⁸ Seega peab kohtuasi vaidlustatud osas puudutama edasikaebuse esitanud isiku õigusi ning lubatud ei ole edasikaebuse esitamine teiste isikute õiguste kaitseks. Järelikult ei laiene edasikaebepõhiõigus n-ö publikukaebuse (ld *actio popularis*) näol igäihele, kelle õiglustunnet kohtuotsus riivas. Edasikaebeõiguse kandjaks on ka alaealine alates sünnist. Samas ei pruugi alaealine olla põhiõiguste iseseisvaks teostamiseks võimeline, sellisel juhul teostab alaealise eest tema õigusi seaduslik esindaja. Kuid ka alaealise võib teatud juhtudel tunnistada võimeliseks enda põhiõigusi teostama ja mõnikord võib olla kohtul ka vastav kohustus.¹⁹⁹ Halduskohtumenetluses on kohtulahendi peale edasikaebamise õigus tagatud nii pooltele kui ka menetlusse kaasatud kolmandatele isikutele (HKMS §-d 180, 203, 211 ja 235). Samuti kuulub edasikaebeõigus kohtumenetlusse kaasamata jäänud isikule, kui halduskohus otsustas ka tema seadusega kaitstud õiguste ja vabaduste üle.

B. Piirangute kohaldamise üldtingimused

- 99 PS § 24 lg-st 5 ei tulene õigust vaidlustada eranditult kõiki kohtulahendeid piiramatus ulatuses. Edasikaebeõigus on **lihtsa seadusereservatsiooniga** põhiõigus („seadusega sätestatud korras“), mis annab seadusandjale pädevuse piirata seda põhiõigust igal põhjusel, mis ei ole PSiga vastuolus (mh PS § 11 olemuse kaitse).²⁰⁰ Seesuguse laia piiriklausli seadmine on põhjendatud, kuna edasikaebeõiguse vastu räägib samuti mitu argumenti. Esmalt takistab jätkuv kaebemenetlus õigusrahu ja -kindluse saavutamist, kuna üldjuhul on kaebusel suspensiivne toime ja vaidlustatud kohtulahend ei jõustu. See seondub ka mõistliku menetlusaja tagamise nõudega (PS §-d 14 ja 15 ning EIÕK art 6 lg 1). Kindlasti vähendavad ohtrad kaebemenetlused õigusemõistmise kiirust ja tõhusust ning tõstavad oluliselt selle kulukust. Seega on edasikaebeõiguse piiramine põhjendatud ka kohtusüsteemi toimimise kaitsmise huvides.²⁰¹ Lisaks võib põhiseaduse järelevalve menetluse korras edasikaebepõhiõiguse oluline laiendamine olla ka sekkumine seadusandja ülesannetesse, kuna sellega võib Riigikohus sisuliselt endale ise pädevust juurde luua. Kuigi seda tehakse üllal eesmärgil – isikute õiguste kaitseks –, kaasneb kaebevõimaluste avardamisega kohtuvõimu tõhususe kadu, kuna kohtuasjade suur hulk tähendab omakorda kontrolli kvaliteedi langust ja kohtupraktika ühtlustamise funktsioon võib jääda unarusse.

¹⁹⁵ Vastupidine seisukoht: H. Sepp, V. Lapimaa, V. Saarmets, E. Kergandberg. – PSKV₃, PS § 24 komm. 47.

¹⁹⁶ RKÜKo 12.04.2011, 3-2-1-62-10, p 36 (samam p 16.2 õiguskantsleri seisukoht).

¹⁹⁷ RKÜKm 30.03.2011, 3-3-1-50-10, p 48.

¹⁹⁸ RKHKo 27.05.2015, 3-3-1-14-15, p 22.

¹⁹⁹ RKPJKo 11.12.2012, 3-4-1-20-12, p 34.

²⁰⁰ RKÜKo 12.04.2011, 3-2-1-62-10, p 38.

²⁰¹ Vt ka RKPJKo 15.12.2009, 3-4-1-25-09, p 23; B. Aaviksoo, M. Laaring. Kohtukorralduse põhiseaduslikud piirid: kas selged reeglid ja/või paindlikud printsiibid?, lk 615 ja 617.

- 100 Riigikohus on edasikaebeõiguse piirangud jaganud menetluslikeks (riigilõivu tasumise kohustus, menetlustähtjad, vorminõuded, esindaja või kaitsja kasutamise nõue) ja materiaaleteks (teatud liiki kohtulahendite vaidlustatavuse välistamine).²⁰² **Kaitseala riiveks** on selle iga ebasoodus mõjutamine.²⁰³ Seejuures peab olema põhiõiguse piirangu eesmärk legitiimne ja riive ise proportsionaalne.²⁰⁴ Illegitiimse eesmärgina on Riigikohus välja toonud õigusemõistmisega riigile lisatulu teenimise ja sellest riigi muude kulutuste finantseerimist osast, milles lõiv on suurem, kui see on vajalik menetlusosaliste õigusemõistmise kulutuste kandmise ja menetlusökoonomia tagamiseks.²⁰⁵ Ilmselt põhjendamatuks tuleb pidada kohtulõivust laekunud summade riigieelarvelist kasutamist muuks otstarbeks. Samuti on ülemäärane menetlusabi piirang, mis võib põhjustada olukorra, kus isikud on sunnitud valima kohtusse pöördumise ja hädavajalikus ulatuses toidu, ravimite või hügieenitarvete ostmise vahel. Kui isik peab valima enda inimväärkuse tagamiseks vajalike kulutuste tegemise ja oma õiguste kohtuliku kaitse vahel, ei võimalda menetlusabi regulatsioon aidata kõiki isikuid, keda see on mõeldud abistama.²⁰⁶ Vältimaks riigilõivuga kohtuliku kaitse väljasuretamist, ei tohi menetlusabi korraldus tekitada olukorda, kus edulootusega kohtusse pöörduja õigused jäävad kohtuliku kaitseta üksnes isiku majandusliku seisundi tõttu.²⁰⁷ Edasikaebeõiguse riiveks on kohtupraktikas peetud olukorda, kus kohus ei kajasta kohtuotsuse resolutsioonis kaebuses järjekorras eespool esitatud alternatiivse nõude rahuldamata jätmist, ehkki kaebuses olid esitatud alternatiivsed nõuded.²⁰⁸ Efektive edasikaebeõiguse tagamiseks tuleb niisiis kohtuotsuse resolutsioonis kajastada järjekorras eespool olevate alternatiivsete nõuete rahuldamata jätmine ning seda ka juhul, kui kaebus täielikult rahuldatakse mõne järjekorras tagapool asunud alternatiivse nõude rahuldamisega.²⁰⁹ Samuti on edasikaebeõiguse riiveks loetud olukorda, kus ringkonnakohus asub hindama tõendeid, mida halduskohus ei uurinud ega hinnanud.²¹⁰
- 101 Mida laiem on põhiõiguse kaitseala, seda nõrgem on reeglina ka selle kaitse, eriti n-ö äärealal. Seetõttu leitakse õiguskirjanduses, et **menetluse üksikküsimusi lahendavate kohtumääruste vaidlustamise piiramine** peab olema lihtsam kui lõplike kohtulahendite puhul.²¹¹ Samas peab seejuures arvestama üksikküsimusena otsustatava subjektiivse õiguse kaalu. Näiteks isiku vabaduse võtmise vaidlustamine on märksa suurema kaaluga kui menetlustehniliste küsimuste lahendamine. Määruse kehtivuse lõpp ei välista aga selle vaidlustamist määruskaebemenetluses, sest isikul võib olla õigustatud huvi ka kehtivuse kaotanud kohtumääruse seaduslikkuse kontrollimise vastu. Kui kehtivuse kaotanud kohtulahend ei vasta seadusele, pole edasikaebust lahendaval kohtul võimalik seda kohtulahendit tühistada. Eeltoodud asjaolu ei võta edasikaebust läbi vaatavalt kohtult pädevust teha kindlaks kohtulahendi õigusvastasus. Kui vaidlustatud kohtulahend, mis on kehtivuse kaotanud, ei vasta seadusele, tuleb kaebust lahendaval kohtul piirduda kohtulahendi õigusvastasuse tuvastamisega.²¹²

²⁰² RKÜKo 12.04.2011, 3-2-1-62-10, p 38; H. Sepp, V. Lapimaa, V. Saarmets, E. Kergandberg. – PSKV₅, PS § 24 komm. 38.

²⁰³ RKPJKo 06.03.2002, 3-4-1-1-02, p 12; RKÜKo 12.04.2011, 3-2-1-62-10, p 39.

²⁰⁴ RKÜKo 12.04.2011, 3-2-1-62-10, p 43.

²⁰⁵ Samas, p 45; RKÜKo 12.04.2016, 3-3-1-35-15, p 41 jj.

²⁰⁶ RKÜKo 12.04.2016, 3-3-1-35-15, p 26 ja 41–46.

²⁰⁷ Samas, p 42.

²⁰⁸ RKHKo 05.03.2021, 3-16-245, p 34.

²⁰⁹ Vt ka RKHKo 11.08.2020, 3-18-830, p 12.

²¹⁰ Nii ka T. Annus. RÕ, lk 393; RKHKo 21.02.2020, 3-12-1512, p 12.

²¹¹ H. Sepp, V. Lapimaa, V. Saarmets, E. Kergandberg. – PSKV₅, PS § 24 komm. 44 jj; E. Kergandberg. Õiguskaitsevahendid kriminaalmenetluses, lk 22.

²¹² RKKKm 16.04.2020, 1-19-8262, p 26; 23.02.2017, 3-1-1-112-16, p 47; 15.06.2015, 3-1-1-52-15, p 39.

- 102 Põhimõtteliselt on edasikaebepõhiõiguse piirangutena käsitatavad ka **lihtmenetluste kohaldamised ja oportuuniteedipõhimõtte kohaldamine** kriminaalmenetluses (KrMS § 202 jj)²¹³, kuid need meetmed on hõlmatud isiku nõusolekuga. Järelikult võib seda nõusolekut hinnata ka isiku (osalise) loobumisena edasikaebeõiguse teostamisest.²¹⁴ Samas nõuab isiku nõustamise sedastamine tema eelnevat tutvustamist kokkuleppe või menetlusliigi kohaldamise tagajärgedega.
- 103 Samuti moodustavad PS § 24 lg 5 kohaldamise erijuhtu kaebused kaebemenetluses tehtud otsuste peale. Kuivõrd selle kaitseala kandvaim osa paikneb kohtuastmes, kus tehakse esmakordne otsustus isiku õiguste ja kohustuste kohta ning kui apellatsioonimenetluses kinnitatakse vaid esimese astmes tehtud kohtuotsuse sisu, on **teise edasikaebepõhiõiguse** kaitse nõrgem kui apellatsioonkaebuse esitamisel. Seetõttu on ka põhjendatud nt kassatsioonkaebuste läbivaatamise ulatuslikum piiramine mh menetlusloa andmise, kautsjoni nõude ja asja läbivaatamisega ainult seoses õiguslike küsimustega.²¹⁵ Teiselt poolt peab eelnevast johtuvalt isiku edasikaebeõigus kolmandasse kohtuastmesse olema enam tagatud juhul, kui apellatsioonimenetluses muudeti oluliselt esimese astme kohtulahendi sisu isiku õiguste kahjuks.²¹⁶ Kas need põhimõtted on ka piisavad EIKi praktika valguses, on vaieldav.²¹⁷

C. Kahekordse kaebemenetluse piirangud

- 104 Eraldi küsimus on veel PS § 24 lg 5 ja § 148 lg 1 ning § 149 lg-te 1–3 koostoimes ka see, kas alati on nõutav järga **kolmeastmelise kaebemenetluse** tagamine. Seadusandja on nt väärtemenetluses seadustanud n-ö hüppava kassatsiooni (VTMS § 135 lg 8 ja 9, § 136 lg 2). Kahtlemata on sel juhul tegemist edasikaebeõiguse riivega, kuid arvestades regulatsiooni esemeks olevate küsimuste tähtsust ja kaalu (bagatellsüüteo, mille eest ei kohaldata vabadusekaotuslikke karistusi), samuti menetluse kiiruse ja tõhususe tagamise vajadust, võib seda piirangut pidada legitiimseks ja mõõdukaks.²¹⁸ PS § 149 iseenesest ei nõua kolmeastmelise kohtusüsteemi läbimist. Küll aga on selle sätte kehtiva redaktsiooni valguses vaieldav, kas nt keerulisemaid tsiviilõiguslikke vaidlusi või kriminaalmenetlusi saaks reeglina esimese astmena läbi vaadata ringkonnakohus (vt ka § 149 komm. 11 jj).²¹⁹ Ent kindlasti ei ole välistatud, et kohtumenetluse poolte kokkuleppel oleks selline loobumine edasikaebeõigusest võimalik, kui nõustatakse asja esmakordse läbivaatamisega ringkonnakohtus.
- 105 **Kriminaalmenetluses** on edasikaebeõigus **üldmenetluses** tagatud esiteks maakohu otsuse peale apellatsioonkaebuse esitamise õigusena (KrMS § 318). Samuti on KrMS §-des 344 jj sätestatud kassatsiooniõigus, mille alused ja kord on teise kohtuastme menetlusega oluliselt piiratumad. Nii on süüdistataval õigus esitada kassatsioon ainult advokaadist kaitsja kaudu. Arvestades, et kassatsioonimenetluse esemeks on õiguslikud

²¹³ RKKKo 12.10.2012, 3-1-1-81-12, p 12–15; H. Sepp, V. Lapimaa, V. Saarmets, E. Kergandberg. – PSKV₅, PS § 24 komm. 41.

²¹⁴ EIK 29.04.2014 – Natsvlisvili ja Togonidze vs. Gruusia, p 91 ja 96.

²¹⁵ Vt ka H. Sepp, V. Lapimaa, V. Saarmets, E. Kergandberg. – PSKV₅, PS § 24 komm. 42.

²¹⁶ Vt ka RKKKo 30.06.2014, 3-1-1-14-14, p 715–719.

²¹⁷ M. Kärner, S.-K. Noot. Süüdistatava edasikaebeõigus ning apellatsioonimenetluses kohalduvad põhiõigused, lk 698; B. Aaviksoo, M. Laaring. Kohtukorralduse põhiseaduslikud piirid: kas selged reeglid ja/või paindlikud printsiibid?, lk 616 jj.

²¹⁸ B. Aaviksoo, M. Laaring. Kohtukorralduse põhiseaduslikud piirid: kas selged reeglid ja/või paindlikud printsiibid?, lk 615.

²¹⁹ Vt ka M. Kärner, S.-K. Noot. Süüdistatava edasikaebeõigus ning apellatsioonimenetluses kohalduvad põhiõigused, lk 688; B. Aaviksoo, M. Laaring. Kohtukorralduse põhiseaduslikud piirid: kas selged reeglid ja/või paindlikud printsiibid?, lk 615 jj.

küsimused, on selline piirang ka eesmärgipärane ja mõõdukas.²²⁰ Samuti saab Riigikohus otsustada kassatsiooni menetluse võtmise üle praktiliselt piiritlemata kaalutlusruumis (KrMS § 349 koosmõjus KS §-ga 26 lg 2). Nii apellatsioonkaebuse kui ka kassatsioonkaebuse võib jätta läbi vaatamata, kui see on ilmselgelt põhjendamatu (KrMS § 326 lg 3 ja § 349 lg 2 teine alternatiiv). Need piirangud ei ole seni olnud põhiseaduslikkuse järelevalve kohtumenetluse esemeks.

- 106 Kaebeõigus tsiviilkohtumenetluses ei ole absoluutne. Ka ühekordse kaebeõiguse puhul on TsMS §-s 637 ette nähtud rida **vormilisi ja sisulisi nõudeid**, mille täitmata jätmisel esitatud kaebust ei menetleta. Samuti võib edasikaebuse efektiivset teostamist takistada ka isikul endal piisavate õigusteadmiste puudumine ja vajadus kasutada menetluses lepingulist esindajat. Seejuures hagimenetluses on Riigikohtu menetluses kohustuslik vandeadvokaadist esindaja olemasolu. Üldiselt on kaebustele esitatavad nõuded vajalikud kohtumenetluse õigeks ja tõhusaks toimimiseks (kaebetähtaeg, kaebuse sisu ja vorminõuded, esindusõigus) või õigustatavad menetlusökonomiaga (riigilõiv, kaebuse perspektiivikuse nõue). Samuti on võimalik edasikaebusest vabatahtlikult loobuda.
- 107 Tsiviilkohtumenetluse eeskujul on ka halduskohtumenetluses edasikaebuse õigus piiratud nn **hüppekassatsiooni keelamisega**, ehk otsuse vaidlustamise keelamisega selles osas, mida eelnevalt apellatsioonkaebusega ei vaidlustatud (HKMS § 211 lg 2).²²¹

D. Lihtmenetlused

- 108 Kriminaalmenetluses on edasikaebuse õigus oluliselt piiratud ka **lihtmenetlustes**. KrMS § 318 lg 3 p 3, § 254 lg 6 ja § 255 kohaselt ei ole süüdistataval ja kaitsjal käskmenetluses õigust vaidlustada käskotsust ringkonnakohtus. See-eest on isikul õigus taotleda süüdistuse arutamist täiemahulises kohtumenetluses maakohtus. Õiguskirjanduses on peetud seda nii PS § 24 lg 5 mõõdukaks riiveks²²² kui ka kõnealuse põhiõiguse kaitsealast väljaspool asuvaks meetmeks.²²³ Riigikohus leidis, et see erand kuulub siiski edasikaebuse õiguse kaitsealasse, kuid selle riive on iseenesest mõõdukas, kuna selle eesmärk on menetlusökonomia ja isik saab edasikaebuse õigust kasutada pärast üldmenetluse läbimist.²²⁴
- 109 Samuti piiratakse **kokkuleppemenetluses** tehtud kohtuotsuse apellatsiooni korras vaidlustamist KrMS § 318 lg 3 p 4 ja lg 4, mille kohaselt kokkuleppemenetluses tehtud kohtuotsuse peale võib kohtumenetluse pool esitada apellatsiooni juhul, kui tegemist on kokkuleppemenetluse kohaldamise sätete või kriminaalmenetluse olulise rikkumisega KrMS § 339 lg 1 tähenduses. Süüdistatav ja kaitsja võivad esitada kokkuleppemenetluses tehtud kohtuotsuse peale apellatsiooni ka juhul, kui kokkuleppes kirjeldatud tegu ei ole kuritegu, see on karistusseadustiku järgi ebaõigesti kvalifitseeritud või kui süüdistatavale on kuriteo eest mõistetud karistus, mida seadus selle eest ette ei näe. Neid aluseid on kohtupraktikas laiendavalt tõlgendatud.²²⁵ Arvestades isiku nõusolekut kokkuleppega, on

²²⁰ Vt ka RKKKm 10.09.2007, 3-1-1-35-07, p 1; 17.02.2010, 3-1-1-9-10, p 7; RKKKo 21.10.2011, 3-1-1-74-11, p 10.

²²¹ Vt ka Halduskohtumenetluse seadustiku eelnõu 902 SE seletuskiri; vt ka nt RKKKo 24.05.2017, 3-3-1-14-17, p 10; RKKKo 24.11.2016, 3-3-1-35-16, p 20.

²²² E. Kergandberg. Õiguskaitsevahendid kriminaalmenetluses, lk 81 jj.

²²³ U. Lõhmus. Põhiõigused kriminaalmenetluses, lk 189 jj: riivatud on üksnes õigus avalikule kohtumenetlusele.

²²⁴ RKPJKo 18.06.2010, 3-4-1-5-10, p 26 ja 33, kuid sedastades käskmenetluse regulatsiooni terviku vastuolu PSiga.

²²⁵ RKKKo 04.10.2007, 3-1-1-52-07, p 7 jj; vt lähemalt E. Kergandberg. Õiguskaitsevahendid kriminaalmenetluses, lk 83 jj.

sellised piirangud hõlmatud isiku osalise loobumisega PS § 24 lg-s 5 sätestatud põhiõigusest.²²⁶

- 110 Ka halduskohtupidamises piiravad edasikaebeõigust tingimuslikult **lihtmenetluse** normid, mis sätestavad edasikaebamise soovist teatamata jätmisel eelduse, et isik on apellatsioonkaebuse esitamise soovist loobunud (Vt HKMS § 169 lg 3). Seega on edasikaebeõiguse säilitamiseks nõutav isiku aktiivne tegevus. Sarnane põhimõte tuleneb täiendava otsuse regulatsioonist, mille kohaselt on kirjeldava ja põhjendava osata tehtud otsuse peale apellatsioonkaebuse esitamise õiguse säilitamiseks samuti vajalik isiku aktiivne tegevus ehk apellatsioonkaebuse esitamise soovist kohtule teatamine (HKMS § 170 lg 3).
- 111 Ka tsiviilkohtumenetluses on kaebeõigust piiratud lihtmenetluse asjades (s.o väikse hagi hinnaga asjades). Nimelt võib ringkonnakohus TsMS § 637 lg 2¹ kohaselt jätta menetluse võtmata lihtmenetluse asjas esitatud apellatsioonkaebuse juhul, kui maakohus ei ole vaidlustanud otsuse tegemisel kohaldanud valesti materiaaõigust, rikkunud menetlusõigust või hinnanud valesti tõendeid määral, mis mõjutaks otsuse õigsust. Seda riivet õigustab menetlusökoonoomia, samuti leevendab riivet õigus esitada ringkonnakohtu menetluse võtmisest keeldumise määruse peale määruskaebus Riigikohtule.²²⁷
- 112 Mõnes hagita menetluse liigis on ette nähtud vaid ühekordne kaebeõigus. Sellises olukorras suurendab edasikaebeõiguse riivet veelgi asjaolu, et ringkonnakohus võib jätta määruse, millega jäetakse maakohtu määrus muutmata, põhjendamata, kui selle peale ei saa esitada määruskaebust Riigikohtule. Riigikohus on **maksekäsu kiirmenetluse** kohta siiski leidnud, et selline regulatsioon ei ole PSiga vastuolus, vaid on õigustatav menetlusökoonoomia põhimõttega.²²⁸ Seda vaatamata asjaolule, et maksekäsu määruse võib teha kohtunikuabi ning selle vaidlustamisel ei pruugi ükski kohtuaste teha põhjendatud määrust, millest menetlusosaline saaks teada, miks tema kaebus rahuldamata jäetakse. Samas leidis Riigikohus, et sarnane kaebeõiguse piirang menetluskulude kindlaksmääramise määruse vaidlustamisel on PSiga vastuolus. Seejuures oli oluline ka võrdse kohtlemise põhimõtte rikkumine.²²⁹

E. Kohtu üksikküsimusi lahendavate otsuste vaidlustamise (määruskaebuste) piirangud

- 113 Kriminaalmenetluses on **määruskaebuse** esitamine üldjuhul lubatud, kuid menetlusseadusega on seatud piirangud KrMS §-s 385. KrMS §-s 385 ette nähtud piiranguid loetakse üldjuhul proportsionaalseks muu hulgas põhjusel, et selles paragrahvis nimetatud vaidlusküsimusi saab (vähemalt põhimõtteliselt) tõstatada ka hiljem – kohtuotsuse peale esitatavas apellatsioonis või kassatsioonis.²³⁰ Määruskaebuse lubatavuse hindamisel pole asjasse puutuv see, kas kriminaalasja tehilolud on erandlikud või rikub maakohtu määrus oluliselt süüdistatava põhiõigusi. Kui isik on esitanud kaebuse sellise kohtulahendi peale, mida seadus ei võimalda vaidlustada, saab kohus kaebuse läbi vaatamata jätmise ainukesena alternatiivina tunnustada edasikaebepiirangu põhiseadusvastaseks ja jätta see kohaldamata.²³¹ Välistades isiku menetlusest kõrvaldamise määruse vaidlustamise

226 Vt ka EIK 29.04.2014 – Natsvlishvili ja Togonidze vs. Gruusia, p 91 ja 96.

227 V. Kõve jt. Tsiviilkohtumenetluse seadustik III, XI–XV osa (§-d 475–759) Kommenteeritud väljaanne, § 637, komm. 3.4.c.

228 RKÜKm 21.04.2015, 3-2-1-75-14, p 68.

229 RKÜKo 01.02.2016, 3-2-1-146-15, p 78–82.

230 RKKKm 21.12.2018, 1-16-10503, p 34.

231 RKKKm 08.04.2020, 1-15-6483, p 20; E. Kergandberg. Õiguskaitsevahendid kriminaalmenetluses, lk 36.

määruskaebemenetluses, riivab KrMS § 385 p 4 kommenteeritavas lõikes sätestatud õigust tema kohta tehtud otsuse peale edasi kaevata kõrgemalseisvale kohtule. Selline riive ei ole põhiseadusvastane, kui isikul on võimalus oma õigusi kaitsta tsiviilkohtumenetluses.²³² Kuigi süüdistatava eemaldamine kohtuistungilt ei ole vaidlustatav määruskaebemenetluses, on tema edasikaebeõigus üldjuhul tagatud võimalusega tugineda võimalikule menetlusõiguse rikkumisele apellatsioon- või kassatsioonimenetluses, mistõttu ei piirata sellega isiku kaebeõigust eaproportsionaalselt.²³³ Kohtumäärusena on käsitatavad ka kohtudokumendid (sh kirjad), mis pole küll vormistatud määrusena, kuid vastavad sisult määruse tunnustele, sisaldades menetlusotsustust ja olles tehtud kohtuniku poolt, kes on seaduse kohaselt pädev sellist menetlusotsustust langetama. Kohtu kirjadena vormistatud määrust on võimalik vaidlustada määruskaebemenetluse korras.²³⁴ Samuti on isikul õigus määruskaebemenetluses vaidlustada enda vahistamist, mis on tehtud kohtu resolutiivotsusega.²³⁵

- 114 Seevastu Riigikohtu üldkogu tunnistas PSiga vastuolus olevaks PS § 24 lg 5 **piirangud**, mis seisnesid KarS § 69 lg 6 järgi ÜKTga asendatud vangistuse täitmisele pööramises²³⁶ ja tingimisi kohaldamata jäetud vangistuse KarS § 74 lg 4 alusel täitmisele pööramise vaidlustamise keelus.²³⁷ Arvestades kaalul olevate põhiõiguste (PS § 20, PS § 26) piiramist ja isiku kaebeõiguse piiramist kohtumõistmise tõhususe tagamise eesmärgil leidis üldkogu, et need määruskaebeõiguse piirangud ei olnud mõõdukad.
- 115 Määruskaebeõigus on halduskohtumenetluses piiratud juhtudega, kus määruskaebuse esitamine on seadusega tagatud või kus määrus takistab asja edasist menetlust (HKMS § 203 lg 1 ja § 235 lg 1) – muu määruse kohta saab kohtuotsuse peale edasi kaevates esitada vastuväite. Erisusena tasub märkida, et ehkki määrus, millega kohus taotleb Euroopa Kohtult eelotsust, on HKMSi kohaselt vaidlustatav kui asja edasist menetlust takistav (selle tagajärjeks on menetluse peatamine kohtuliku kaalumisevõimaluseta), on eelotsuse küsimise määruse tühistamine ELi õigusest tulenevalt välistatud, sest eelotsust küsiva kohtu pädevust ei ole võimalik riigisisese õigusega piirata. Nii ei tohi kõrgema astme kohus madalama astme kohtu eelotsuse küsimusi muuta, tühistada ega kohustada kohut jätkama peatatud riigisisest menetlust.²³⁸ Tsiviilkohtumenetluses saab TsMS § 660 lg 1 ja § 696 lg 1 kohaselt määruskaebuse esitada ainult seaduses sätestatud juhtudel. Seejuures ei lahendata tsiviilkohtumenetluses määrusega vaid menetluse üksikküsimusi, vaid TsMS § 478 lg 1 kohaselt on ka hagita menetluses lahendatava asja sisuline lahend määruse vormis. Nende puhul on aga TsMS § 660 lg 3 ja § 696 lg 3 järgi üldjuhul tagatud kahekordne kaebeõigus.
- 116 Sarnaselt tsiviilkohtumenetlusega on halduskohtumenetluses piiratud ka kohtuotsuse põhjenduste eraldiseisev vaidlustamine. Samas saab see erandina kõne alla tulla, kui põhjendused omavad menetlusosalise õigustele või kohustustele iseseisvat mõju (HKMS § 180 lg 1 ls 2 ja § 211 lg 1 ls 2).²³⁹

²³² RKKKm 14.06.2019, 1-18-1860, p 19–20.

²³³ RKKKm 30.03.2016, 3-1-1-24-16, p 7.

²³⁴ RKKKm 02.12.2014, 3-1-1-84-14, p 28.

²³⁵ RKPJKm 21.03.2022, 5-22-1, p 15.

²³⁶ RKÜKo 30.04.2013, 3-1-1-5-13, p 43.

²³⁷ RKÜKo 03.07.2012, 3-1-1-18-12, p 51–52.

²³⁸ RKHKm 21.03.2013, 3-3-1-2-13, p 13; EK 16.12.2008, C-210/06 – Cartesio, p 98.

²³⁹ Vrdl RKHKo 11.12.2009, 3-3-1-76-09, p 11 ja 13.

F. Kaebeõiguse rahalised piirangud

- 117 Kaebeõiguse rahaliste piirangute leevendamiseks on isikutele, kelle varaline seisund ei võimalda kas riigilõivu tasuda või endale õigusteadmistega esindajat palgata, ette nähtud võimalused saada **menetlusabi ja riigi õigusabi**. Seadus näeb ette need õigused üldjuhul füüsilisele isikule ning üksnes erandjuhtudel juriidilistele isikutele, kuivõrd äriühingute õigussubjektsus on üldjuhul seotud piisava vara olemasoluga.²⁴⁰ Siiski võib olla nõutav ka äriühingutele menetlusabi saamise võimaldamine, kui riigilõivude määrad on kõrged.²⁴¹ Ka kõrged riigilõivumäärad võivad iseenesest olla ebaproportsionaalsed ja vastuolus PS § 24 lg-ga 5.²⁴²
- 118 Riigikohus on avaldanud seisukohta, et tsiviilkohtumenetluses on lubatud intensiivsemad kaebeõiguse riived võrreldes halduskohtumenetlusega, nt on põhiseadusvastaseks tunnistatud küll halduskohtumenetluse säte, mis ei võimaldanud **menetlusabi andmise otsustamisel isiku sissetulekust maha arvata vältimatuid kulutusi**, nagu toidukulud, kuid tsiviilkohtumenetluses pidas Riigikohus sarnast sätet põhiseaduspäraseks²⁴³. Selline lähenemine on küsitav. Nii halduskohtumenetluses kui ka tsiviilkohtumenetluses kaitsevad isikud kohtus enda õigusi. Ei saa öelda, et halduskohtumenetluses kaitstavad õigushüved on üldjuhul kaalukamad. Olukorras, kus riik on keelustanud omakohtu ja sundinud eraõiguslikke isikuid ka nendevaheliste lahkkelide lahendamiseks kohtusse pöörduma, peaks see kohtusse pöördumise õigus koos edasikaebeõigusega olema kaitstud. Isikule ei tohiks sundida peale valikut kas pöörduda kohtusse või süüa.

²⁴⁰ RKTkm 15.03.2017, 3-2-1-95-16, p 12–12.2.

²⁴¹ RKÜKo 12.04.2011, 3-2-1-62-10, p 57.4.

²⁴² Samas, p 48–49.

²⁴³ RKPJKo 12.04.2018, 5-18-1, p 16.